

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM LX
NUMER 1

Bogumiła Truchlińska, Monika Włosek – Filozofia wobec wyzwań XXI wieku. Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji filozoficznej w Nałęczowie. Monika Walczak – Dwudzieste dziewięte, doroczne Warsztaty Lonerganowskie. Moralność badań: pamięci 9/11/01 (The 29th Annual Lonergan Workshop The Morality of Inquiry: A Remembrance in Honor of 9/11/01), Boston College, 16–21 czerwca 2002 r. Krzysztof Skowroński – Refleksja w pięćdziesięciolecie śmierci G. Santayany. – Odczyty i wykłady. – Recenzje i sprawozdania. – Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. – Autobiogramy. – Przegląd czasopism (W. Mincer). – Zapiski bibliograficzne (W. Mincer). – Wiadomości bieżące.

SPIS RZECZY

Bogumiła Truchlińska, Monika Włosek – Filozofia wobec wyzwań XXI wieku. Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji filozoficznej w Nałęczowie	3
Monika Walczak – Dwudzieste dziewięte, doroczne Warsztaty Lonerganowskie. Moralność badań: pamięci 9/11/01 (The 29th Annual Lonergan Workshop The Morality of Inquiry: A Remembrance in Honor of 9/11/01), Boston College, 16-21 czerwca 2002 r.	15
Krzysztof Skowroński – Refleksja w pięćdziesięciolecie śmierci G. Santayany	21
Odczyty i wykłady	27
Monika Gano: Koncepcja człowieka i filozofia wychowania Stanisława Lempie- kiego, s. 27. Adam Dubik: Opór a filozofia: O marginalizacji kategorii 'opór' we współczesnej filozofii, s. 43. Wojciech Zieliński: Jaka etyka po postmoderni- zmie?, s. 53. Rafał Sikora: Czy dzika przyroda jest dzika? Czyli o relacji między altruizmem i egoizmem w ujęciu Piotra Kropotkina, s. 63. Halina Kabot: O pojęciu sprawiedliwości na podstawie koncepcji K. Ajdukiewicza i Ch. Perelmana, s. 75.	
Recenzje i sprawozdania	81
Józef Bremer SI: Ludwig Wittgenstein a religia. Wprowadzenie (Krzysztof Stachewicz), s. 81. Max Urchs: Maschine, Körper, Geist. Eine Einführung in die Kognitionswissenschaft (Anita Pacholik-Żuromska), s. 85. Tadeusz Czeżowski (1889–1981): Dziedzictwo idei: logi- ka – filozofia – etyka, (Mirosław A. Michalski), s. 89.	
Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego	93
Autobiogramy	133
Andrzej Wiśniewski, s. 133. Andrzej L. Zachariasz, s. 135.	
Przegląd czasopism (W. Mincer).....	141
Australasian Journal of Philosophy, 78, s. 141a. Australasian Journal of Philosophy, 79, s. 141b. Australasian Journal of Philosophy, 80, s. 142a. The British Journal for the Philo- sophy of Science, s. 142a. Dialectica, 52, s. 142b. Dialectica, 53, s. 143a. Dialectica, 54, 55, s. 143b. Ethical Theory and Moral Practice, s. 144a. Husserl Studies, s. 144a. Philosophy, s. 144a. Zeitschrift für philosophische Forschung, 54, s. 144b. Zeitschrift für philosophische Forschung, 55, s. 145a.	
Zapiski bibliograficzne (W. Mincer).....	147
a) Prace opublikowane w Polsce, s. 147a. b) Piśmiennictwo obce, s. 160b.	
Wiadomości bieżące.....	169
Wiadomości wydawnicze: publikacje jednostkowe, s. 169a; publikacje zbiorowe, s. 172a; wydawnictwa ciągłe, s. 172b; czasopisma, s. 175a. Bibliografie, leksykony, informatory, s. 176b. Organizacje, s. 177a. Zjazdy i konferencje, s. 177a. Wiadomości osobiste, s. 178a. Va- ria, s. 179a. Nekrologia, s. 179a.	

PL ISSN 0035-9599

POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

z a ł o ż o n y · p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM LX
NUMER 1

wydawnictwo
adam marszałek

2003

Komitet Redakcyjny
ZARZĄD POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO

Redaktor
LEON GUMAŃSKI

Zastępca Redaktora
RYSZARD WIŚNIEWSKI

Sekretarz Redakcji
MARCIN T. ZDRENKA

Korespondenci
KRZYSZTOF BRZECHCZYN (Poznań), CZESŁAW GŁOMBIK (Katowice),
LECH GRUDZIŃSKI (Gdańsk), RYSZARD KLESZCZ (Łódź), WOJCIECH KRYSZTOFIAK (Szczecin),
LESZEK KUSAK (Kraków), MACIEJ MANIKOWSKI (Wrocław), RYSZARD MIREK (Częstochowa),
MAREK REMBIERZ (Cieszyn), PIOTR TEODORCZUK (Warszawa),
BOGUMIŁA TRUHLIŃSKA (Lublin), WITOLD TULIBACKI (Olsztyn)

Adres Redakcji
Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Instytut Filozofii,
ul. Fosa Staromiejska 1a. 87-100 Toruń

Wydano z pomocą finansową Komitetu Badań Naukowych

©Copyright by Wydawnictwo Adam Marszałek

Printed in Poland

WYDAWNICTWO ADAM MARSZAŁEK
87-100 Toruń, ul. Przy Kaszowniku 37/23
tel./fax (0-56) 623-22-38, tel./fax (0-56) 660-81-60
e-mail: info@marszalek.com.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,3 Ark. wyd. 12,5
Druk: Drukarnia „MADO”
87-148 Łysomice, ul. Warszawska 52
tel. (0-56) 678-34 78

Bogumiła Truchlińska
Monika Włosek

Filozofia wobec wyzwań XXI wieku Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji filozoficznej w Nałęczowie

W dniach 23-24 września 2002 r. w Nałęczowie odbyła się organizowana przez Instytut Filozofii UMCS międzynarodowa konferencja pod hasłem „Filozofia wobec wyzwań XXI wieku”, w której brali udział filozofowie z polskich ośrodków akademickich, takich jak: UW, UŚ, URz, UMCS, Akademia Pedagogiczna Kraków, IFiS PAN, UWM, Politechnika Lubelska i in. oraz z Wilna, Mińska i Lwowa. Organizacja konferencji i przygotowanie materiałów były zasługą **prof. dr hab. Leszka Gawora i mgr Piotra Konderaka**.

Obrazy dotyczące najważniejszych problemów teoretycznych i praktycznych współczesności toczyły się dwutorowo. Pierwszą część stanowiło posiedzenie plenarne, któremu przewodniczył Dyrektor Instytutu Filozofii WFiS UMCS **prof. dr hab. Stanisław Jedynak**; wygłoszono tam 6 referatów. Druga część obrad to praca w poszczególnych sekcjach:

I sekcja – Człowiek – historia – kultura, II sekcja – Epistemologia wobec XXI stulecia, III sekcja – Porządek moralny w perspektywie XXI wieku.

Referatem wprowadzającym niejako w filozoficzną problematykę współczesności i kondycję duchowości człowieka było wystąpienie **prof. dr hab. Marii Szyszkowskiej** pt. *Świat wartości człowieka XXI wieku*. Wypowiedź ta składała się z 2 części: pierwsza dotyczyła wartości, które funkcjonują u progu XXI wieku, druga zaś tych, które mogą i powinny funkcjonować. Człowiek zaś ujęty był w swojej dwoistości: jako indywiduum i jako obywatel. Diagnoza współczesności dokonana przez M. Szyszkowską była niepokojąca: autorka konstatowała „odduchowanie” człowieka, pogoń za dobrami materialnymi, sukcesem, karierą, podczas gdy celem winno być „tworzenie człowieczeństwa w sobie”. Niepokojące symptomy to pewien niedorozwój wartości, niewłaściwa ich hierarchia, wypieranie wartości wyższych na rzecz niższych pod wpływem pragmatyzmu amerykańskiego, który nie przystaje do mentalności europejskiej. Zarysowała się tu wizja konfliktu na linii Europa – Ameryka. Ze szczególnym dramatyzmem wyeksponowała autorka stan „mikromanii” narodów Europy Środkowej, tj. fakt niedoceny własnej kultury narodowej, zapomnienia tego, co możemy wnieść do kultury ogólnej. W części dotyczącej wartości do urzeczywistnienia M. Szyszkowska wskazała na uniwersalizm kulturowy (wartości kultury na pierwszym miejscu w procesie globalizacji) i umiarkowany

agnostycyzm; na wartość ludzkości, pacyfizmu, kształcenia duchowego (a nie tylko intelektualnego), na rolę idei transpersonalnych. Zwróciła uwagę, że przeszłość cenimy za osiągnięcia w dziedzinie kultury, za dzieła sztuki, a nie techniki czy gospodarki.

Prof. dr hab. Roman Tokarczyk (UMCS) ukazał perspektywy filozofii prawa w wystąpieniu pt. *Filozofia prawa we współczesności*. Wskazał przede wszystkim na główne kierunki filozofii prawa (m.in. prawa natury, pozytywizm prawniczy, realizm prawniczy) oraz na kategorię „życia”, która mogłaby stanowić podstawę istoty prawa. Wielość kierunków i interpretacji współczesności nie świadczy o dobrej kondycji tej filozofii w Polsce.

Sermonizm jako postać neosemantyzacji klasycznej definicji prawdy w recentywizmie – to temat wystąpienia **prof. dr hab. Józefa Bańki** (UŚ). Główne tezy tego referatu to: spór o uniwersalia a problem definicji prawdy, recentywizm jako kierunek rozwiązywania sporu o powszechniki na gruncie teorii poznania, sermonizm w wersji klasycznej i jego stosunek do nominalizmu oraz miejsce sermonizmu w próbie neosemantyzacji klasycznej definicji prawdy.

Dr hab. Teresa Pękała (UMCS) w swoim wystąpieniu *Ponowoczesność jako estetyczna wspólnota smaku* podjęła niezwykle ciekawy problem dystansu estetycznego i bliskości estetycznej oraz podjęła próbę odpowiedzi na pytanie o rolę doświadczenia i relacji estetycznych w budowaniu nowej (ponowoczesnej) wspólnoty.

Globalizacja stanowi przedmiot wielu niepokojów i obaw. Ukazał je **prof. dr hab. Jan Szmyd** z Akademii Pedagogicznej w Krakowie w swoim referacie pt. *Cywilizacja w zagrożeniu: imperatywy i antynomie moralne globalizacji ekonomicznej* wskazując, iż globalizacja w duchu neoliberalnym, z jaką się stykamy, nie ma nic do zaoferowania w dziedzinie wyższej kultury, wyższych sensów czy duchowości. Procesowi temu towarzyszy kultura wyczerpania, kultura masowa i konsumpcjonizm. Uetycznienie polityki i ekonomii, procesów globalizacyjnych stanowi warunek przetrwania naszej cywilizacji.

Prof. dr hab. Andrzej Zachariasz (URz) przedstawił referat pt. *Kultura europejska naszego czasu a idea końca filozofii pierwszych zasad*, w którym skonstatował, iż: 1) koniec wieku XX to czas relatywizmu i sceptycyzmu, które negują nawet możliwości ostatecznego uzasadniania; 2) konsekwencją zakwestionowania intelektualnej tradycji kultury europejskiej byłaby teza o końcu filozofii w ogóle. Autor rozważał pozytywne i negatywne skutki wpływu tego typu myślenia (postmodernistycznego) na kształt kultury europejskiej.

Po zakończeniu spotkania plenarnego rozpoczęły pracę sekcje tematyczne. Sekcja pierwsza **CZŁOWIEK – KULTURA – HISTORIA** pod przewodnictwem **prof. dr hab. Stefana Symotiuka** i **dr hab. Lecha Zdybła** podjęła szereg zagadnień skupionych wokół filozofii człowieka XXI wieku, pluralizmu kulturowego i jego konsekwencji, a także perspektyw i ograniczeń „społeczeństwa otwartego”, problemu człowieka jako podmiotu tworzenia i odpowiedzialności oraz wizji przyszłości.

Prof. dr hab. Wadim A. Salejew z Mińska przedstawił referat pt. *Człowiek a pluralizm kulturowy*, w której analizował problemy człowieka jako twórcy i odbiorcy duchowego głównych sfer kulturowych oraz pluralizmu kulturowego i zagadnienie identyfikacji człowieka.

O religijno-kulturalnym pluralizmie końca XX wieku i wyzwaniach XXI wieku mówiła **dr n. hum. Basia Nikiforova** z Uniwersytetu Wileńskiego. W swoich rozważaniach przedstawiła literacką wizję Wilna jako miasta pluralizmu kulturowego.

Współczesne niepokoje budzi z pewnością projekt przystąpienia do Unii Europejskiej. *Tradycje polskiego unionizmu* – to temat refleksji historyczno-filozoficznych **prof. dr hab. Bogumily Truchlińskiej** (UMCS) wskazującej na historyczne doświadczenia sięgające XIV wieku, jak i XX-wieczne propozycje filozoficzne w postaci 2 modeli unionizmu: indywidualistycznego i zarazem irracjonalistycznego W. Lutosławskiego oraz racjonalistycznego J. Brauna. Koncepcje te wskazujące na konieczność poszanowania autonomii poszczególnych jednostek, narodów, państw i wyznań, a zarazem stawiających w centrum wartość ludzkości mogą stanowić model teoretyczny dla współczesnych prób integracji.

Korespondowały z tym odwołaniem do przeszłości zarówno referat **dr Marioli Kuszyk-Bytniewskiej** (UMCS) zatytułowany *Pluralizm ontologiczny a pluralizm kulturowy. Floriana Znanieckiego teoria rzeczywistości konkretnej*, jak i **dr Agnieszki Nogał** (UW) *Zmierzch państwa narodowego*, poszukujący podstaw filozoficznych w dokumentach prawno-politycznych Unii Europejskiej.

Drugi dzień obrad sekcji pierwszej rozpoczął **prof. dr hab. Stefan Symotiuk** (UMCS) referatem zatytułowanym *Pomysły na ratowanie cywilizacji*, w którym omówił następujące zagadnienia: 1) stosunek człowieka do świata rzeczy i status rzeczy, 2) problem państw, 3) kwestia ładu światowego. Rozważając problem pierwszy autor uwypuklił dysonans zachodzący pomiędzy kulturami Wschodu mającymi sakralny stosunek do rzeczy a kulturą nam właściwą, gdzie dominuje brak szacunku do rzeczy, a co za tym idzie niszczenie i destrukcja. Zdaniem autora stosunek do rzeczy może prowadzić do niewłaściwego stosunku do człowieka, co stanowi poważne niebezpieczeństwo. Stąd wniosek, iż potrzebujemy nowości, to jest zmiany stosunku do przedmiotów. Aby stało się to możliwe musimy dokonać modularyzacji i wykorzystania stałych elementów zawartych w naszej kulturze przy równoczesnym zachowaniu postępu technicznego. Przy omawianiu zagadnienia drugiego prof. Symotiuk skupił się na przedstawieniu trudności, jakie wynikają dla człowieka z faktu istnienia państwa. Otóż jego zdaniem istnienie państwa generuje pasywność i przygnębienie społeczeństwa wynikające z braku możliwości partycypacji w polityce, którą opanowały elity „krążące” wokół aparatu rządu i przyrządowych struktur. Jednakże pomimo takiego stanu rzeczy w społeczeństwie, w jego kreatywności tkwi wielki potencjał, który może być źródłem bezpośredniej demokracji, którą autor zdecydowanie odróżnia od demokracji liberalnej. Kolebką demokracji bezpośredniej są organizacje pozarządowe (stowarzyszenia artystyczne, ekologiczne *etc.*). Trzeci omawiany przez autora problem dotyczył zjawiska globaliza-

cji: poprzez międzynarodowe instytucje, takie jak Bank Światowy, ONZ, czy UNESCO tworzy się społeczeństwo ogólnoludzkie, światowy rynek. Samo w sobie nie jest to niczym złym, jednakże niepokojącą sprawą jest brak światowego parlamentu, który podejmowałby decyzje z uwzględnieniem ludzkości jako podmiotu.

Następnie głos zabrał **prof. dr hab. Petro Kraluk** (Uniwersytet Narodowy w Ostrogu), który przedstawił referat pt. *Chrześcijaństwo a nacjonalizm*. Autor omówił problem grup i form etnicznych, przedstawił genezę tworzenia się narodów w XVIII i XIX w. i zwrócił uwagę, iż ich podwaliną było chrześcijaństwo, a fakt powstania zbiegł się z procesami sekularyzacji. Następnie przedstawił paralele chrześcijaństwa i nacjonalizmu: teksty sakralne (Pismo Św. i teksty wieszczów narodowych), istnienie języka „sakralnego”, historia sakralna i historia wybitnych postaci związanych z kulturą narodową, kult szacunku dla świętych i miejsc oraz kult postaci i miejsca życia wybitnych działaczy, rytuały związane z wydarzeniami. W konkluzji prof. Kraluk stwierdził, iż nacjonalizm będący wytworem chrześcijaństwa, rości sobie pretensje do jego zastąpienia, co sprzyja procesom sekularyzacji, natomiast w kulturach niechrześcijańskich nacjonalizm występuje w zupełnie innej postaci.

Filozofia przeżycia w warunkach globalnych zagrożeń to temat wystąpienia **prof. dr hab. Wiesława Sztumskiego** (UŚ). Autor przedstawił 4 czynniki będące przyczyną globalnych zagrożeń, są to: 1) technika, gospodarka, nauka i polityka, tworzące „kwadropole” ludzkiej aktywności, których punkt kulminacyjny przypada na koniec XX w., 2) alienacja elementów „kwadropola” i wymknięcie się ich spod kontroli, będące wynikiem silnego sprzężenia pomiędzy nimi, 3) krytyczne momenty w sferze biosfery fizycznej (przyrodniczej) połączone z kryzysem w sferze kultury, 4) relatywizm i niepewność naukowa, co doprowadziło do zachwiania pewności i bezpieczeństwa. Te 4 czynniki zrodziły lęk i obawy przed zagładą gatunku ludzkiego, doprowadziły do „pustki egzystencjalnej”, braku punktów oparcia, zagubienia. Autor opisuje kryzys egzystencjalny współczesnego człowieka, jego niemożliwość adaptowania się do nieprzejrzystego, wariabilnego środowiska zapełnzonego artefaktami i informatyką, degradacją wewnętrznego środowiska człowieka, obłądną gonitwą za zyskiem. Warunkiem przeżycia jest zdolność adaptacyjna człowieka (psychologiczna i biologiczna) do środowiska. Stąd próby poszukiwania dróg wyjścia, mające odzwierciedlenie m.in. w ruchach ekologicznych. Rolę filozofii upatruje autor w kształtowaniu nowej świadomości, podjęciu problemu przywrócenia właściwej hierarchii wartości, likwidacji prymatu ekonomii, ukształtowaniu właściwego stosunku do przyrody. Filozofia XX wieku winna być filozofią praktyczną, a więc podejmować zagadnienia etyczne; to także filozofia środowiska.

Dr Maciej Rajewski (UMCS) wygłosił referat zatytułowany *Ujęcie zmiany społeczno-kulturowej w naukach antropologicznych*. W swoim wystąpieniu autor zastanawiał się nad zagadnieniem, w jaki sposób antropologia kulturowa może pomóc w diagnozowaniu procesów zachodzących we współczesnym świecie. W wystąpieniu przedstawione zostały: zarys historii badań zjawiska zmiany społeczno-

kulturowej w antropologii oraz wyzwania, jakie współczesny proces globalizacji stawia przed antropologami, badającymi zmiany, które zachodzą w strukturze społecznej i kulturze poszczególnych społeczeństw.

Człowiek jako podmiot tworzenia i odpowiedzialności w kontekście myśli Richarda Rorty'ego był tematem rozważań **mgr Marcina Krawczyka** (UMCS). Opisał w nim rorty'owskie podejście do kwestii podmiotowości człowieka omawiając pojęcie autokreacji oraz problem odpowiedzialności za przekształcanie kultury.

Mgr Andrij Bondarenko (Europejskie Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów) wygłosił dysertację *Spoleczeństwo otwarte: ostateczne zwycięstwo nad instynktami czy nowy poziom wolności?*, w którym próbował wykazać konieczność adaptacji norm społecznych oraz transformacji instynktów ludzkich jako niezbędne do budowy „społeczeństwa otwartego”. Lekarstwem na bolączki współczesnego świata jest zdaniem autora pluralizm kulturowy.

Sekcja druga **EPISTEMOLOGIA WOBEC XXI WIEKU** pod przewodnictwem **prof. dr hab. Jacka Pańniczka** podjęła problemy związane z rewolucją informatyczną jako nową perspektywą oglądu świata, sztuczną inteligencją, horyzontami kognitywistyki oraz relacjami zachodzącymi pomiędzy kognitywistyką a tradycyjną filozofią umysłu i klasyczną teorią poznania.

Jako pierwszy głos zabrał **dr hab. Krzysztof Kościuszko** (UWM) przedstawiając referat pt. *Racjonalizm różnicy*. Zdaniem autora racjonalizm fizyki XXI wieku będzie deleuzjańskim racjonalizmem „powrotu różnicy”. Wskazują na to przykłady: teorii względności, teorii chaosu deterministycznego i teorii kwantowej grawitacji.

Znaki w trzech modelach poznania były tematem wystąpienia **dr Pawła Bytniewskiego** (UMCS). Autor nawiązując do rozróżnień K. Pomiana wyodrębnił 3 modele poznania: 1) poznania-widzenia, 2) poznania-wytwarzania, 3) poznania-pośredniczenia. Jego zdaniem historia filozofii pokazuje, że trwanie pewnych zagadnień przekracza granice wyznaczone życiem jakiejś konkretnej doktryny filozoficznej. Takie „długie trwanie” modelu poznania określa z jednej strony wielość jego interpretacji, z drugiej zaś historycznie niejednoznaczny związek między jego poszczególnymi egzemplifikacjami, co rodzi szereg pytań natury epistemologicznej.

Dr Grzegorz Mitrowski (UŚ) wygłosił referat zatytułowany *Zasada trzech wielkich zasad*.

Jan Strzelnicki – metafizyczne podstawy poznania były tytułem referatu wygłoszonego przez **dr Grażynę Żurkowską** (UMCS), w którym autorka przedstawiła teorię metafizycznych podstaw poznania Jana Strzelnickiego. Oryginalność rozwiązania Strzelnickiego wiąże się z przeniesieniem pytań o podstawy możliwości poznania z płaszczyzny pojęciowej i podmiotowej (narażonej na zarzuty Wittgensteina) – na przedpojęciową, nielingwistyczną płaszczyznę epistemicznych wy-mogów logicznych, poniżej progu świadomości poznawczej.

Drugiego dnia konferencji jako pierwszy głos zabrał **mgr Piotr Kołodziejczyk** (URz), wygłaszając referat pt. *Ujęcie logiki kwantyfikatorów rozgałęzionych w modelach sztucznej inteligencji – wyzwaniem nauk kognitywnych XXI wieku*.

Autor przedstawił koncepcję n-wymiarowych struktur kwantyfikacyjnych, która jego zdaniem może stanowić obiecujący program badawczy obejmujący badania logiczne i kognitywistyczne.

Pulapki i bezdroża komputacjonizmu były tematem rozważań **prof. dr hab. Józefa Dębowskiego** (UWM). Jego referat dotyczył podstawowych ograniczeń (także uproszczeń i dezinterpretacji), jakie niesie ze sobą próba wyjaśniania procesów umysłowych (w tym przede wszystkim poznawczych) przez analogię do procesów komputacyjnych – w pełni sformalizowanych, algorytmizowalnych, obliczalnych. Autor dokonał zestawienia najważniejszych powodów, ze względu na które tego typu przedsięwzięcia kończą się – i kończyć się muszą – fiaskiem. Jego zdaniem uroszczenia i uproszczenia komputacjonizmu (a po części także kognitywistyki) nie znaczą jednak, że jedyną dlań alternatywą pozostaje dzisiaj postmodernizm.

Dr hab. Marek Hetmański (UMCS) zajął się odpowiedzią na pytanie, *Jaka epistemologia wynika z kognitywistyki*.

Dr hab. Zdzisław Muszyński (UMCS) podjął problem *Treści stanów umysłowych w perspektywie eksternalizmu*.

Odpowiedzi na pytanie *Czy komputerowe systemy odkryć dostarczają argumentów na rzecz realizmu?* próbował udzielić **dr Piotr Giza** (UMCS).

Dr Andrzej Kapusta (UMCS) przedstawił referat pt. *Rozumienie i wyjaśnianie patologii umysłu wobec „paradygmatu kognitywnego”*. Autor wychodząc od ambiwalencji pojęcia „choroby umysłu” wskazał na obecne we współczesnej psychiatrii napięcie między badaniem „chemii mózgu” a „opisową klasyfikacją chorób”. W nawiązaniu do polemiki między eliminatywizmem a psychologią potoczną przedstawił spór między psychiatrią biologiczną a „hermeneutyczną” o sens i brak sensu w zjawiskach psychologicznych. Następnie podjął szereg ważnych pytań o teoretyczne podstawy psychiatrii i możliwości pogodzenia różnych perspektyw, oraz o znaczenie nauk kognitywnych i ich ograniczenia w ramach tej dyskusji.

Epistemologiczne problemy współczesnej atomistyki były tematem rozważań **dr Andrzeja Łukasika** (UMCS). Referat dotyczył wybranych epistemologicznych problemów współczesnej fizyki atomowej. Rozwój fizyki w XX wieku potwierdził z jednej strony hipotezę atomistycznej budowy materii (i w tym sensie mechanika kwantowa wraz z teorią cząstek elementarnych może być uznawana za współczesną realizację filozofii atomizmu), z drugiej zaś ukazał istotne ograniczenia klasycznego atomizmu. Fizyka współczesna boryka się z poważnymi trudnościami pojęciowymi dotyczącymi elementarnych składników materii.

Mgr Monika Malmon (UMCS) przedstawiła referat zatytułowany *Aktualność sylogistyki modalnej Arystotelesa w XXI wieku*.

Obrady sekcji trzeciej, której przewodniczył **prof. dr hab. Lesław Hostyński** przebiegały pod hasłem **PORZĄDEK MORALNY W PERSPEKTYWIE XXI WIEKU**. W trakcie obrad poruszono wiele ważkich problemów współczesności, takich jak bioetyka i związane z nią moralno-medyczne wyzwania, zagadnienie humanizmu w kontekście kultury ponowoczesnej, tożsamość kulturowa w odniesie-

niu do globalizacji i łączący się z nim problem tolerancji, filozofia polityki XXI wieku, moralne aspekty zagrożeń ekologicznych.

Jako pierwszy głos zabrał **prof. dr hab. Henryk Borowski** (Politechnika Lubelska) przedstawiając referat zatytułowany *Etyka uniwersalna jako pogłębiony i poszerzony dekalog trzeciego tysiąclecia*. Swoje wystąpienie prof. Borowski rozpoczął od stwierdzenia, iż powszechnie słyszy się o kryzysie kultury, który jest przyczyną upadku ludzkiej moralności. Tymczasem jego zdaniem w takich stwierdzeniach jest zbyt dużo pesymizmu, gdyż we współczesnym świecie znaleźć można wiele pozytywnych zjawisk i należy dążyć do tego, aby je rozwijać. Etyka uniwersalna, a co za tym idzie również moralność jest faktem, o czym świadczy wiele przykładów z codziennego życia. Istniały różne koncepcje etyczne, lecz zdaniem autora należy dążyć do stworzenia nowoczesnej, racjonalnej etyki naukowej, opartej na doświadczeniu. Miałyby ona być uniwersalną teorią moralności i opierać się na tym, co ważne dla danego narodu. W postępie cywilizacyjnym ludzkości wielką rolę odegrał Dekalog, jednakże zawarte w nim przesłania nie uchroniły ludzkości przed jej obecnymi chorobami: nacjonalizmem, absolutyzmem, teokracją. Są to przesady, które winny zostać usunięte, co stać się może tylko za sprawą postulowanej przez autora etyki uniwersalnej, która gwarantuje tolerancję i pluralizm. Owa etyka zdaniem profesora Borowskiego powinna być zbiorem uniwersalnych zasad regulujących współżycie między ludźmi, a więc swoistym dekalogiem, drogowskazem na III tysiąclecie. Byłby on prawem stanowionym pod egidą ONZ. Aby utworzyć taki nowy dekalog należałoby znowelizować dekalog chrześcijański, który jako powstały w czasach niewolnictwa nie zawiera np. zasad głoszących równość płci, czy poszanowania ludzkiej godności bez względu na narodowość. Tak więc nowy dekalog należałoby uzupełnić o zasady tolerancji, demokracji, humanizmu.

Demokracja – polityczne dzieło sztuki to tytuł rozprawy wygłoszonej przez **dr hab. Annę Drabarek** (UMCS). Rozważała ona zagadnienie demokracji w odniesieniu do Aten i Sparty i jej wpływu na przekształcanie kultury. Analizowała również pojęcie sprawiedliwości funkcjonujące w państwie Platona. Następnie dokonała analizy sposobów, jakimi współczesne demokracje próbują radzić sobie z realizacją podstawowych wartości, takich jak wolność, równość czy tolerancja. Z jej analizy wynika, iż struktury konstytucyjne mające być gwarantem wolności i równości obywatelskiej wykazują ociężałość i nieefektywność działania, zaś struktury niepolityczne, czy głosowanie powszechne nie dają żadnej gwarancji demokracji. Na koniec autorka zadała pytanie, czy demokracja nie jest li tylko marzeniem filozofów.

Przedmiotem rozważań **dr Dariusza Liszewskiego** (UWM) była *Ekologia głęboka*, której twórcą był norweski ekolog A. Naess. Ekologia głęboka jako normę naczelną uznaje imperatyw samorealizacji dla wszystkich istot. Uzasadnienie tej normy jest czysto intuicyjne. Owa samorealizacja to urzeczywistnienie możliwości życiowych (im większa różnorodność tych możliwości – tym większe samourzeczywistnienie), to także proces dojrzewania jaźni (od własnego *ego* skupionego na sobie, poprzez rodzinę, społeczność, ludzkość aż po globalną, uniwersalną świadomość).

mość). Podstawą zasadą praktycznego postępowania zdaniem ekologii głębokiej jest zasada równości biocentrycznej. Jest to równe prawo do życia i rozkwitania dla każdej istoty w sposób dla niej właściwy. Przeciwny tej zasadzie byłby antropocentryzm, czyli realizacja tylko ludzkich interesów.

Dr Jarosław Sak (UMCS) wygłosił referat zatytułowany *Problem totalizacji przedmiotu bioetyki*. Z powstaniem bioetyki wiązał się problem nowoczesnych technik biomedycznych i ich wykorzystania ku pożytkowi powszechnemu. Przedmiot bioetyki ma dwojaką naturę: 1) przedmiot materialny, tj. działania ludzkie ingerujące w jakikolwiek sposób w proces życia człowieka, 2) przedmiot formalny, tj. oceny i normy moralne (w tym ujęciu bioetyka jest przynależna filozoficznej etyce szczegółowej). Problem związany z bioetyką polega na zjawisku jej totalizacji, który występuje w zakresie przemian formalnych, a więc w związku z ingerencją w życie człowieka w momentach krytycznych. Wyraźne dążenie współczesnej medycyny specjalistycznej do skonstruowania uniwersalnych procedur i schematów postępowania „pobudza” wysiłki bioetyków do poszukiwania równie uniwersalnych i jednoznacznych odpowiedzi na podstawowe pytania etyczne.

Bioetyka końca życia była tematem rozważań **mgr Justyny Stecko** (UMCS). Poruszyła ona zagadnienie ewolucji pojęcia śmierci, które w dzisiejszych czasach zostało wykreślone z indeksu pojęć, co jest najbardziej widoczne w USA (śmierć to pojęcie nieamerykańskie). Zamiast właściwych i potrzebnych osobie chorej słów, używane są dwuznaczniki konwencjonalne, co wywołuje uczucie lęku i wyobcowania.

Drugiego dnia obrad jako pierwsza głos zabrała **prof. dr hab. Jadwiga Mizińska** (UMCS) wygłaszając referat pt. *Patologiczna normalność a przemiana duchowa*. Autorka wyraziła przekonanie, iż otacza nas patologiczna normalność polegająca na powszechności bezsensownej przemocy i śmierci będącej jej efektem, wobec której bezradni są nie tylko przeciętni ludzie, ale również badacze i uczeni. Najróżniejsze potworności przybierają na sile powodując wzrost lęku i poczucia bezradności. Alternatywą dla takiego stanu rzeczy jest zdaniem autorki twórczość wysokiego lotu, której zasadą jest przełamywanie schematów. Przykładem takiej twórczości jest książka Jadwigi Wais *Gilgamesz i Psyche*, która stała się dla autorki referatu książką – objawieniem, „jej książką” – taką, na którą czekała. Jadwiga Wais zdaniem prof. Mizińskiej dostrzegła ratunek dla człowieka w nieprzezwyrodnalnych paradoksach ludzkiego bytu, gdyż nie istnieje nic, co byłoby jednoznacznie dobre, czy też jednoznacznie złe (w myśl tej zasady grzeszny zbrodniarz może zostać świętym i odwrotnie). Profesor Mizińska, która w pełni podziela rozważania Jadwigi Wais stwierdza, iż owe przeciwieństwa, na których zasadza się ludzki byt pozwalają oczekiwać, iż po będącej naszym udziałem cywilizacji przemocy hołdującej nekrofilii można się spodziewać nadejścia kultury pomocy – biofilii. Obecne pokolenie egzystuje w marnym nie tylko dla poetów czasie. Owa marność sprowadza się do bezdusznosci, która z jednej strony rodzi przemoc banalną i absurdalną, zaś z drugiej lęk rodzący znieczulicę. Cywilizacja taka, na którą wszyscy czekamy będzie dokładnym zaprzeczeniem i odwróceniem dzisiejszej cywilizacji przemocy –

będzie to cywilizacja pomocy. Co zatem zrobić, aby przyspieszyć nadejście owej zbawiennej dla nas nowej, lepszej cywilizacji? Zdaniem Jadwigi Wais i prof. Mizińskiej należy odrzucić stary, a wprowadzić nowy sposób myślenia, który pozwoli „wspiąć się na szczyt”. Może się to dokonać jedynie poprzez przemianę duchową, a żeby była ona faktem, należy bez żalu odrzucić ciasny racjonalizm, scjentyzm, empiryzm.

Prof. dr hab. Włodzimierz Tyburski (UMK) zapoznał zebranych z przedmiotem zainteresowań etyki środowiskowej w referacie pt. *Etyka środowiskowa – stanowiska i kontrowersje*. Etyka środowiskowa jest protestem przeciwko cywilizacji przemocy w wymiarze człowiek – świat – przyroda. Ma ona ambicje szerzyć kulturę pomocy: wspomagania życia, jego jakości, podtrzymywania świata zarówno człowieka, jak i przyrody. W relacji człowiek i przyroda mamy do czynienia z marnością, bezduszną (bo nie racjonalną) przemocą i lękiem przed efektami własnej działalności oraz bezradnością. Etyka środowiskowa jest propozycją radykalnych zmian stosunku człowieka do jego otoczenia poprzez odrzucenie wyłącznie utylitarne go stosunku człowieka do przyrody. Podkreśla ona rolę wartości i norm moralnych w relacji człowieka do przyrody i postuluje wykroczenie poza tradycyjny zakres moralności do świata istot pozaludzkich. Pragnie tak wpływać na te relacje, aby ograniczyć istnienie zła w przyrodzie, pragnie bronić przed ludzką agresją i powodowaną przez człowieka degradacją nie tylko świat przyrody, ale także samego człowieka. Etyka środowiskowa uznaje wartość życia za jedną z czołowych wartości, przyznając tym samym prawo do życia organizmom pozaludzkim.

Filozoficzne aspekty nowej biologii w swoim wystąpieniu rozważał **dr Jacek Lejman** (UMCS). Charakterystycznym rysem końca XX wieku jest wielki rozwój biologii. Wszelkie przejawy ludzkiej aktywności, zarówno naukę, jak i sztukę, seks, czy religię tłumaczy się poprzez odwołanie do biologii i stosuje się do nich metodologię badań etologicznych. W efekcie logikę zastępuje biologiczność. Ten biologiczny redukcjonizm prowadzi do uniwersalizmu (biologia ma tłumaczyć wszystko), a także do uniwersalnego ekologizmu postulującego ratowanie gatunków lepszych kosztem mniej wartościowych, przeliczania wszystkiego na zyski i straty. Zamiast odwoływać się do Boga, kosmosu, czy rozumu odwołujemy się do prawd biologicznych, które usprawiedliwiają i rozgrzeszają nasze postępowanie, zdejmując piętno grzechu pierworodnego. Teorie ekologiczne zdaniem autora nie tłumaczą całości ludzkich zachowań, dają jedynie pewien zawężony obraz człowieka bez uwzględnienia czynnika kulturowego. Taki imperializm biologiczny redukuje człowieka do metabiologiczności.

Następnie głos zabrał **dr hab. Mieczysław Jagłowski** (UWM) przedstawiając referat zatytułowany *Tolerancja jako zasada destrukcji kultury metafizycznej*. Przedstawił w nim dwie odmienne racjonalności funkcjonujące w kulturze europejskiej, skutkujące istnieniem dwóch filozofii europejskich: 1) filozofii metafizycznej, 2) filozofii *polis* i filozofii politycznej. Ewolucja europejskiego sposobu myślenia dokonuje się jako konkurencja pomiędzy myśleniem metafizycznym i myśleniem politycznym, między zasadą tożsamości a zasadą tolerancji. Coraz silniejsza domi-

nacja idei społeczeństwa obywatelskiego powoduje ustępowanie i wycofywanie się myślenia metafizycznego, co powoduje, iż filozofia metafizyczna straciła swoją moc. Siłę ma natomiast rozum polityczny: społeczeństwa i narody, które go nie zaakceptują i będą trwać przy rozumie metafizycznym pozostaną osamotnione. Przyszłością filozofii XXI wieku jest rozwój filozofii politycznej.

Dr Oresta Losyk (Uniwersytet Iwana Franki, Lwów) przedstawiła referat pt. *Identyczność i tolerancja w postmodernistycznych dyskursach*, w którym wyraziła przekonanie, że pełnowartościowe istnienie idei tolerancji jest możliwe tylko, o ile człowiek jest samookreślony, to znaczy może zmieniać swoje poglądy i dokonywać różnych wyborów. Na przeszkodzie samookreślenia stoją nieprawda i przemoc. Wolność to uwolnienie od religijnych i ideologicznych pajęczyn. Być wolnym to być tolerancyjnym.

Nad problemem *Tolerancja w świetle współczesnej filozofii politycznej* zastanawiała się **dr Halina Rarot** (UMCS). Stwierdziła ona, iż mimo rozpraw, artykułów, czy książek o tolerancji nie stajemy się bardziej tolerancyjni. Jeżeli jesteśmy zdolni do jakiegokolwiek tolerancji, to jest to tolerancja bierna. Autorka próbowała udzielić odpowiedzi na pytanie, dlaczego wiedza filozoficzna i empiryczna nie czyni nas bardziej tolerancyjnymi? Jej zdaniem przyczyną takiego stanu rzeczy jest po pierwsze nieprawidłowe uzasadnianie powinności bycia tolerancyjnym (na obszarze empirycznym, gdy tymczasem nie jest to sfera faktów, lecz wolności), po drugie stereotypy i uprzedzenia, które usprawiedliwiają naszą przewagę w strukturze społecznej. Tolerancja jak każda inna idea może ulec wulgaryzacji. Staje się wtedy podstawą nie tylko apodyktycznych wypowiedzi w niemalże wszystkich kwestiach społecznych oraz schematyzmu umysłowego osób ją głoszących, ale też – w ostatecznym rezultacie – prowadzi do porażki w dążeniach integrujących wielokulturowość.

Współczesne spory wokół definicji kobiecości i męskości w perspektywie feminizmu omówiła **mgr Monika Ksieniewicz** (UMCS). Autorka przedstawiła klasyfikacje feminizmu, jego osiągnięcia (m.in. aksjologiczna neutralność płci), a także poruszyła problem zrodzonego przez feminizm kryzysu męskości.

Jako ostatni głos zabrał **mgr Robert Wijowski** (UMCS) przedstawiając referat pt. *Humanistyczne elementy w powieści postmodernistycznej*. Poruszył w nim problem humanizmu w literaturze poprzedzającej powieść postmodernistyczną, dwie strony etyki M. Foucaulta, omówił również koncepcję człowieka etycznego według R. Rorty'ego. Następnie zajął się zagadnieniem stosunku postmodernizmu wobec człowieka.

Podsumowanie konferencji rozpoczął **prof. dr hab. Stefan Symotiuik** przedstawiając wyniki obrad sekcji I, które miały na celu określenie sytuacji ludzkości w perspektywie problemów współczesnej kultury. Wnioski wyływające z obrad jednoznacznie wskazują, że tylko społeczeństwo zróżnicowane, pluralistyczne daje szansę przezwyciężenia kryzysów ekonomicznych i globalizmu. Struktury proste nie mają szans na przetrwanie. Pluralizm to nadzieja na przyszłość.

Wyniki obrad sekcji II przedstawił **prof. dr hab. Jacek Pańniczek**. Zwrócił uwagę na szczególną sytuację epistemologii w odniesieniu do kognitywistyki, w

której zawierają się zarówno psychologia, jak i językoznawstwo, neurofizjologia, informatyka, jak i sztuczna inteligencja. Dyskusje o związku epistemologii i kognitywizmu można traktować jako dwie odrębne dziedziny, chociaż rozważania epistemologiczne i badania kognitywistyczne wzajemnie się stymulują. Zaistnienie kognitywistyki poszerzyło obszar rozważań epistemologicznych. Wnioski wynikające z obrad sekcji II skłaniają do przyjęcia założenia, że epistemologia w tradycyjnym rozumieniu nie zniknie i nadal będą filozofowie uprawiający ją, ponieważ pewnych problemów nie da się przekształcić na kognitywistyczne. Będziemy jednak mieli do czynienia z silnym rozwojem kognitywizmu.

Prof. dr hab. Lesław Hostyński omówił przebieg obrad sekcji III, podczas których poruszona została różnorodna tematyka obejmująca swoim zasięgiem zarówno problemy etyki środowiskowej, jak i zagadnienia bioetyczne, problem feminizmu, czy tolerancji.

Konferencję zakończył **prof. dr hab. Stanisław Jedynak**, który podziękował uczestnikom i wyraził nadzieję, że rezultaty tej konferencji będą trwałe.

Konferencja była głosem w dyskusji nad istotnymi problemami współczesności. Jej waga tkwi w stawianiu filozoficznych pytań i postulatów, w pluralizmie stanowisk i propozycji, w akcentowaniu ludzkiej wiedzy i wartości wyższych kultury.

Monika Walczak

**Dwudzieste dziewięte, doroczne
Warsztaty Lonerganowskie.
Moralność badań: pamięci 9/11/01
(The 29th Annual Lonergan Workshop The Morality of Inquiry:
A Remembrance in Honor of 9/11/01),
Boston College, 16-21 czerwca 2002 r.**

Począwszy od 1973 r. corocznie odbywają się w Boston College¹ (MA/USA) Warsztaty Lonerganowskie (Lonergan Workshop), poświęcone myśli filozoficznej i teologicznej Bernarda J. F. Lonergana (1904-1984), kanadyjskiego filozofa i teologa. Zwolennicy Lonergana, zdaniem których dokonał on udanej syntezy teologii, filozofii i współczesnej nauki, porównywanej z syntezą stworzoną w XIII wieku przez św. Tomasza z Akwinu, uważają go za najwybitniejszego myśliciela katolickiego XX wieku. Starają się też twórczo interpretować i rozwijać intelektualną spuściznę Lonergana, czemu służą Warsztaty Lonerganowskie i szereg przedsięwzięć podejmowanych przez Lonergan Institute w Boston College (zob. www.bc.edu/lonergan) oraz inne, liczne ośrodki badań nad myślą Lonergana, przede wszystkim zaś The Lonergan Research Institute w Toronto (zob. www.utoronto.ca/lri). Instytut w Toronto wydaje od 1988 r. w wydawnictwie Uniwersytetu w Toronto *Dziela zebrane Bernarda Lonergana* [*The Collected Works of Bernard Lonergan*]. Z zaplanowanych dwudziestu pięciu tomów ukazało się dotychczas w nieregularnej kolejności dziesięć. Realizuje on również projekt zapisania i nagrania całego (pisanego i nie pisanego) dorobku Lonergana i wydania go

¹ Boston College jest jednym z najstarszych katolickich uniwersytetów w USA, założonym w 1863 r. przez jezuitów. W rankingu uczelni amerykańskich zajmuje wysokie, trzydzieste ósme miejsce. Kształci studentów z ponad dziewięćdziesięciu pięciu krajów. W roku akademickim 2001/2002 przebywałam na podoktorskim stypendium w Boston College jako stypendystka Lonergan Institute. Korzystając z okazji bardzo dziękuję prof. Josephowi Flanaganowi, kierownikowi Instytutu, za umożliwienie mi pobytu i współpracę. Dziękuję również uczestnikom cotygodniowych seminariów poświęconych myśli Lonergana, którzy dyskutowali ze mną trudne kwestie translatorskie, związane z przygotowywanym tłumaczeniem *opus vitae* Lonergana *Insight: A Study of Human Understanding* (London 1957, wydanie krytyczne: Toronto 1992).

na CD. Inne ośrodki badań nad spuścizną Lonergana znajdują się w Montrealu, Los Angeles, Sant Paul (Minnesota), Sydney, Manili, Dublinie i Rzymie.

Filozofia Lonergana jest uważana za reinterpretację myśli św. Tomasza z Akwinu za pomocą kantowskiej metody transcendentnej, rozwijanej przez takie nurty dwudziestowiecznej filozofii kontynentalnej, jak fenomenologia (E. Husserl, M. Scheler), hermeneutyka (W. Dilthey, M. Heidegger, H.-G. Gadamer) i egzystencjalizm (J. P. Sartre, M. Merleau-Ponty). Filozofię tę interpretuje się jako odmianę analizy intencjonalności, typ fenomenologii (*self-appropriation phenomenology*) lub rodzaj tomizmu transcendentnego. Głównym wątkiem myśli Lonergana jest „metodologia” jako próba zrozumienia sposobu funkcjonowania umysłu ludzkiego w aktach poznania i procesie tworzenia wiedzy. Lonerganowska metoda transcendentna uchodzi za teorię poznania o ambicjach kładzenia metodologicznych i metafizycznych podstaw nie tylko pod filozofię i teologię, lecz całą współczesną naukę i kulturę.

Organizatorem Warsztatów Lonerganowskich jest od początku prof. Fred Lawrence (profesor Wydziału Teologii w Boston College, znawca hermeneutyki, w szczególności hermeneutyki H.-G. Gadamera, fenomenologii oraz myśli B. Lonergana) wraz z żoną Sue Lawrence. Dzięki ich zaangażowaniu i pracy, a także życzliwości i gościnności, corocznie spotykają się teoretycy i praktycy, naukowcy uprawiający filozofię, teologię i nauki humanistyczne w paradygmacie wyznaczonym przez myśl Lonergana oraz ludzie dobrej woli, zaangażowani religijnie, współtworzący różne przedsięwzięcia ekonomiczne, społeczne, mediacyjne oraz charytatywne. Każdorazowo w warsztatach bierze udział kilkaset osób. Gromadzą one wytrawnych znawców myśli Lonergana oraz tych, którzy dopiero rozpoczynają studia w ramach wyznaczonego przez niego paradygmatu. Choć warsztaty są na pierwszym miejscu próbą racjonalnego rozpoznania myśli Lonergana i jej aplikacji, gromadzą także wielu ludzi, którzy są praktycznie zaangażowani w przemianę świata (np. pracując w ramach UNESCO) i poszukują dla swojej działalności teoretycznej podbudowy, czerpiąc inspirację z myśli Lonergana. Uczestnicy warsztatów pochodzą ze Stanów Zjednoczonych, Kanady, Ameryki Południowej, Azji, Europy. Są zainteresowani szerzeniem idei lonerganowskich na całym świecie. Idee te są dla nich czymś więcej niż tylko filozofowaniem, są pewnym sposobem życia. Mają ambicje wpływania na politykę, współdecydowania o życiu społecznym i gospodarce.

W trakcie warsztatów odbywają się wykłady, seminaria i dyskusje. Przedstawiciele różnych ośrodków badań lonerganowskich informują o aktualnie realizowanych projektach. Każda konferencja koncentruje się na wybranym temacie. Dotychczasowym ich przedmiotem były m.in. pluralizm kulturowy i ponadkulturowa normatywność, wyobrażenia i uczucia, „mowa serca”, estetyka, uwarunkowania porządku społecznego, kryzys wychowania liberalnego, tajemnica Chrystusa oraz *Łaska i wolność* [*Grace and Freedom*], praca Lonergana proponująca rozwiązanie wielowiekowego sporu o rolę Boga i człowieka w zbawieniu świata.

Warsztaty obejmują także tzw. miniwarsztaty (*mini-Workshops*), krótkie, dwudniowe konferencje. W 2002 roku temat wiosennej konferencji brzmiał *Tomasz z Akwinu dzisiaj: jego stale znaczenie* [*Aquinas Today: His Continuing Importance*]. W ramach miniwarsztatów referaty wygłaszali wybitni uczeni, jak ekonomista Jane Jacobs, teologowie David Tracy, Johann Baptist Metz, Sarah Coakley i Nicholas Lash, filozofowie Eric Voegelin, Michael McCarthy i Jean-Luc Marion, bibliści N. T. Wright i Sean McEvenue, eklezjolodzy Joseph Komonchak i Hermann Pottmeyer. Warsztaty odbywają się także poza Boston College. W 2001 roku miały miejsce w dniach 7-11 maja na Gregorianum w Rzymie, w ramach obchodów 450 lecia tego uniwersytetu, gdzie Lonergan studiował i pracował jako profesor teologii. Wśród osób wygłaszających referaty znaleźli się Giovanni Sala (Monachium), Giovanni Rota (Bergamo), William Mathews (Dublin), Ulf Jonsson (Uppsala), Hermann Pottmeyer (Bochum), Salvino Biolo (Rzym), Phyllis Wallbank (Londyn), and Sebastian Moore (Downside).

Materiały z warsztatów ukazują się co roku w czasopiśmie „Lonergan Workshop” redagowanym przez F. Lawrence’a. Począwszy od 1978 roku ukazało się szesnaście tomów. Spis treści poszczególnych tomów jest dostępny na stronie www.bc.edu/lonergan/publications. Tematy podejmowane w trakcie warsztatów opracowywane są niekiedy w postaci monografii, w serii „Monografie Warsztatów Lonerganowskich” [*Lonergan Workshop Monographs*]. Ukazały się w niej m.in.: F. Lawrence (red.), *Etyka w tworzeniu sposobów życia. Konferencja Jane Jacobs* [*Ethics in Making a Living. The Jane Jacobs Conference*] (Atlanta, Ga. 1989); F. Lawrence (red.), *O początku i o tym, co było potem. Referaty z konferencji poświęconej Gadamerowi i Voegelinowi*, [*The Beginning and the Beyond. Papers from the Gadamer and Voegelin Conferences*] (Chico, Ca. 1984); F. Lawrence (red.), *Przekazywanie niebezpiecznej pamięci. Głosy z teologii politycznej* [*Communicating a Dangerous Memory. Soundings in Political Theology*] (Atlanta, Ga. 1987); F. E. Crowe, *To, co stare i nowe: strategia dla edukacji* [*Old Things and New: A Strategy for Education*] (Atlanta, Ga. 1985); F. E. Crowe, *Trzy studia tomistyczne* [*Three Thomist Studies*] (Atlanta, Ga. 2000); Ch. Hefling, *Dlaczego doktryny?* [*Why Doctrines?*] (Cambridge, Mass. 1984).

Dwudzieste dziewiąte z kolei Warsztaty Lonerganowskie, zatytułowane „Moralność badań: pamięci 9/11/01” [*The Morality of Inquiry: A Remembrance in Honor of 9/11/01*] odbyły się w dniach 16-21 czerwca 2002 roku. W odpowiedzi na wydarzenia 11 września, miały one tym razem charakter bardziej praktyczny i były poświęcone etyce i polityce w sensie arystotelesowskim, tzn. działaniom indywidualnym i społecznym. Na pierwszy plan wysunęły się zagadnienia dialogu międzyreligijnego i międzykulturowego, negocjacji, mediacji oraz sposobów rozwiązywania konfliktów. Poszukiwano odpowiedzi na pytania: W jaki sposób prowadzić dialog między religiami, tradycjami, kulturami w kontekście pluralizmu wyznaniowego, religijnego i kulturowego? Na jakich podstawach oprzeć dialog? Do jakich kategorii (wartości) filozoficznych, teologicz-

nych i kulturowych się w nim odwoływać? W jakim języku prowadzić dialog? W ramach jakiej tradycji? Czemu (jakim wartościami) ma służyć dialog?

Podczas całych warsztatów podkreślano znaczenie wiedzy praktycznej, kulturowego doświadczenia, akcentując nie tylko kognitywny, lecz także motywacyjny, wolicjonalny i komunikacyjny wymiar znaczeń i wartości kulturowych. Próbowano m.in. odpowiedzieć na pytanie o genezę ludzkich pragnień i „chceń”. Zwracano uwagę na pedagogiczny aspekt myśli Lonergana, w tym na rolę uniwersytetów, w szczególności katolickich, w wychowywaniu młodych ludzi do postawy przyjaźni, życzliwości, dialogu religijnego, szacunku dla ludzi o innych poglądach i miłości chrześcijańskiej. W referatach zarysowały się dwa podejścia do dialogu: teoretyczne, jak „dialogodoksja” (np. B. Doran) i praktyczne, jak „dialogopraksja” (np. A. Bartolli), reprezentowane przez ludzi pracujących dla organizacji pośredniczących w rozwiązywaniu różnego typu konfliktów. Wątpliwości wywoływało przeciwstawianie teoretycznego podejścia do dialogu religijnego praktycznemu uprawianiu dialogu międzyreligijnego. W świecie, ceniącym praktykę i skuteczność, teoria może być łatwo spychana na dalszy plan lub lekceważona, a przecież każde działanie zakłada lepsze lub gorsze przekonania, wyrażone za pomocą takich, a nie innych kategorii i na nich się opiera.

Rozważania i dyskusje były prowadzone przede wszystkim w języku hermeneutyki, fenomenologii oraz filozofii i teologii Lonergana. Kategoriami poddawany mi analizie i będącymi narzędziami analizy współczesnej sytuacji politycznej, społecznej i ekonomicznej były prawa człowieka, dobro ludzkie, świat znaczeń, narratyw, horyzont, uprzedzenia (*biases*), świadomość i samoświadomość (*self consciousness*), samoprzyswojenie (*self-appropriation*), intersubiektywność, wartości, wola, wolność, dialog. Zwracano uwagę, że chociaż kategorie i wartości filozoficznej i teologicznej tradycji Zachodu mają rozszereżenia uniwersalne, naprawdę uniwersalne, w sensie geograficznym, nie są. Dla porównania przywoływano tradycję filozofii i teologii Wschodu. Powinno się to brać pod uwagę szukając punktu odniesienia dla dialogu kulturowego i religijnego między różnymi narratywami. Poszukiwano i proponowano kryteria (sposoby) oceny konkurujących tradycji (narratywów), jak kryterium pragmatycznej niesprzeczności (*pragmatic consistency*) oraz kryterium życzliwości (*charity*) i współczucia (*compassion*) (D. B. Burrell).

O charakterze warsztatów dobrze informują tytuły wygłoszonych referatów. Można je podzielić na trzy grupy. Pierwsza z nich podejmowała ogólną problematykę filozoficzną i teologiczną, jak: *Lonergana podstawy praw człowieka* [*Lonergan's Foundations of Human Rights*] (J. Haughey); *Uprzedzenie jednostkowe i grupowe: czytając Girarda* [*Individual and Grup Bias: A Girardian Reading*] (J. Ranieri); *Jednolita struktura teologii systematycznej: propozycja* [*The Unified Field Structure for Systematic Theology: A Proposal*] (R. M. Doran); *Refleksje na temat ontologii i odpowiedzialności u Hansa Jonasa* [*Reflections on Ontology and Responsibility in Hans Jonas*] (D. Levy); *Pragnienie szczęścia i transcendentálne pojęcie wartości* [*The Desire for Beatitude and the*

Transcendental Notion of Value] (F. Quijano); *Sakralizacja, sekularyzacja i fundamentalizm religijny* [*Sacralization, Secularization and Religious Fundamentalism*] (J. Dadosky). Druga grupa dotyczyła zastosowania filozoficznych idei Lonergana do konkretnych problemów powstających we współczesnej sytuacji historycznej, politycznej, społecznej i ekonomicznej, jak: *Metoda w etyce i planowanie* (*Notatki w drodze do kosmopolis*) [*Method in Ethics and Program Planning (Field Notes on the Road to Cosmopolis)*] (J. R. Prince III); *Narratywy współzawodniczące o nasze dusze: środkowowschodni kryzys jako nasz kryzys* [*Narratives Competing for Our Souls: The Middle East Crisis as Our Crisis*] (D. B. Burrell); *Udostępnienie myśli Lonergana „praktykom”: raport z pola walki* [*Making Lonergan Accessible to „Practical People”: A Report from the Field*] (J. M. Stebbins); *Mediacja i wgląd: wkład Lonergana w dziedzinę rozwiązywania konfliktów* [*Mediation and Insight: Contributions to the Field of Conflict Resolution from the Work of Lonergan*] (K. R. Melchin); *Miasto jako dzieło sztuki* [*The City as a Work of Art*] (P. Kidder); *Etyka w rozwijającej się gospodarce* [*Ethics in a Growth Economy?*] (P. Byrne). Trzecia grupa to wystąpienia informujące o organizacjach prowadzących działalność społeczną, mediacyjną i charytatywną, wyrastających z inspiracji chrześcijańskich, a w szczególności z inspiracji ideami filozoficznymi i teologicznymi Lonergana, jak: *Dialog międzyreligijny* [*Interreligious Dialogue*] (A. Bartolli); *Eksperymenty w rozwoju społeczności* [*Experiments in Community Development*] (J. Lynaugh, Ch. Mulligan, P. Corbishley).

W trakcie warsztatów można było również wziąć udział w wybranych seminariach poświęconych następującym tematom: *Ekonomia Lonergana* [*Lonergan's Economics*] (G. Barron); *Przemiany myśli Lonergana po „Insight”* [*Lonergan's Post-Insight Transformations*] (J. Flanagan); *Lonergan i prawo międzynarodowe* [*Lonergan & International Law*] (W. George); *Etyka miasta* [*Urban Ethics*] (P. Kidder); *Lonergan i dialog międzyreligijny* [*Lonergan & Interreligious Dialogue*] (M. McLaughlin); *Mediacja i wgląd w rozwiązywaniu konfliktów* [*Mediation & Insight in Conflict Resolution*] (K. Melchin, D. Lyonaise, M. Panther); *Uczucie i dramat istnienia* [*Feeling and the Drama of Existence*] (S. Moore); *Lonergan i sztuki wyzwolone* [*Lonergan and the Liberal Arts*] (B. Murnion); *Wyzwania dwudziestego pierwszego wieku w etyce biznesu: dwa studia przypadku* [*21st Century Challenges in Business Ethics: Two Case Studies*] (D. Oyler); *Nowe horyzonty w studiach lonerganowskich: seminarium magisterskie* [*New Horizons in Lonergan Studies: Grad Student Seminar*] (M. Sharkey); *Lonergan i duchowość ignacjańska* [*Lonergan & Ignatian Spirituality*] (W. Walsh); *Lonergan i kwestie formacji księży* [*Lonergan & Issues in Priestly Formation*] (R. Arnold).

Kolejne warsztaty, które odbędą się w 2003 r., będą trzydziestymi, jubileuszowymi warsztatami. Ich organizatorzy nie chcą ograniczyć ich w tym roku jedynie do czerwcowego, tygodniowego spotkania oraz miniwarsztatów wiosennych, ale proponują całoroczny cykl wykładów, zatytułowany „Kościół w dwu-

dziestym pierwszym wieku” [*The Church in the 21st Century*]. Wykłady odbywają się raz w miesiącu od października 2002 roku do kwietnia 2003 roku. Podejmują aktualną, w kontekście kryzysu w Kościele amerykańskim, problematykę tożsamości i roli Kościoła Katolickiego w Stanach Zjednoczonych.

Krzysztof Skowroński

Refleksja w pięćdziesięciolecie śmierci G. Santayany

We wrześniu 2002 r. minęła pięćdziesiąta rocznica odejścia hiszpańsko-amerykańskiego filozofa, poety i pisarza, którego przebogata twórczość z wielu względów zasługuje na uwagę. George (Jorge) Augustin Nicolas Ruiz de Santayana y Borrás pozostawił dzieło, w którym, niczym w soczewce, skupia się niemal cała problematyka humanistyki europejskiej, dzieło, którego walory artystyczne stanowią ornament prezentowanych koncepcji z zakresu antropologii, aksjologii, ontologii, teorii wiedzy, estetyki i filozofii kultury.

Przyglądając się biografii tego myśliciela, zauważamy od razu dwa charakterystyczne rysy. Pierwszy, który można nazwać „zmaganiem się z problemami religii i duchowości”, obejmuje niczym klamra całe jego życie. George Santayana spędził swe wczesne dzieciństwo w kastylijskim miasteczku Avila – dokładnie w tym samym, z którym związane są losy dwóch wielkich mistyków hiszpańskich XVI w., tj. św. Teresy i św. Jana od Krzyża oraz krwawego Inkwizytora Torquemady; natomiast ostatnie kilkanaście lat życia spędził jako pensjonariusz w jednym z rzymskich klasztorów. W międzyczasie, i będzie to rys drugi, wiódł życie niestrudzonego podróżnika, trochę w stylu średniowiecznych żaków odwiedzających uniwersytety w poszukiwaniu wiedzy i doświadczeń intelektualnych, zaś uczelnie z którymi był w różny sposób powiązany (Harvard, Oxford, Cambridge, Sorbona, Columbia, Humboldt) stanowią największe ośrodki życia intelektualnego świata zachodniego.

Jego dorobek, składający się z bardzo licznych pozycji, w pewnym sensie odzwierciedla te rysy. Nieustanne roztrząsanie zagadnień odnoszących się do wiary i duchowości (*Reason in Religion*, 1905; *Platonism and the Spiritual Life*, 1927; *The Last Puritan*, 1935; *The Idea of Christ or God in Man*, 1946; *The Realm of Spirit*, 1940), a także refleksja nad różnorodnością świata i istniejących w nim wzorców (*Reason in Common Sense*, 1905; *Winds of Doctrine*, 1913; *Soliloquies in England*, 1922; *The Realm of Truth*, 1938; *Dominations and Powers*, 1951) stanowią wyraźne wątki jego intelektualnych zmagani. Filozofia Santayany nie jest walką przeciw czemuś, ani apologią czegokolwiek, ale próbą zrozumienia i tłumaczenia wartości i ideałów, jest wyrazem refleksyjnego umysłu świadomego uwarunkowań i ograniczeń dyktowanych przez naturę. Gdyby podjąć się próby zakwalifikowania jej do jakiejś tradycji, to chyba do tej, która jest współtworzona przez takie postaci, jak Demokryt, Lukrecjusz, Michał de Montaigne, Spinoza, Goethe, czy Elzenberg.

Mijająca rocznica skłania do pytań: Czy Santayana wywarł jakiś wpływ na kulturę współczesną? Czy pozostanie on jedynie mistrzem języka angielskiego?² Niewątpliwie charakter tej twórczości nie jest łatwy do odbioru; poetycka i archaiczna forma przekazu pełna metafor i symboli, osobisty, nieco mistyczny styl, pełen niejednoznaczności. A jednak cieszy się ona sporym zainteresowaniem i istnieje bardzo obszerna literatura komentująca filozofię Santayany – choć jej ustalenia nie są jednoznaczne. Nie ma wątpliwości, że jest ona wybitna i swoista, ale niekoniecznie oryginalna, posiadająca niewielki wpływ na rozwój myśli współczesnej; mająca swe miejsce w humanistyce, ale będąca poza jej głównymi nurtami. Z jednej strony mieści się ona częściowo w szeroko pojętym naturalizmie (*The Sense of Beauty*, 1896; *Scepticism and Animal Faith*, 1923; *The Realm of Matter*, 1930, *Dominations and Powers*)³, z drugiej jednak strony, można uznać tę filozofię za współczesną wersję platonizmu, zwłaszcza w obrębie doktryny o esencji (*The Realm of Essence*, 1927)⁴. Poza tym, uważa się Santayanę za jednego z reprezentantów krytycznego realizmu (obok C. A. Stronga, A. O. Lovejoy'a, D. Drake'a: *Essays on Critical Realism*, 1920), trzeba jednak pamiętać, że nie była to szkoła filozoficzna, ale wspólne wystąpienie przeciw epistemologii idealizmu i pragmatyzmu. Są też tacy, którzy uważają go za przedstawiciela tradycji katolickiej⁵, lub przynajmniej uznają jego filozofię za znaturalizowaną teologię, w której pełno jest katolickich symboli i odniesień (*The Realm of Spirit*)⁶. Na dodatek, Santayana jest interesującym krytykiem literatury (*Interpretation of Poetry and Religion*, 1900; *Three Philosophical Poets*, 1910) i pisarzem: dwukrotnie gościł na listach bestsellerów w USA (powie-

² Por. *The Oxford Dictionary of Quotations, Third Edition*, Oxford University Press, Oxford-New York-Toronto-Melbourne 1980; *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*, G&C. Merriam Company, Springfield 1981; *Bloomsbury Biographical Dictionary of Quotations*, Bloomsbury, London 1997.

³ Por. B. J. Singer, *The Rational Society. A Critical Study of Santayana's Social Thought*. The Press of Case Western Reserve University, Cleveland/London 1970; I. Izuzquiza, *George Santayana O La Ironia de la Materia*, Anthropos, Barcelona 1989; N. O'Sullivan, *Santayana*, The Claridge Press, St Albans 1992.

⁴ Por. J. Ashmore, *Essence in Recent Philosophy. Husserl, Whitehead, Santayana*, „Philosophy Today” 18 (1974), s. 198-210; J. M. Michelsen, *Santayana's Platonic Nominalism*, w: „Transactions of Charles S. Pierce Society”, 13 (1977), s. 161-188.

⁵ Warto zauważyć zainteresowanie Santayaną wśród teologów katolickich: C. E. Kinney, O. P., *A Critique of the Philosophy of George Santayana in the Light of Thomistic Principles*, Catholic University of America Press, Washington 1942; R. Butler, O. P., *The Mind of Santayana*, Greenwood Press, Westport, Connecticut 1971 (III wyd.); Th. N. Munson, S. J., *The Essential Wisdom of George Santayana*, Columbia University Press, New York, London 1962.

⁶ Por. P. G. Kuntz, *Categories and Orders of Santayana's Christian Neo-Platonism*, „Bulletin of the Santayana Society” 3/1985, s. 9-21; A. Kerr-Lawson, *Santayana's Ontology and the Nicene Creed*, „Bulletin of the Santayana Society” 7; J. R. Baker, *The Christology of George Santayana*, „Southern Journal of Philosophy” 10 (1972), s. 263-275.

ścią *The Last Puritan* oraz pierwszym tomem autobiografii *Persons and Places*, 1944), zaś jego poezja⁷ uznawana jest za awangardę poezji modernistycznej⁸.

W obliczu tych kontrowersji pytaniem otwartym pozostaje, czy filozofia ta jest syntezą różnych elementów, próbą zharmonizowania wielorakich nurtów, zrównoważenia wybranych tendencji, czy też eklektycznym zestawieniem mniej lub bardziej przypadkowych wpływów, systemem programowo sprzecznym, wewnętrznie pękniętym, usiłowaniem pogodzenia rzeczy, których pogodzić się nie da. Twórczość Santayany cechuje bowiem humanizm – jest ona dążeniem do zrozumienia człowieka, jest filozofią o człowieku, ale jest też protestem wobec antropocentryzmu, tj. uznania człowieka za postać centralną świata przyrody. Na polu antropologii był on naturalistą, ale takim, który uważał duchowość i kontemplację za najwyższą formę spełnienia życia. W aksjologii chciał pogodzić różnorodność dóbr z niezmiennością potrzeb fundamentalnych, dążąc do czegoś, co nazwać można relatywizmem obiektywnym. W ontologii, on materialista, dowodził istnienia wiecznych i absolutnych esencji. Był ateistą, którego cała twórczość przepojona jest mistycyzmem; racjonalistą przypisującym rozumowi rolę drugorzędną i służebną wobec zwierzęcej natury człowieka. Wierząc w aktualność filozofii starożytnej umieszczał ją w kontekście problemów epoki współczesnej; docierał do tematów chętnie poruszanych przez egzystencjalizm, ale poprzez odnoszenie się do klasycznych dzieł kultury, stając się bardziej interpretatorem niż historykiem. Podważał systemy największych moralistów, nadając swemu systemowi charakter osobistej, na poły artystycznej impresji. Wierzył w postęp nauki, przeciwstawiał ją mitotwórczej filozofii i teologii, sam jednakże rozprawiał o sile wyobraźni, pięknie mitów i doniosłości symboli w życiu człowieka. Jak w tej sytuacji domagać się jednoznacznego umiejscowienia Santayany na mapie filozofii współczesnej, skoro wątpliwości co do spójności samego systemu są na tyle duże, że rodzi się pytanie, czy filozofia Santayany jest jedna, czy jest ich więcej⁹. Rozstrzygnąć na tym polu nie ułatwia sposób artykulacji myśli, który charakteryzuje Jan Szmyd pisząc, że jest on wyrazem „słabej precyzji, ale silnej wyobraźni, niedostatecznej argumentacji, ale efektywnej sugestii, swobody logicznej i wieloznaczności wyrazu, ale także wnikliwej intuicji oraz umiejętności dokonania zdroworozsądkowego osądu”¹⁰. Trudno zatem o ostateczne ustosunkowanie się do tej kwestii, jednakże opinie tych autorów, którzy uważają filozofię Santayany za niezwykle misterne splecenie bardzo wielu

⁷ Por. (W. G. Holzberger, wyd.) *The Complete Poems of George Santayana. A Critical Edition*. Associated University Press, London, Bucknell University Press, Lewisburg 1979.

⁸ Por. L. Hughson, *Thresholds of Reality. George Santayana and Modernist Poetry*. National University Publications, Kennikat Press, Port Washington, N. Y. –London 1977; H. T. Kirby-Smith, *A Philosophical Novelist. George Santayana and The Last Puritan*. Southern Illinois University Press. Carbondale and Edwardsville 1997; C. E. Estebanez, *La Obra Literaria de George Santayana*, Univesidad de Valladolid 2000; I. Irving, *Santayana, Literary Philosopher*. Yale University Press, New Haven 2000.

⁹ Por. J. Buchler, *One Santayana or Two?*, „The Journal of Philosophy” 51 (1954), s. 52-57.

¹⁰ J. Szmyd, *Poglądy estetyczne George Santayany*, „Studia Estetyczne” 2 (1965), s. 304.

wątków¹¹ wydają mi się interesujące i nie pozbawione podstaw; prawdą jest jednak i to, że to pełne niejasności pisarstwo zdaje się być dla odbiorcy nie lada wyzwaniem.

Czy dziś, na początku nowego tysiąclecia, myśl Santayany może być inspirowana? Czy można mówić o jej przyszłości? Sądzę, że z całą pewnością tak, i to z kilku powodów. Często pojawiają się głosy, że chrześcijaństwo współczesne, a zwłaszcza katolicyzm, nie rozumie człowieka, że postrzega go jako wyidealizowane dziecko boże, nie spełniające pokładanych w nim nadziei; na wyrost stawia wobec niego wymagania a nędzę i niedolę egzystencji tłumaczy jego złą wolą. Podobnie rozumował, będący poza obrębem tradycji chrześcijańskiej, Henryk Elzenberg: „Człowiek – powiadał – jest zasadniczo i esencjonalnie *istotą złej woli*; nie posiadając aspiracji ku dobru przechwala się przy tym, że ich nie posiada a potępia tych, którzy by chcieli, by je posiadał”¹². Jednak zagrożeniem, które niosą te wizje ze sobą jest, przede wszystkim, podział ludzi na dobrych i złych, albo moralnie lepszych i gorszych – dualizm kłopotliwy teoretycznie i zupełnie bezплоdny praktycznie. Inaczej pojmują człowieka nurty naturalistyczne (pragmatyzm, freudyzm, behawioryzm), wedle których człowiek jest częścią przyrody i podlega jej prawom; materialny świat obejmuje organizmy żywe mające swe preferencje oraz potrzeby i to, co sprzyja ich zaspokajaniu jest (mówiąc w dużym uproszczeniu) dobre, natomiast to, co ich rozwój hamuje jest złe. Nie tłumaczą one jednak dostatecznie świata pozaludzkiego, usuwają w cień metafizykę, skupiają swą uwagę na ludzkiej praktyce i ludzkim doświadczeniu, ignorując wiele z tego, co w nich się nie mieści. Filozofia Santayany jest próbą znalezienia jakiejś pośredniej drogi¹³, ogólniejszego spojrzenia na te problemy poprzez rozwijanie takiej koncepcji człowieka, gdzie naturalistyczna wizja świata nie kłóci się ze spirytualizmem tylko go przyjmuje i wyjaśnia, gdzie kontemplacja rzeczywistości i rozwój duchowy zbieżne są z naturalistyczną antropologią.

Santayana jest też ważny z innego powodu. W epoce, w której niekwestionowane autorytety zamierają, prawda i dobro rozumiane są zupełnie dowolnie, filozoficzne spory o prawdę budzą zainteresowanie i szacunek w coraz większym stopniu jedynie u samych filozofów, samookreślenie staje się problemem poważnym. Jest ono jeszcze potęgowane możliwością nieograniczonego dostępu do edukacji (w tym do internetu), nieskrępowanego podróżowania i swobodnego wyrażania wszelkich sądów. W takiej sytuacji następuje styczność z całą gamą różnych, wy-

¹¹ Por. G. W. Howgate, *George Santayana*. A. S. Barnes & Co. Inc., New York 1961 (II wyd.); T. L. S. Sprigge, *Santayana. An Examination of his Philosophy*, Routledge & Kegan Paul, London and Boston 1974; J. McCormick, *George Santayana, A Biography*. Alfred A. Knopf, New York 1987; J. Lachs, *George Santayana*. Twayne Publishers, Boston 1988.

¹² H. Elzenberg, *Z filozofii kultury*, Znak, Kraków 1991, s. 358.

¹³ Por. M. K. Muniz, *The Moral Philosophy of Santayana*, The Humanities Press, New York 1958; A. Woodward, *Living in the Eternal*, Vanderbilt University Press, Nashville, Tennessee 1988; H. S. Levinson, *Santayana, Pragmatism, and Spiritual Life*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill & London 1992.

kluczających się standardów i norm życia, z których coś trzeba wybrać. W tym sensie ciężar odpowiedzialności za zdobywanie prawdy na własną rękę staje się niebotycznie większy niż dawniej, kiedy to kultura tradycyjna, raczej jednorodna na danym terenie, dość czytelnie i jednoznacznie określała obraz dobra i zła, prawdy i fałszu. Teraz, gdy tradycyjne modele życia tracą na znaczeniu, a pojawiają się niezliczone ilości nowych, dużym wyzwaniem staje się ukształtowanie takiej postawy duchowej, moralnej czy intelektualnej, by pozwoliła ona godnie stanąć wobec wyzwań współczesnego świata, bez wyrzekania się lub zapominania o tradycji własnej i bez otwartej konfrontacji z innymi postawami, ale też bez nieustannego wołania o wsparcie z Niebios, bez ulegania tym modom, czy wzorcom, których główną atrakcją jest ich egzotyczność. I tak, z zachowaniem charakteru tej twórczości, który jest, nazwijmy to, rozumiejący, a nie walczący, liberalny, a nawet ocierający się o permisywizm, a nie doktrynalny, Santayana pokazuje, jak można tego dokonać i być może w tym tkwi jego największa wartość. Dostrzegł to jego wieloletni przyjaciel Bertrand Russell, który napisał, że filozofii tej należy się uznanie nie tyle z powodu jej spójności, czy osiągnięć teoretycznych, ale z uwagi na pewną wizję dobrego i wartościowego życia¹⁴.

Santayana może być też bardzo interesujący z powodu jego przenikliwej obserwacji i krytyki kultury amerykańskiej (*Character and Opinion in the United States*, 1920, *The Genteel Tradition at Bay*, 1931), a także ze względu na jego troskę o ochronę dziedzictwa kultury europejskiej przed amerykańską¹⁵; dziś, wobec narastających tendencji tego typu, problem ten zyskuje na znaczeniu. Santayana, widząc w Stanach Zjednoczonych po prostu kolejne mocarstwo, potrafił przyjąć dystans, dostrzegając jednak to, co w potencjale tego ogromnego kraju najsilniejsze: ogromną witalność, ekspansywność, której zamiast się przeciwstawiać lub ignorować, lepiej się uczyć i wykorzystać samemu.

Niniejszą refleksję rocznicową można zakończyć stwierdzeniem, że dorobek Santayany jest w dobrych rękach. Jakiś czas temu grupa uczonych, skupionych wokół *Santayana Society*¹⁶, poczyniła starania by doszło do krytycznej edycji wszystkich dzieł filozofa, a także wydania jego obfitej korespondencji. Przedsięwzięcie to, któremu przewodzi Herman J. Saatkamp, Jr. (Indianapolis,

¹⁴ *Library Of Living Philosophers*, vol. II, *George Santayana*, s. 453. Zob. też, (C. Lamont, wyd.) *Dialogue on George Santayana*. Horizon Press, New York 1959; B. Lund, *Vagabond Scholar. A Venture into the Privacy of George Santayana*, Bridgehead Books, New York 1962.

¹⁵ Por. R. Rorty, *Professionalized Philosophy and Transcendentalist Culture*, „Georgia Review” 30 (1976), s. 757-769; P. G. Martin, *El Sustrato Abulense de Jorge Santayana*. Diputacion Provincial, Avila 1989; R. Dawidoff, *The Genteel Tradition and The Sacred Age. High Culture vs. Democracy in Adams, James, and Santayana*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill & London 1992.

¹⁶ Oficjalnym organem towarzystwa jest wydawany corocznie „Bulletin of the Santayana Society”; w roku 2002 ukazał się jego dwudziesty numer.

USA), jest w trakcie realizacji – do tej pory ukazało się pięć¹⁷, z planowanych dwudziestu kilku, tomów. Wraz z nimi otrzymujemy coraz pełniejszy obraz myśli tego wielkiego humanisty oraz coraz bardziej kompletny materiał do badań nad jego twórczością.

¹⁷ *The Works of George Santayana*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, I *Persons and Places, Fragments of Autobiography*, 1986. II *The Sense of Beauty, Being the Outlines of Aesthetic Theory*, 1988. III *Interpretations of Poetry and Religion*, 1989. IV *The Last Puritan, A Memoir in the Form of Novel*, 1994. V *The Letters of George Santayana, Book One*, 2001; *The Letters of George Santayana, Book Two*, 2002, *The Letters of George Santayana, Book Three*, 2002.

Odczyty i wykłady

Monika Gano

Koncepcja człowieka i filozofia wychowania Stanisława Łempickiego

(Seminarium Doktoranckie Instytutu Filozofii UMCS, 2 IV 2000)

I. Życie i twórczość

Stanisław Łempicki jest postacią znaczącą dla polskiej kultury i oświaty. Wyrósł on z tradycji lwowskiej. Lwów, będący kolebką humanistów polskich stał się macierzą wielu uczonych Polaków. Dorobek twórczy tego wybitnego człowieka złożył się na spuściznę narodową. W dobie dzisiejszej recesji kultury i szkolnictwa należałoby przypomnieć tę ciekawą postać – Polaka, nauczyciela, naukowca. Wielka szkoda, że Stanisław Łempicki jest postacią zapomnianą i często pomijaną w opracowaniach. Warto zapoznać się bliżej z jego sylwetką.

S. Łempicki urodził się w r. 1886 w Kamionce Strumiłowskiej pod Lwowem. Zmarł w r. 1947. W spektrum jego zainteresowań wliczyć można szkolnictwo, wychowanie, literaturę polską. Był on znakomitym polskim historykiem literatury i kultury oraz badaczem dziejów mecenatu kulturalnego. Studia z zakresu polonistyki ukończył Łempicki w roku 1911. Już w 1913 doktoryzował się na podstawie rozprawy *Ze studiów nad Janem Zamoyskim jako humanistą*¹. W następnym roku złożył egzamin nauczycielski. Dość wcześnie, bo jeszcze przed ukończeniem studiów uniwersyteckich, rozpoczął Łempicki swą działalność pedagogiczną. W roku 1921 założył czasopismo poświęcone dziejom wychowania i szkolnictwa w Polsce „Wiadomości z Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce”.

W 1924 r. został kierownikiem katedry oświaty i szkolnictwa na uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Trzeba nadmienić, że Uniwersytet Lwowski (potem im. Jana Kazimierza) stał się ważnym ośrodkiem nauki polskiej,

¹ A. Schletz, *Stanisław Łempicki*, Lwów 1922, s. 26.

zwłaszcza w dziedzinie studiów humanistycznych. Wykładowcami były tu takie sławy, jak J. Kallenbach, T. Sinko, K. Twardowski i wielu innych, z którymi los zetknął S. Lempickiego. W latach wojennych był wykładowcą uniwersyteckim. W latach 1925-27 przypadło mu kierownictwo Zakładem Narodowym im. Ossolińskich. W 1945 r. uzyskał profesurę Uniwersytetu Jagiellońskiego.

S. Lempicki był absolwentem wydziału polonistycznego. W kręgu jego zainteresowań pozostawała twórczość wielu polskich pisarzy i literatów. Zajmowały go takie tematy, jak dwór królewski jako ośrodek kultury w dawnej Polsce, rola kulturalna Krzemieńca, Lwowa i Ziemi Czerwieńskiej w dziejach polskiej kultury, a także zagadnienia oświaty pozaszkolnej za granicą i na ziemiach polskich. Wykładał też dzieje rozwoju wychowania państwowego, poświęcając szczególną uwagę ideologii wychowawczej Stanisława Szczepanowskiego, postaci równie ciekawej, co zapomnianej, łączącej idee romantyzmu z programem pozytywistycznym. Obok pracy wykładowcy zajmowała Lempickiego we Lwowie intensywna działalność na niwie kulturalnej i społecznej. Czas swój poświęcał również różnym towarzystwom naukowym. W r. 1928 został członkiem Towarzystwa Naukowego Lwowskiego, a rok później członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności. W latach 1925-34 wchodził w skład komitetu redakcyjnego „Pamięnika Literackiego” (od 1925 r.). Od r. 1927 do 1929 redagował też kwartalnik „Minerwa Polska”². Lempicki był czynnym członkiem Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Rozwijał też twórczość dziennikarską, ogłaszając na łamach prasy lwowskiej (m.in. „Gazeta Lwowska”) liczne felietony historyczno-kulturalne.

Swój wkład miał również w dziedzinie wychowania – był redaktorem *Encyklopedii Wychowania* (tom 1-3, 1933-39 r.).

Badania naukowe Lempickiego poświęcone były głównie działalności Jana Zamojskiego oraz dziejom założonej przez niego Akademii. W innych swoich pracach Lempicki interesował się głównie literaturą i kulturą renesansu, publikując na ten temat wiele studiów, zebranych w tomie *Renesans i humanizm w Polsce* (1925). Był postacią wszechstronną. Pisał o szkolnictwie, zajmował się historią rodu Zamoyskich, twórczością J. Kochanowskiego, Erazma z Rotterdamu, tłumaczył poezję H. Heinego. Kochał Lwów i jemu też poświęcił wiele artykułów sławiących piękno i wyjątkowość tego miasta. Z całą pewnością ten wybitny człowiek zasługuje na pamięć. Był on postacią interesującą, o rozległych zainteresowaniach, prawdziwym człowiekiem renesansu. Nie tylko parał się badaniami historii i szkolnictwa, ale też zajął się teorią literatury i humanistami renesansowymi oraz całą epoką eksplozji humanizmu. Ważkie są też jego poglądy na ciągłość procesów historyczno-kulturowych.

² S. Lempicki, *Książki i ludzie – wspomnienia z minionych lat*, „Nowa Polska” (Londyn) 1946, z. 4, s. 250.

Opublikował wiele ciekawych artykułów i książek. Do najważniejszych należą: *Działalność Jana Zamojskiego na polu szkolnictwa* (1921), *Mecenat kulturalny w Polsce* (1928), *Renesans i humanizm w Polsce* (1931), *Co myśl polska dała światu w ciągu wieków* (1934), *Polskie tradycje wychowawcze* (1936), *Polski ideał wychowawczy* (1937), *Opiekunowie kultury w Polsce* (1938), *Wspomnienia Ossolińskie* (1948), *Złote paski* (1957), *Wiek złoty i czasy romantyzmu w Polsce*. Nagła śmierć oderwała profesora Łempickiego od warsztatu pracy. Pozostawił on szereg dzieł w rękopisie, jak np. *Polska a Strassburg*, *Polskie instrukcje wychowawcze dla młodzieży studiującej w kraju i zagranicą*, rozprawa o Sonetach miłosnych Mickiewicza, czy wreszcie przekład wszystkich utworów poetyckich Heinego.

2. Ideał człowieka

Zainteresowania pedagogiczne S. Łempickiego znalazły wydzwięk w licznych pracach i rozprawach podejmujących problem wychowania i nauczania. W dziełach *O ideał wychowania w Polsce* (1930) *Polskie tradycje wychowawcze* (1936), *Encyklopedia wychowania*, t. 1-3 (1933-39), Łempicki przedstawił ciekawą teorię ewolucji i kompilacji ideałów wychowawczych. Przeprowadził ankietę, na podstawie której stwierdził, że ideały polskiego wychowania, zgodnie z tradycją, łączyły wychowanie religijno-moralne, fizyczne, narodowe i państwowe. Zwrócił on również uwagę na problem dostępności nauczania i wychowania dla szerokich mas; postulat ten nabrał aktualności dziś, w dobie różnicowania się tej dostępności ze względów ekonomicznych społeczeństwa.

Należy określić, czym jest ideał wychowawczy, jak można go zdefiniować i jakie są jego charakterystyczne składowe. Źródłostów słowa „ideał (wychowawczy)” wywodzi się z greki: *idea* – kształt, wyobrażenie lub łaciny *idealis* – idealny³.

Ideał wychowawczy zatem to najwyższy cel wychowania, któremu powinny być podporządkowane inne cele, treści i metody pracy wychowawczej. Jest to określony wzór osobowy, albo też w innym ujęciu, ogół celów i norm regulujących działalność wychowania⁴. Innymi słowy – ideał wychowawczy przybiera formy cech abstrakcyjnych uznanych za najwartościowsze. Abstrakcja tych form właśnie odróżnia go w sposób wyraźny od konkretnego wzoru osobowego, czy wychowawczego. W tym sensie mówi się o ideale rycerskości, nauczyciela, naukowca itd. Pojęcie ideału funkcjonuje praktycznie we wszystkich dyscyplinach zajmujących się opisem i analizą ludzkich postaw i zachowań, a więc w pedagogice, psychologii i socjologii. Według Łempickiego ideał wychowawczy podlegał wielu zmianom

³ W. Cienkowski, *Leksykon młodego czytelnika*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1987, s. 169.

⁴ S. Łempicki, *Encyklopedia wychowania*, Warszawa 1933, s. 356.

i modyfikacjom na przełomie wieków. Na jego tworzenie wpływ miał czasookres, bieg historii, krąg kulturowy, geograficzny, a wreszcie narodowość. Zdaniem Lempickiego każda epoka, każdy naród jest twórcą swojego, swoistego ideału wychowawczego⁵.

Poszczególne narody, np. polski, niemiecki, czeski, wytyczały sobie w kolejnych epokach swoje charakterystyczne ideały wychowawcze. Bazowały one jednak w sposób oczywisty na ogólnym ideale wychowawczym danej epoki. Przykładowo ogólny ideał wychowawczy epoki renesansu ulegał pewnym zmianom na gruncie narodowym (np. polskim), a podyktowane to było sytuacją polityczną i ekonomiczną kraju.

Oprócz wspomnianych wyżej czynników ideał wychowawczy budowany jest też poprzez liczne styczności w rodzinie, szkole, środowisku.

W ślad za Lempickim można powiedzieć, że ideał wychowawczy jest „marzeniem, tęsknotą narodu czy społeczeństwa do takiego człowieka, jaki w danej epoce i w danym zespole warunków wydaje się najlepszy”⁶. Dlatego też można mówić o abstrakcyjności ideału wychowawczego, o jego nieosiągalności. Dążenie jest podstawową kategorią tego pojęcia.

Polski ideał wychowawczy poddany był wielu wpływom historycznym. Przez Polskę przetoczyło się wiele konfliktów zbrojnych i zmian politycznych, które odcisnęły swe piętno na wychowaniu i konstruowaniu ideału wychowawczego. Pojęcie ideału wychowawczego podlegając przeobrażeniom w czasie historycznym związane było z kategorią postępu. Na przestrzeni wieków można zaobserwować, jakim został poddany przekształceniom. Jest oczywiste, że ideał wychowawczy dawnej Polski a współczesny, posiadają zupełnie odmienne składowe i dążenia. W epoce Średniowiecza zgodnie z ogólną tendencją, najważniejszy był Bóg, a nie człowiek. Dlatego też fundamentem ideału wychowawczego tej epoki było wychowanie w duchu religijnym, katolicko-kościelnym oraz wychowanie rycersko-chrześcijańskie, dla obrony katolicyzmu i ojczyzny. Zatem Polak tej epoki to wierny syn kościoła i rycerz. O konstruowaniu własnego ideału wychowawczego w Polsce można mówić w wieku XVI, w epoce działania potężnego i prężnego ruchu humanistycznego.

Demokracja szlachecka, duchowieństwo i magnateria budują własny ideał wychowania, tworząc pewną tradycję rzutującą na przyszłość.

Ideał ten był ideałem szlacheckim, ponieważ to szlachta była w tym okresie historycznym narodem, inne warstwy społeczne nie miały prawa głosu. Ideał ten posiadał trzy elementy składowe, a zarazem wartości: religijność, patriotyzm i wolność, toteż łączyły się w nim trzy zasadnicze postulaty pod adresem działań wy-

⁵ Tenże, *Epoka wielkiej reformy. Studia i materiały*, Lwów 1923, s. 124.

⁶ Tenże, *Polskie tradycje wychowawcze*, NK, Warszawa 1936, s. 250.

chowawczych: postulat wychowania religijnego, postulat wychowania patriotycznego, postulat wychowania w wolności i do wolności⁷.

Polak okresu Odrodzenia miał być przede wszystkim dobrym katolikiem i rycerzem żołnierzem, obrońcą wiary i ojczyzny.

Znaleźć tu można wyraźne paralele do ideału wychowawczego starożytnego Rzymu, gdzie patriotyzm pojmowany był w ideale żołnierza. Zatem ideał Polski szlacheckiej do połowy XVIII w. propagował wzorzec Polaka jako katolika, rycerza-patriotę o zabarwieniu rzymskim, miłośnika wolności. Wiemy, że poczucie wolności osobistej i obywatelskiej szlachty polskiej tego okresu, niejednokrotnie pojmowane było ze szkodą dla ojczyzny. W epoce Oświecenia, w r. 1773, powołana zostaje Komisja Edukacji Narodowej – podległy królowi zarząd nad oświatą. Komisja ta podejmuje reformę ideału wychowawczego. Jej zasługą było stworzenie jednolitego systemu szkolnictwa o układzie hierarchicznym, począwszy od szkół elementarnych przez podwydziałowe i wydziałowe, po Szkoły Główne w Krakowie i Wilnie. Do tych pierwotnych, wzniosłych ideałów poświęcenia partiotyczno-wolnościowego, KEN dodała realizm. Podkreślono obowiązki obywatela względem państwa i prawa. Nie tylko „umierać po rzymsku, ale pracować dla ojczyzny”. Ten realistyczny ideał wychowawczy KEN formował dobrego i oświeceniowego obywatela, pracownika raczej, a nie żołnierza.

Czasy po r. 1831 to okres wielkiej emigracji narodowej. Okres romantyzmu wrócił do ideału bohatera i jest to element niepodległościowy, walki o ojczyznę. Emigracja wiąże się z pojęciem mesjanizmu.

W Polsce mesjanizm przypisywał narodowi polskiemu posłannictwo „zbawienia ludzkości”⁸ i podejmowany był często w literaturze tego okresu np. w twórczości A. Mickiewicza; stanowił także składową polskiej filozofii narodowej, m.in. myśli Cieszkowskiego, Trentowskiego, Libelta.

Pozytywistyczne natomiast koncepcje budowały obraz Polaka-pracownika, a nie Polaka-bohatera. Miejsce romantycznego ideału żołnierza-bohatera zajmuje teraz bohater inżynier, bohater-lekarz, bohater-nauczyciel, co jest związane z pozytywistycznym pojęciem pracy i jej gloryfikacją. Zasada pozytywizmu głosi wielkość pracy i użyteczności w służbie społeczno-narodowej⁹. Pozytywizm jako nurt filozoficzny zawęził wiedzę do granic poznania empirycznego. W XIX wieku zatem starły się więc dwie koncepcje polskiego ideału wychowawczego:

⁷ Problem wolności w myśli społeczno-politycznej i filozoficznej w Polsce przedrozbiorowej oraz rozdziew między teorią a życiem praktycznym przedstawia B. Truchlińska w tekście *Wolność czy samowola?*, w: *Filozofia polska. Twórcy-idee-wartości*, Oficyna Wydawnicza Ston 2, Kielce 2001.

⁸ Tenże, *Renesans i humanizm w Polsce. Materiały do studiów*, słowo wstępne: K. Budzyk, Warszawa, Czytelnik 1952, s. 369.

⁹ Tenże, *Polski ideał wychowawczy*, Lwów 1939.

1. Zawierające koncepcję człowieka pojmowanego jako bohater-żołnierz, człowiek walki.

2. Jako dobry pracownik, którego cechowała pewna ugoda z rzeczywistością. Syntezy i pogodzenia tych dwóch koncepcji zdaniem S. Lempickiego podjął się S. Szczepanowski. Jego ideał wychowawczy to człowiek dzielny, który od romantyzmu przejął bohaterstwo, religijność i patriotyzm, ale nie poprzestał na nich. Zdaniem Szczepanowskiego wiara w polskie ideały romantyczne, w mesjanizm, koniecznie musi być uzupełniona praktyczną pracą dnia codziennego (jedna z idei pozytywizmu). Wyróżnił on więc ponownie pierwiastek bohaterski, ale uzupełnił go realistycznym podejściem do pracy okresu pozytywistycznego.

Wiek XIX wniósł też cenny wkład do kształtowania ideału wychowawczego przez idee sokola. Idea sokola popularyzowała postulat zdrowia i tężyzny fizycznej¹⁰, co jest wyraźnym odniesieniem do starożytnych ideałów kultu ciała i zdrowia, a równocześnie dążenia do piękna moralnego i duchowego. Sokół był sportowo-wychowawczą organizacją młodzieżową.

Pierwsze koło (tzw. gniazdo) założyła w r. 1867 we Lwowie grupa byłych uczestników powstania styczniowego. Właśnie w tym okresie powstała inicjatywa doktora Jordana tworzenia parków zabaw (tzw. ogródki jordanowskie), propagująca dbałość o zdrowie. W r. 1888 zaczął on organizować w Krakowie Park Miejski (obecnie Park Jordana) – pierwszy w Polsce i jeden z pierwszych w Europie publiczny ogród gier i zabaw dla młodzieży. H. Jordan był twórcą kierunku wychowawczego zwanego „ruchem jordanowskim”. We Lwowie w r. 1910 narodziła się też idea harcerska¹¹. Akcentowała ona natomiast poziom moralny i rycerskość Polaka. Wzorowała się na ideałach rycerskich takich, jak kodeks honorowy, podkreślenie moralności, poczucie obowiązku i odpowiedzialności. Patronem harcerstwa obrano jednego z najbardziej sławnych polskich rycerzy – Zawiszę Czarnego.

Te dwa prądy ożywione były pragnieniem niepodległości. Obok strony fizyczno-moralnej budziły wiarę w siły fizyczne i duchowe narodu, wzmacniały tak ważne poczucie jedności narodowej. Okres przedwojenny propaguje realizm wychowawczy. To Polak realista, „zimny i trzeźwy egoista narodowy, wydzierający pozytywne zdobycze dnia codziennego na rzecz materialnego i kulturalnego rozwoju własnego narodu”¹². Jest to tzw. doktryna egoizmu narodowego, sformułowana przez Z. Bałickiego, którą określano też mianem patriotyzmu nacjonalistycznego¹³.

S. Lempicki poświęcił wiele uwagi postaci Józefa Piłsudskiego. Wyraźnie był zafascynowany osobowością tego wielkiego Polaka, co później z powodów politycznych, przyczyniło się do społecznego ostracyzmu dorobku S. Lempickiego. J. Piłsudski stworzył ideał żołnierza-bohatera, który nie chce żyć bez wolności

¹⁰ *Polskie tradycje wychowawcze*, dz. cyt.

¹¹ S. Lempicki, *Polskie tradycje wychowawcze*, NK, Warszawa 1936, s. 185.

¹² *Opiekunowie kultury w Polsce*, dz. cyt.

¹³ Tenże, *Polski ideał wychowawczy*, dz. cyt., s. 28.

i własnego państwa. Podkreślał kult czynu i heroizm w dążeniach niepodległościowych. Jego ideał to żołnierz-rycerz, z cnotami męstwa, odwagi, samodzielności w działaniu. Odpowiedzialny za swoje czyny i zdolny do poświęceń. Według Łempickiego jest to ideał żołnierza, ale nie zwykłego żołdaka. Piłsudski podkreśla znaczenie dwu kategorii: czynu i pracy jako współobecných jednocześnie w życiu i kulturze społeczeństwa. Jego ideał wychowawczy to połączenie pracownika i bohatera, idealisty i realisty.

Idea pracy staje się najważniejszą ideą państwowotwórczą, obowiązkiem człowieka odrodzonej ojczyzny. Jej mieszkańcem jest Polak-miłośnik jedności i zgody, ładu i porządku, prawdy, dumny z ojczyzny, rozkochany w kulturze narodowej, samodzielny, pełny wiary w siebie i w swoją ojczyznę. Ideał Piłsudskiego zdaniem Łempickiego połączył wszystkie wcześniejsze dążenia minionych epok. Kontynuatorami jego idei byli A. Skwarczyński i B. Czerwiński. A. Skwarczyński podkreślał doniosłość pracy i heroizmu. Stworzył słowo „praktykowanie”, co oznaczało „terminowanie we wszelkiej pracy budującej nową Polskę”, B. Czerwiński natomiast propagował typ Polaka „bojownika-pracownika”¹⁴.

W swoich badaniach naukowych nad ideałem wychowawczym S. Łempicki nie ograniczył się tylko do analizy historycznej problemu, ale też zgodnie z zainteresowaniami literackimi doszukiwał się ideałów wychowawczych w twórczości wielu polskich pisarzy. Jako reprezentantów idei pozytywizmu wymienił B. Prusa, H. Sienkiewicza, S. Żeromskiego. W twórczości B. Prusa ideał wychowawczy opiera się na użyteczności Polaka jako jednostki. H. Sienkiewicz natomiast propaguje kult rycerskości i żołnierza. Jego twórczość krzepiła wiarę w przyszłość ojczyzny i dawała poczucie historycznej wielkości. *Ogniem i mieczem*, *Potop*, *Pan Wołodyjowski* stanowią epopeję narodową sławiącą ducha walki i niezłomność rycerstwa polskiego.

S. Żeromski jest zwolennikiem wychowania w surowym obowiązku. Celowości życia upatruje on w kategorii poświęcenia się dla pracy i jej bezwarunkowej służbie. Ideały wychowawcze legły więc w myśl tego u podstaw kultury naszego społeczeństwa.

Podsumowując, według S. Łempickiego za czasów Polski szlacheckiej wychowywano młodych ludzi w duchu katolicko-religijnym, patriotycznym, żołniersko-rycerskim i wolnościowym oraz humanistyczno-facińskim. W okresie Komisji Edukacji Narodowej zwracano uwagę na wychowanie obywatelskie. Po utracie przez Polskę niepodległości następuje w wychowaniu polskim demokratyzacja, a w miejsce Polski szlacheckiej dochodzi do głosu Polska ludowa. Ideał wychowawczy ulegał więc historyczno-kulturowym przemianom; bazował na ideałach rycerskich ze znamieniem heroicznym, aż do ideałów realistycznych i kultu pracy. Wiąże się to

¹⁴ Na temat poglądów Adama Skwarczyńskiego (1886-1934) zob. B. Truchlińska, *Państwo jako podmiot kultury*, w: M. Szyszkowska (red.), *Silne państwo*, „Temida 2”, Białystok 1999.

moim zdaniem z różnym rozłożeniem akcentów na preferowane wartości, podyktowane zmianą warunków społeczno-historycznych.

Każdy z nas jest nosicielem i nauczycielem zarazem określonego ideału wychowawczego, mającego na celu wychowanie tzw. porządnego człowieka przy pomocy rodziny i różnych instytucji do tego uprawnionych (szkół, placówek oświatowych). W tym procesie najważniejszą rolę odegrała kultura zwłaszcza po upadku niepodległości pełniąc funkcję kompensacyjną. Literatura i sztuka były twórcami i nosicielami określonych i pożądaných społecznie ideałów. Te – zwrotnie oddziaływały na kształt i charakter tworzonej kultury. Zajmując się tym aspektem wychowania, S. Lempicki zwraca uwagę na czynnik wychowawczy polskiej pieśni narodowej. Przez ‘pieśń narodową’ rozumie on pieśń szeroko rozpowszechnioną w śpiewie i muzyce danego narodu. W kręgu zainteresowań S. Lempickiego pozostawała przede wszystkim polska pieśń narodowa. Wpływ wychowawczy ogółu pieśni polskich zdaniem tego historyka kultury polega na krzewieniu kultu bohaterów wojennych, historycznych i podtrzymywaniu ducha rycersko-chrześcijańskiego. Jako przykład podaje *Bogurodzicę*. Wartość wychowawcza *Bogurodzicy* w ciągu wieków polegała na tym, iż była ona manifestem ideologii chrześcijańskorycerskiej Polaka. Wiele z pieśni zawiera w sobie pewien dydaktyzm. Pouczanie odbywa się dwoma sposobami-przykładem bohaterstwa, opisem życia lub też przez pewne jasno skierowane nakazy. Pieśń polska XVI i XVII w. wykreowała pewien ideał Polaka. Miał on odznaczać się męstwem i odwagą, walecznością, gotowością do poświęcenia życia dla ojczyzny (np. pieśń sławiąca Samuela Koreckiego). W okresie wielkich reform politycznych i oświatowych (Komisji Edukacji Narodowej i Sejmu Czteroletniego) zaczyna się tworzyć w Polsce pieśń narodowa o wyraźnych tendencjach wychowawczych. Zmierzają one bezpośrednio do wychowania nowego Polaka (I. Krasickiego *Hymn do miłości Ojczyzny*). W pieśniach odnoszących się do Konstytucji 3 Maja można odnaleźć wszystkie jej naczelną hasła ideowe, które reformatorowie przez pieśń narodową chcieli wprowadzić w umysły społeczeństwa. W okresach walk o wolność pieśń wychowuje dalej np. pieśń kościuszkowska. Napotykaemy w niej po raz pierwszy patriotyczne utwory narodowe np. krakowiaki, pisane w gwarze i skierowane głównie do chłopów. Miały one wychowywać chłopca polskiego na patriotę-obywatela gotowego do powstania. Myśl ta odżywa później w podobnych utworach ludowych za czasów powstania listopadowego. Innym przykładem wychowawczego oddziaływania pieśni na szerokie masy społeczeństwa mogą być śpiewki *Cudu czyli Krakowiaków i Górali* W. Bogusławskiego. Po rozbiorach przy każdym wystawianiu *Krakowiaków* były dokonywane zmiany w śpiewkach, które potem znane były także poza teatrem. Nawoływały one do powstania i wznagalały prąd niepodległościowy. W dobie późniejszej, przed powstaniem listopadowym, uwyrażnia się wychowawcze znaczenie pieśni w kołach i związkach młodzieżowych np. w pieśni filareckiej (A. Mickiewicz, T. Zan) wypowiedziała się cała ideologia filarecka. Najdonioślejsze znaczenie pedagogiczne pieśni przypada na erę niewoli, tj. na czas po upadku powstania listopadowego. Wychowanie polskie

musiało oprzeć się tendencjom wynaradawiającym, a pieśń była orężem w walce z tymi dążeniami zaborców. W pieśni 1830/31 roku można zaobserwować silne dążenie do wolności (*Warszawianka* Delavigne, Sienkiewicza *Marsz za Bug* S. Goszczyńskiego). Jedną z ważniejszych polskich pieśni narodowych jest pieśń Legionów Dąbrowskiego *Jeszcze Polska nie zginęła*. Chociaż powstała w r. 1797, to dopiero okres powstania listopadowego nadał jej szczególnego znaczenia. Jako ciekawostkę nadmienić należy, że doczekała się ona aż 50 przeróbek, m.in. powstała wersja lubelska S. Jachowicza. Przed powstaniem styczniowym, w dobie wzrostu uczuć religijnych, mesjanizmu, na czoło wysunęła się pieśń bojowa, patriotyczno-religijna. Wtedy powstała m.in. pieśń *Boże coś Polskę*. Inne pieśni o charakterze religijnym stały się pełnowartościowymi pieśniami narodowymi: *Święty Boże, święty mocny*, *Serdeczna Matko*. Wśród pieśni podtrzymujących kult polskiego wojska i idei walki orężnej były: *Dalej, bracia, do bulata, Tysiąc walecznych, Jak to na wojence ładnie*. Inne pieśni pielegnowały kult bohaterów, opiewając Kościuszkę (*Patrz Kościuszko*), Głowackiego (*Hej tam w karczmie za stołem*). Były też i takie, które budziły miłość do kraju ojczystego (*Piękna nasza Polska cała*). W latach 1870-1914 powstało wiele pieśni Sokolstwa polskiego. Oprócz hymnów i marszów ogólnych dla tej organizacji, poszczególne gniazda tworzyły własne pieśni (np. marsz sokolów krakowskich). Ideologia wychowawcza tych pieśni była zawsze taka sama, w sposób ścisły związana z hasłem – „w silnym ciele – silny duch” (*Marsz Sokolów* J. Lama). Pieśni te krzewiły wiarę w konieczność fizycznego i duchowego odrodzenia narodu, w konieczność jedności narodowej. Z ideologii sokolstwa wyrosła ideologia harcerstwa polskiego, które wypracowało własne kanony wychowawcze. Pieśń harcerska zalecała nie tylko wyrabianie sił fizycznych, sprawności, ale uczyła bezwzględnej ofiary i poświęcenia, przygotowywała przyszłych żołnierzy odradzającej się ojczyzny (*Wszystko co nasze* I. Kozińskiego). Były też pieśni nie związane z żadną organizacją patriotyczno-wychowawczą. Przykładem takim jest *Rota* M. Konopnickiej. Jest ona uroczystą przysięgą i wołaniem do walki z ciemnym światem. Uczyla ona społeczeństwo dumy narodowej, poczucia godności własnej, oporu wobec wroga. S. Lempicki poruszył kwestie symboliki polskich pieśni narodowych. Według niego w wielu pieśniach Polska przedstawiona jest jako okręt, ciskany wśród burz, w zawierusze. Polacy natomiast to nieustraszeni żeglarze (P. Skarga, A. Mickiewicz). W r. 1910 powstaje „Związek Strzelecki” i „Strzelec”. Patronuje im pieśń W. L. Anczyca z 1863 r. *Hej, strzelcy wraz, nad nami orzeł biały*. Pieśń ta wybrana przez Strzelców Piłsudskiego przepełniona jest wiarą w zwycięstwo polskiej sprawy. Można mówić o historycznej roli pieśni. Wychowywała ona żołnierza polskiego, wpływała silnie na kształtowanie się charakteru i stosunku do ojczyzny każdego Polaka.

3. Historia i teoria mecenatu kulturalnego

Drugim głównym nurtem zainteresowań S. Łempickiego była szeroko pojęta teoria mecenatu kulturalnego. Stał się on ważnym przedmiotem zainteresowań uczonego zarówno od strony definicji, jak i prób klasyfikacji historycznej. Mecenat rozumiany jest jako „opieka wpływowych i bogatych miłośników literatury i sztuki nad twórcami, a także ich wspieranie finansowe”¹⁵. Określenie to wywodzi się od nazwiska polityka rzymskiego C. C. Maecenasa, przyjaciela i doradcy rzymskiego cesarza Oktawiana, opiekuna artystów i poetów. Dawny mecenat dworski, królewski, magnacki i kościelny (szczególnie papieski), zastąpiły w czasach współczesnych formy opieki sprawowanej przez wyspecjalizowane instytucje społeczne np. fundacje państwowe i prywatne. Łempicki wiązał mecenat ze sprawą dynamiki rozwojowej kultury; toteż ukazał różne jego formy i typy przejawiające się i oddziaływujące w kulturze.

W Polsce znanym mecenasem teatru operowego był król Władysław IV. Bardziej jednak zasłużył się dla nauki i sztuki Stanisław August Poniatowski, nie tylko popierając rodzimych artystów, lecz również sprowadzając twórców z zagranicy. Mecenatem zajmowały się też niektóre rodziny możnowładców np. Potockich, Czartoryskich i Zamoyskich. Im też sporo uwagi poświęcił w swej twórczości S. Łempicki.

Humanistyczny pęd do tworzenia nowych szkół zaspokajał aspiracje ówczesnych elit, był także rezultatem przełomu renesansowego dotyczącego nawyków edukacyjnych. Pierwsze szkoły humanistyczne powstały w odpowiedzi na zapotrzebowanie możliwych, dla ich dzieci. Często też na ich zlecenie i koszt. W XIV w. zaczęły rodzić się szkoły początkowe elementarne, poza istniejącą dotychczas kościelną siecią edukacyjną. Inicjatorem tych szkół były miasta niderlandzkie. Szkoły rycerskie powstawały w miastach pod opieką książąt lub panujących¹⁶. Warto nadmienić, że szkoły fundowane były nierzadko wyraźnym środkiem kształtowania opinii i postaw zgodnych z polityką danego władcy.

W kręgu zainteresowań S. Łempickiego pozostawała też kwestia historii mecenatu polskiego. O rodzimym mecenacie S. Łempicki pisał w pracach *Mecenat kulturalny w Polsce. Problemy i postulaty* (1928) oraz *Opiekunowie kultury w Polsce* (1938).

W rozprawach tych podał główne pojęcie mecenatu oraz omówił główne typy mecenatu renesansowego (książęcy, republikański, papieski). Przedstawił też wzajemny stosunek mecenasa do klienta, i na odwrót. Dokonał klasyfikacji mecenatu w oparciu o czas historyczny, stanowisko i profesję mecenasa.

¹⁵ Tenże, *Mecenat wielkiego kanclerza. Studia o Janie Zamoyskim*, wyboru dokonał i wstępem poprzedził S. Grzybowski, PIW, Warszawa 1980, s. 546.

¹⁶ Tenże, *Wiek złoty i czasy romantyzmu w Polsce*, dz. cyt.

Prace te były o tyle ważne, że S. Łempicki wskazał równocześnie na ważniejsze ośrodki mecenatu (nie tylko w Polsce, ale i za granicą). Prezentował opiekunów kultury, kreśląc sylwetki wielmożów, mieszczan, królów i wszystkich tych, którzy poświęcali swe majątki dla wspierania rozwoju młodych talentów nauki.

Warto przypomnieć za Łempickim etapy kształtowania się mecenatu w trakcie dziejów. W starożytności opiekunami kultury (nauki, literatury i sztuki) byli znawcy mecenatu – królowie i władcy. Proces mecenatu zapoczątkowała starożytna Grecja – ateński tyran, Pizystrat wspierał młodych twórców, podobnie Perykles został protektorem uczonych i artystów. Również królowie Macedonii – Filip i Aleksander Wielki, opiekowali się młodymi artystami. Idąc za przykładem Grecji, ideę opieki nad kulturą przejął też Rzym – np. ród Scypionów opiekował się filozofami i poetami. W Rzymie opiekun ludzi tworzących brał ich pod swoją opiekę jako patron, a oni stawali się jego klientami. Cesarze i bogaci rzymianie zapewniali swoim klientom ochronę, bądź to utrzymując ich na swoich dworach, bądź też płacąc im stałe pensje i ofiarowując majątki.

W epoce średniowiecza mamy do czynienia z nowym opiekunem, jakim stał się Kościół. Wspierał on twórców. Do starożytnego rozumienia opieki kulturalnej wrócił okres Odrodzenia. Szczególnie Włochy będące kolebką Renesansu, miały tu duże znaczenie w kształtowaniu się nowego typu mecenatu.

Za pierwszego nowożytnego mecenasa uznać można Roberta, króla Neapolu, a jego klientem był wielki poeta F. Petrarca.

Mecenasami renesansu byli papieże, cesarze, królowie, magnaci świeccy, bogaci partyjuszki mieszczańscy oraz uczeni. Z ich inicjatywy rozwijała się sztuka renesansowa, w szczególności przepiękna architektura renesansu. W tym okresie powstają też wielkie biblioteki prywatne – dworskie i publiczne. To właśnie mecenasom zawdzięcza swój rozkwit literatura i sztuka Renesansu w różnych państwach.

Wielkim mecenasem był papież Mikołaj V, twórca biblioteki watykańskiej oraz Leon X Medici. Opieka papieży wyniosła na szczyt takie sławy, jak Leonardo da Vinci, Rafael, czy Michał Anioł. Wiele wielkich rodów przejęło na siebie obowiązki dbania o artystów – w Mantui Gonzagowie, w Mediolanie Sforzowie, ale największą sławę zyskała rodzina Medyceuszów (Medici) we Florencji. Dzięki Medyceuszom powstawały uczelnie i biblioteki. Jednakże nie tylko Włochy dbały o uczonych. We Francji mecenasem był król Franciszek I, w Niemczech Maksymilian I, a w Anglii królowa Elżbieta I. Cała Europa renesansowa patronowała mecenatowi. Nie tylko dwory, ale i możnowładcy. S. Łempicki podkreślał mocno znaczenie tej epoki. Wraz z procesem wygasania prądu renesansowo-humanistycznego osłabło też zainteresowanie dla instytucji mecenatu kulturalnego.

W Polsce zainteresowanie monarchów polskich oświatą, kulturą i sztuką wynikało raczej z obowiązku chrześcijańskiego niż prawdziwego rozumienia istoty problemu. U schyłku średniowiecza zaistniał wielki opiekun kultury, jakim niewątpliwie był Kazimierz Wielki. Założył on pierwszy uniwersytet w Polsce (Kraków 1364 r.) i wznosił wiele pięknych budowli m.in. sukienice, zamki, kościoły. Drugim

wielkim mecenasem polskim była królowa Jadwiga, która reaktywowała Uniwersytet Krakowski i zgromadziła wiele tomów ksiąg. Jej mąż, Jagiełło był jednym z pierwszych ofiarodawców na rzecz uniwersytetu, a za jego przykładem poszło wielu magnatów i duchownych. Pierwsi Jagiellonowie byli hojnymi opiekunami, ale prawdziwym królem mecenasem był Jan Olbracht sprawujący opiekę nad uczonymi i pisarzami. Opiekunem sztuki i rzeźby był Zygmunt I Stary. Za jego udziałem powstaje na Wawelu zamek-pałac królewski wzniesiony przez włoskich architektów, z piękną Kaplicą Zygmuntowską. Pod jego skrzydłami tworzy M. Rej. Zygmunt August II, jego syn, swój mecenat skierował raczej w stronę szkolnictwa i piśmiennictwa niż sztuki. Jan Kochanowski, F. Modrzewski i Ł. Górnicki znaleźli schronienie w kancelarii króla i mogli rozwijać swoją karierę piśmienniczą.

Królewski mecenat kulturalny w Polsce stał się przykładem dla magnatów duchownych i świeckich. Biskup Piotr Myszkowski udzielił swego poparcia Janowi Kochanowskiemu. Na czoło mecenatu duchownego wysunął się biskup krakowski Piotr Tomicki, który sprowadził do Uniwersytetu Jagiellońskiego profesorów łaciny, greki i prawa. Na swoim dworze utrzymywał szkołę pałacową. Jego wychowankami było wielu młodych adeptów pióra.

Oprócz mecenatu duchownych, który istniał wcześniej, w Polsce znany był też mecenat świecki. Mecenasowały rodziny: Kmitów, Tęczyńskich, Tarnowskich, Firlejów, Radziwiłłów i Zamoyskich. Rodzina Radziwiłłów roztaczała opiekę nad piśmiennictwem i szkolnictwem, powołując do życia liczne drukarnie. Jan Łaski opiekował się F. Modrzewskim. Tak jak na czoło mecenatu duchownych stał J. Tomicki, tak mecenat świecki reprezentował przede wszystkim Jan Zamoyski. W Zamościu założył on Akademię Zamojską (1593 r.), opiekował się pisarzami i filozofami, m.in. Sz. Szymonowicem, czy A. Burskim. J. Zamoyski zwany był „polskim Medyceuszem”. Wysyłał do Włoch i Francji młodych ludzi, by ich tam kształcić. Popierał też architektów i malarzy; sprowadzał obrazy dla kościołów. Zamość stał się za jego udziałem pięknym miastem renesansowym z rynkiem, pałacem i kolegiatą. Również bogate mieszczaństwo Krakowa, Lwowa, Poznania, Gdańska, Torunia, tzw. patrycjat, wspierał młodych uczonych. W Krakowie działali Bonerowie i Salomonowie, we Lwowie Kampianowie. Mecenasami XVIII wieku były rodziny Lubomirskich, Sapiehów, Ossolińskich. W pierwszej połowie XVIII w. nastąpił okres depresji kultury. Były to tzw. czasy saskie zwane często „czasami upadku”. Rozwijała się raczej tylko architektura (Pałac Saski z ogrodem). Podupadło piśmiennictwo. Po tym okresie na tronie Polski zasiadł jeden z największych opiekunów kultury – S. A. Poniatowski. Przed Poniatowskim istniał mecenat braci Załuskich – Józefa i Andrzeja. Józef Załuski był twórcą pierwszej polskiej biblioteki publicznej (późniejsza Biblioteka Narodowa)¹⁷. Obok Załuskich opieką nad wielkimi umysłami epoki zajmował się król – filozof i pisarz – S. Leszczyński. Założył on Akademię Rycerską w Luneville przeznaczoną przede wszystkim dla Polaków.

¹⁷ S. Lempicki, *Opiekunowie kultury w Polsce*, dz. cyt., s. 38.

To byli znakomici poprzednicy S. A. Poniatowskiego. Poniatowski jest postacią kontrowersyjną w historii Polski, ale zasłużył się z całą pewnością dla rozwoju umysłowości i kultury polskiej. Zgromadził na swoim dworze wielu uczonych, literatów i artystów. A. Naruszewicz, S. Trembecki byli nadwornymi poetami królewskimi. Wspierał też twórczość J. Krasickiego, czy W. Bogusławskiego, którego nazwisko zna każdy współczesny teatrofil. Na słynnych obiadach czwartkowych odbywały się dyskusje naukowe i literackie. Książę Poniatowski powołał do życia KEN – pierwsze ministerstwo oświaty i wychowania w Europie. Stworzył Szkołę Rycerską – pierwszą świecką szkołę w Polsce. Jej znakomitymi wychowankami byli: T. Kościuszko i U. Niemcewicz. Wielkie zasługi miał Poniatowski dla teatru – w 1765 r. w Warszawie założył Teatr Narodowy¹⁸. Niewątpliwie największym jego wkładem w rozwój edukacji i kultury było utworzenie teatru polskiego, Komisji Edukacji Narodowej i Szkoły Rycerskiej. Za przykładem króla mecenatem zajmują się możliwe rody: Lubomirscy, Branicki, Radziwiłłowie, Potoccy. Powstają ich letnie rezydencje: „Arkadia” Radziwiłłów w Nieborowie, „Zofiówka” Potockiego. J. Potocki, członek KEN-u opiekował się G. Piramowiczem, znanym twórcą programów edukacyjnych.

J. M. Ossoliński, magnat polski, przeszedł do historii Polski jako założyciel Ossolineum. Skupował książki i rękopisy, gromadząc skarbnicę zasobów piśmiennictwa narodowego. Przykład J. M. Ossolińskiego zachęcił innych. Magnat Raczyński wydawał wielkie polskie dzieła, opiekował się filozofem polskim B. F. Trentowskim. Założył w Poznaniu bibliotekę zwaną obecnie „Biblioteką Raczyńskich”.

Lempicki wskazuje na przemiany podmiotu mecenatu. W XIX wieku mecenat jednostek prywatnych zanika, a funkcję opiekuna przejmuje państwo. W Polsce proces ten przebiegał inaczej, wolniej. Polska nie miała własnego państwa w tym okresie i z tego względu dalej przeważała forma mecenatu prywatnego. Wielkie rody zapisywały Ossolineum swoje majątki, książki – Sapieha, Lubomirscy. Z chwilą odradzania się państwowości mecenasi popierali uniwersytety polskie, np. Święcicki swój majątek przepisał Uniwersytetowi Poznańskiemu. Dzięki pomocy materialnej bogatego ziemianina – K. Jaroszyńskiego powstał w 1918 r. Katolicki Uniwersytet Lubelski¹⁹.

S. Lempicki wiąże funkcje mecenasa z poszczególnymi warstwami społecznymi i ich rolą w życiu społeczno-politycznym kraju. Mecenasami byli przede wszystkim zatem królowie, książęta, wielkopańskie rody, dygnitarze kościelni, bogata szlachta, patrycjat miejski. Potem inne warstwy społeczne. Przełomem był wiek XIX, kiedy to inteligencja polska podtrzymywała oświatę i szkolnictwo polskie w czasach zaborów. Potem również robotnicy, rzemieślnicy. Wielkim mecenasem kultury był J. Piłsudski²⁰. Dzięki niemu odrodził się Uniwersytet Stefana Batorego,

¹⁸ S. Lempicki, *Polski ideał wychowawczy*, dz. cyt., s. 12.

¹⁹ S. Lempicki, *Opiekunowie kultury w Polsce*, dz. cyt., s. 13.

²⁰ S. Lempicki, *Mecenas kulturalny w Polsce. Problemy i postulaty*, dz. cyt., s. 64.

utworzono również Fundusz Kultury Narodowej, przeznaczony przez państwo dla wspomagania kultury duchowej i nauki narodu polskiego. W dziejach późniejszych opieką nad młodymi talentami ponownie stali się królowie, magnaci i duchowni. Czasy współczesne – XIX i XX w. odebrały ten przywilej moźnym i scedowały go na państwo. Stało się ono z urzędu orędownikiem rozwoju kultury.

Koniec XX wieku przyniósł nam zmianę – państwo przestało pełnić (przynajmniej w naszych warunkach) funkcję opiekuna kultury. A przecież, jak podkreślał Łempicki, już starożytnie państwa i ich władcy dostrzegali potrzebę wspierania prężnych umysłów, których dorobek przynosił wymierne korzyści dla ich ojczyzny.

W XX wieku mecenat spoczywa w rękach państwa, które poprzez swe instytucje, ministerstwa otacza opieką poszczególne dziedziny kultury i nauki. Prywatny mecenat nie wygasł jednak. Istnieje wielu moźnych ludzi i firm wspierających działania kulturalne. Co więcej, są oni prężną komórką udzielającą materialnego wsparcia twórcom i organizatorom życia kulturalnego kraju.

Filozofia wychowania S. Łempickiego zasadza się na ideałach wychowawczych ogólnego ideału epoki, czyli zmierza do ustalenia wzoru człowieka. Jak wskazują powyższe rozważania, ideał wychowawczy w ujęciu tego lwowskiego humanisty związany jest z ogólnymi przemianami czasu, z dominującymi prądami duchowymi. Ideał wychowawczy narodu „dzieje się”, budujemy go w ścisłym związku z życiem, z rzeczywistością. Stanowisko to koresponduje z postrzeganiem przez Łempickiego procesu dziejowego. Sam proces dziejowy rozwija się w różniących się przedziałach czasowych. Uwzględnienie tych różnic stanowić może pewne uzasadnienie przyjętego konwencjonalnie podziału na okresy historyczne. Rzeczywistość miniona nie narzuca przecież żadnego sztywnego podziału. Stąd też proces dziejowy może być ujęty w zupełnie inny schemat podziału. Koncepcja ta jest dowodem na nieistnienie jednego i tylko właściwego pojmowania początku i końca danej epoki. Nie istnieje sztywny podział. Jest on tylko pewną konwencją. S. Łempicki rozgraniczenie procesu dziejowego ujął w pewną konwencję, nie istnieją jasne i wyraźne rozgraniczenia pomiędzy poszczególnymi epokami. Istnieje pewna płynność, w przechodzeniu jednej w drugą i wzajemne korzystanie i czerpanie od poprzedniej. Ramy epoki historycznej są wytworem człowieka i potrzebą sklasyfikowania tego, co minione. Omawiając kulturę humanizmu, S. Łempicki wskazuje na „płynność” granic czasowych, współistnienie różnych prądów w tym samym okresie czasu. Proces kształtowania się ideału wychowawczego danej epoki trwał nieprzerwanie przez lata i nie nastąpił w sposób nagły i wyraźny. Epoki kulturalne nie są linearne i odznaczają się swoistością. Wskazuje to wyraźnie, iż Łempicki oponował przeciwko poglądom Diltheya, który głosił historyzm, tj. łączył każde stanowisko filozoficzno-ideologiczne z określonym miejscem i czasem oraz którąś z trzech zasadniczych form światopoglądowych, tj. z naturalizmem, idealizmem wolnościowym lub idealizmem obiektywnym. Analizując poglądy S. Łempickiego, można zauważyć ustalenie wzoru człowieka rozumianego jako Polaka-obywatela, miłośnika ojczyzny, pracownika, który pracuje dla dobra ojczyzny. Jest to też koncepcja czło-

wieka stale pracującego nad sobą, kształcącego się, pracowitego. Ideałem byłby człowiek Renesansu, który pogłębia z pasją różne dziedziny wiedzy, stając się wszechstronnym. S. Łempicki przypomina jednocześnie, że każdy naród wychowuje sobie „swego” człowieka, formułuje ideał wychowawczy według kryteriów swoich, związanych z warunkami rzeczywistości oraz z dążeniami dziejowymi. Tworzy on aktywistyczną koncepcję człowieka, której przyświeca maksyma Protagorasa „Człowiek jest miarą wszystkich rzeczy”. Prowadzi to do przyznania człowiekowi zdolności kreatywnych. Aktywność ta wyraża się w działalności kulturotwórczej oraz praktycznej. Człowiek w ujęciu Łempickiego to „homo creator” – „stwarza” siebie i rzeczywistość, w której istnieje.

Stanisław Łempicki był erudytą i naukowcem w ścisłym tego słowa znaczeniu. Wszystkie jego prace pisane są pięknym stylem i czyta się je, jak interesującą powieść.

Pamięć Łempickiego pozostaje wciąż żywa wśród ludzi parających się piśmiennictwem humanistycznym i pracą oświatową. Był to prawdziwy humanista, wcielający w życie i ilustrujący sobą najpiękniejszą, złotą epokę kultury polskiej, ukochane przez siebie Odrodzenie, dla którego poznania i zbliżenia tyle zdziałał. W dziejach myśli humanistycznej, jak i w historiografii kultury polskiej, S. Łempicki stanowi postać znaczącą, choć dziś niezаслужenie zapomnianą.

Adam Dubik

Opór a filozofia: O marginalizacji kategorii ‘opór’ we współczesnej filozofii¹

(Oddział Toruński Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, 13 XII 2001)

„Nie można być człowiekiem,
jeśli nie stawia się *oporu*”
(A. de Saint-Exupéry)².

Wyrażająca konflikt sił kategoria opór (franc. *résistance*; ang. *resistance*) nie nabyła jak dotąd filozoficznego prawa obywatelstwa. Pomijana nagminnie w słownikowo-encyklopedycznych opracowaniach z tej dziedziny, nieobecna w dominujących dzisiaj dyskursach intelektualistów, osuwa się ona w obszar filozoficznego niebytu, a w najlepszym razie skazana jest na marginalizację przez wpisanie jej w ramy jakiejś jednej dyscypliny lub koncepcji poznawczej. Ujmowana w ograniczonym zakresie, uzyskuje ona nader jednostronną charakterystykę. I chociaż nad kwestią tej marginalizacji można by ostatecznie przejść do porządku, zważywszy, iż zdarzają się przecież w literaturze filozoficznej marginalizacje znacznie większego formatu, to jednak skłania do niewesołej refleksji fakt, iż w innych, pokrewnych regionach współczesnej humanistyki – zwłaszcza w psychoanalizie klasycznej oraz w nowoczesnej pedagogice – już dość dawno doceniono walory operacyjne oporu jako kategorii różnicują-

¹ Tekst ten jest zmodyfikowaną wersją wprowadzenia do mojej rozprawy habilitacyjnej zatytułowanej *Filozofia i opór* (w opracowaniu redakcyjnym). Kategorią oporu zajmowałem się wcześniej w swoich studiach nad epistemologią E. Meyersona, które złożyły się na treść pracy *Tożsamość i opór. Główne kategorie epistemologii Emila Meyersona*, wyd. UMK, Toruń 1995.

² A. de Saint-Exupéry, *Twierdza*, tłum. A. Olędzka-Frybesowa, PAX, Warszawa 1998, s. 105. Dla uwypuklenia kategorii oporu jako obiektu analitycznego badania, w cytowanych fragmentach tekstów podkreślam ją pogrubioną kursywą – jako *opór*.

cej i dynamizującej, a więc problematyzującej, opis relacji łączących człowieka ze światem (zewnętrznym, jak i wewnętrznym)³.

Zaznaczmy tu natychmiast, iż z punktu widzenia dynamicznej perspektywy poznawczej związanej z ruchem przełamywania różnych ograniczeń (przeszkód, utrudnień, *etc.*) w działaniu, jaką użycie interesującej nas kategorii ze sobą niesie, preferowana nie jest idylliczna łatwość życia, którą współcześnie dość powszechnie ma się za wartość nadrzędną, lecz określone widzenie i wartościowanie świata. Mianowicie widzenie związane z wysiłkiem samodoskonalenia lub samorealizacji w kulturze. Weźmy na przykład wartości wyższe, duchowe. Wartości te właśnie dzięki różnym oporom związanym z szeregiem zapośredniczeń, jakie sytuując się pomiędzy pragnieniem woli a jego zaspokojeniem, uzyskują swoją moc pociągającą i swą nobilitację. Czymże byłoby dzieło literackie bez twórczego wysiłku jego autora, sprężonego z chwilami zwątpienia i niepewności? Czym byłoby piękno górskiego pejzażu podziwianego przez alpinistę, bez trudu uciążliwej wspinaczki? Jakoż dopiero odroczenie momentu zaspokojenia pragnienia, co pokazuje G. Simmel, w połączeniu z obawą, że przedmiot nam umknie, oraz napięcie związane z walką o niego, składają się na intensywność chcenia i ciągłość podejmowanych zabiegów zorientowanych na określony cel⁴. W efekcie aksjologicznie ukierunkowane działanie ludzkie nabywa właściwą sobie dramaturgię związaną z jakimś zawiązaniem, rozwinięciem i zwieńczeniem akcji, której efektu końcowego nie da się w szczegółach przewidzieć. Z psychologicznego punktu widzenia chodziłoby tu o dramaturgię uwarunkowaną oczekiwaniem rzeczy upragnionej, lecz niepewnej, przeszkodami, jakie stoją na jej drodze, i wysiłkiem, by ją osiągnąć; oczekiwanie, opory i wysiłek same przez się są dokuczliwe, ale idą w niepamięć, gdy się oczekiwanie spełni, a nawet czynią to spełnienie przyjemniejszym, pisał Władysław Tatarkiewicz⁵.

Zauważmy dalej, iż zakotwiczone w antagonistycznym stosunku sił pojęcie oporu – oraz teoretyczne implikacje, jakie ono ze sobą niesie – sytuuje się w jaskrawej opozycji wobec wszelkich scentrowanych na sobie, unifikujących, „grawitujących ku jedności”⁶ rozstrzygnięć teoretycznych. A że w tego rodzaju spłaszczone, cukierkowe wizje ładu bezkonfliktowego dość łatwo jest uwierzyć, świadczy o tym na przykład popularność szeregu seriali telewizyjnych, kurczo-wo trzymających się podobnych treściowo sekwencji zdarzeń nasyconych ko-

³ Także w refleksji etycznej kategoria oporu pełni ważną rolę, co starałem się pokazać w artykule *Zło jako funkcja zaniku oporu – w zarysie Zygmunta Baumana*, w: R. Wiśniewski (red.), *Studia z dziejów filozofii zła*, wyd. UMK, Toruń 1999, s. 197-211.

⁴ G. Simmel, *Filozofia pieniądza*, przeł. A. Przyłębski, wyd. Humaniora, Poznań 1997, s. 22, 48-49.

⁵ Por. W. Tatarkiewicz, *O szczęściu*, PWN, Warszawa 1962, s. 95-96.

⁶ Wyrażenie to, cytowane przez Barbarę Skargę, pochodzi z pracy M. Bungego *Systemizm, nowy paradygmat ludzkiego poznania*; por. B. Skarga, *O filozofię bać się nie musimy. Szkice z różnych lat*, PWN, Warszawa 1999, s. 47.

mercjalnym uniformizmem. Wypada zaznaczyć również, że to właśnie za sprawą tej opornościowej, dynamicznej i różnicującej optyki poznawczej możliwe było wydobycie na powierzchnię i ukazanie nowych, głębszych, wcześniej niemal nie dostrzeganych aspektów pozornie przejrzystych sytuacji edukacyjnych, jakie zawiązują się wzdłuż znanej osi: uczeń – nauczyciel. W rzeczy samej, newralgicznym punktem badań amerykańskich twórców tzw. *pedagogiki radykalnej*, usiłujących zdobyć dla teorii edukacji nowe obszary, było docenienie symbolicznych form zachowań uczniów opornych (np. *klasowego błazna*). Chodzi tu o uczniów dążących do przełamania szkolnego uniformizmu, wywołanego dominacją odgórnie narzucanych ideologii oraz rzekomo jedynie sensownych wyjaśnień w procesie kształcenia (co nie oznaczało bynajmniej aprobaty dla wszelkich, najbardziej beztrudnych postaci uczniowskich oporów)⁷.

Kolejna sprawa: W swym aspekcie różnicującym opór odpowiada opcji poznawczej bliskiej rzecznikom modnego dzisiaj, acz kontrowersyjnego dla wielu, nurtu współczesnej myśli filozoficznej, który przyjęło się określać nazwą postmodernizmu lub poststrukturalizmu⁸. Centralne pojęcia tego nurtu: *dyskursu*, *dekonstrukcji*, czy *różnicy*, zdążyły już wejść na stałe do kanonu współczesnej humanistyki. I bynajmniej nie chodzi nam o poszerzanie postmodernistycznego słownika, lecz o zwrócenie uwagi na to, iż omawiana kategoria zasługuje na większą niż dotychczas uwagę badaczy idei, także tych zainteresowanych pytaniem o status podmiotu. Wszelako gdyby komuś zadać następujące pytanie: „Czy kiedykolwiek zdarzyło się panu(i) pomyśleć o poznawczej doniosłości kategorii: *opór*, w humanistycznej refleksji nad problemem tzw. kondycji ludzkiej?”, to pytanie takie musiałyby wywołać u zapytanej osoby (a mógłby nią być akademicki filozof) dość duże zdziwienie. Nie zaskoczyłoby ono jednak historyka idei oporu. Ale też, zaiste, w literaturze przedmiotu nie ukazały się, o ile nam wiadomo, jakieś syntetyczne studia porównawcze, które programowo orientowałyby się na przywrócenie omawianej kategorii należnej rangi i blasku kategorii filozoficznej *par excellence*.

Dodatkową komplikację w docenieniu heurystycznych walorów interesującej nas kategorii stwarza osobliwa strategia, nazwijmy ją: strategią niezamierzonego *wymazywania* w słownikowych kompendiach z filozofii miejsca (potencjalnie) oczekującego na wypełnienie nową treścią przez (aktualne) hasła

⁷ H. A. Giroux, *Reprodukcja. Opór i akomodacja*; P. McLaren, *Rytualne wymiary oporu – błaznowanie i symboliczna inwersja*, w: Z. Kwieciński (red.), *Nieobecne dyskursy*, Studia Kulturowe i Edukacyjne, wyd. UMK, Toruń 1991, s. 13-38, 66-80.

⁸ Kwestię kontrowersyjności postmodernistycznej filozofii interesująco naświetla E. Gellner. Według niego postmodernizm, z właściwym mu postulatem *dekonstruowania* obiektywnej rzeczywistości, stanowi postać współczesnego relatywizmu będącego „ulotną, kulturową modą” – tegoż, *Postmodernizm, rozum i religia*, przeł. M. Kowalczyk, PIW, Warszawa 1997, s. 37 i n.

z nim bezpośrednio sąsiadujące. Nie napawa zbyt dużym optymizmem uderzająca zbieżność, z jaką w przypadkowo skądinąd wybranych opracowaniach słownikowych po hasle: *opis naukowy*, następuje chronologicznie swojsko brzmiące hasło... *optymizm*⁹. Co symptomatyczne, nawet w obszernej objętościowo rozprawie encyklopedycznej zatytułowanej: *Filozofia i nauka. Zarys encyklopedyczny* z roku 1987 zabrakło miejsca dla śladowej chociażby wzmianki o oporze¹⁰. Nieobecność ta może jednak nasuwać mylną sugestię, iż nie ma o czymkolwiek mówić, czemukolwiek się przyglądać śledząc perypetie wewnętrznej ewolucji współczesnej epistemologii europejskiej pod kątem tej kategorii: dynamicznej i immanentnej, a nie statycznej i przestrzennej, jak mogliśmy się o tym przekonać studiując szereg koncepcji teoriopoznawczych¹¹. Lecz już w kilkunastotomowej francuskiej *Encyclopaedia Universalis* G. G. Granger (autor hasła: *Épistémologie*) posłużył się nią wyznaczając naczelne linie łączące koncepcje wybitnych, przez nas bardzo cenionych, epistemologów: Gastona Bachelarda i Thomasa S. Kuhna¹². Wiązało się to ściśle z docenieniem przez tych wybitnych uczonych statusu błędu oraz twórczej wyobraźni w poznaniu naukowym¹³. Sam w swoich wieloletnich już studiach nad frankofońską filozofią nauk próbowałem wykazać, iż w epistemologii wyrosłej z przełomu antypozytywistycznego kategoria oporu wpisuje się w nowoczesną, dynamiczną perspektywę określającą charakter i specyfikę kluczowych zagadnień teoriopoznawczych. Chodzi tu o takie zwłaszcza zagadnienia jak pytanie o racjonalność, rzeczywistość lub prawdę naukową. Nie ma potrzeby, by do tamtych ustaleń choćby w pigułce powracać. Wspomnę tylko, iż według G. Bachelarda prawda, genetycznie pochodna wobec błędu, wymaga stale odnawianego wysiłku przełamywania różnych

⁹ Por. *Mala encyklopedia filozofii. Pojęcia – problemy – kierunki – szkoły*, red. J. Dębowski i in., wyd. Branta, Bydgoszcz 1996, s. 340; *Słownik pojęć filozoficznych*, red. W. Krajewski, wyd. SCHOLAR, Warszawa 1996, s. 142.

¹⁰ Por. *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, PAN, wyd. Ossolińskich, Wrocław 1987, s. 588-589.

¹¹ Na poznawczą doniosłość i operacyjną przydatność kategorii oporu w kontekście epistemologicznym zwracam uwagę między innymi w następujących artykułach: *Hélène Metzger, druga linia oporu wobec neopozytywizmu*, w: „Przegląd Filozoficzny. Nowa seria”, r. IX, nr 1 (33), wyd. PAN, Warszawa 2000, s. 131-148; *Georges Canguilhem: Życie odporne, nie patologiczne*, w: *Archiwa historii i myśli społecznej*, t. 46, PAN, Warszawa 2001, s. 127-139; *Epistemologia i opór. O założeniach epistemologii Emila Meyersona i Gastona Bachelarda pod kątem kategorii oporu odczytanych*, w: *Poznanie – podmiot – dyskurs. Idee i dziedzictwo frankofońskiej tradycji epistemologicznej*, wyd. UMK, Toruń 2002 (w druku).

¹² W kuhnowskiej teorii nauki nacisk położony został na społeczno-psychologiczny kontekst funkcjonowania oporu w poznaniu, który sprawia, że zmiany paradygmatów nie dokonują się automatycznie wraz z dostrzeżeniem pierwszych anomalii; por. T. S. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, przeł. S. Amsterdamski, PWN, Warszawa 1968, s. 81.

¹³ Por. G. G. Granger, *Épistémologie*, w: *Encyclopaedia Universalis*, t. 8, Paris 1990, s. 568.

przeszkód, barier i progów poznawczych, na jakie podmiot *miasta naukowego* (*cit  scientyfique*) stale napotyka.

Pojawia się tu jednak następujący dylemat: Czym własciwie jest  w opór, kterym chcemy się zajmowa c wykraczając poza rozważania ściśle epistemologiczne? Trzeba bowiem wyraźnie zaznaczy , iz podazanie śladami zastosowań tej kategorii w filozofii jest zadaniem trudnym. Jest takim nie tylko dlatego, iz uraga wysiłkowi jej ściślego zdefiniowania (nie inaczej dzieje się w wypadku szeregu kluczowych pojęć filozoficznych, np. pojęcia kultury, podmiotu lub wolności), ale r wniez dlatego, iz analizowanie jego znaczeń w tekstach filozofów wymaga podejmowania nacechowanych pewną arbitralnoścą decyzji co do selekcji badanego materiału, w obliczu zawsze realnej groźby uwikłania się w boczne ścieżki interpretacyjne. Zatrzymajmy się na pierwszej z wyżej wzmiankowanych trudności, dotyczącej pytania o definicj  oporu.

Tym, co rzuca się w oczy przede wszystkim, jest wielość i różnorodność zastosowań omawianej kategorii w czynnościach codziennego życia. Istotnie, ilez to razy mówi się przeciez o jakimś skomplikowanym zadaniu, iz jego realizacja *postępuje opornie*, i z czasem sprawia, ze ledwo *opieramy się zmęczeniu*. Kroniki historyczne odnotowuj postac aktywną i postac bierną *ruchów oporu* wobec imperialistycznych zakusów okupanta, w gremiach pedagogicznych wa się losy *uczniów opornych* wobec nauczanych treści, podczas gdy w życiu politycznym az roi się od perswazyjnych hasel w rodzaju *sily oporu* w dazeniu do władzy. Co więcej, nawet w dyskursie prawniczym słowo opór pełni niebłah rol , o czym świadczy brzemiennie w konsekwencje karne rozróżnienie jego dwóch postaci, a mianowicie oporu *trwałego i rzeczywistego* oraz oporu *pozornego*. To ważne rozróżnienie wyznacza nie zawsze przejrzystą granic , jaka dzieli sankcj  karną za gwałt od zwyczajnej (w opini młodziży pewnego pokroju) przygody miłosnej¹⁴.

W obliczu tego bogactwa możliwych znaczeń nasuwa się kolejne pytanie, które wciaga nas w dyskusj  nad sensem wypowiedzi filozoficznej w ogóle: Czy nie będzie przejawem jakiegoś nietaktu, zuchwałości, czy tez nawet intelektualnego nadużycia próba wpisania oporu do słownika filozoficznych kategorii cyzelowanych w dziełach *klasyków* przez tysiąclecia?

Nie miejsce tu na wyczerpujące analizy argumentów tych autorów, którzy dostrzegali zagrożenia zwiazane z nazbyt rygorystycznym stosowaniem wymogu semantycznej ściłośc, jak i tych, którzy sytuując się po drugiej stronie barykady bronili postulatu precyzji pojęciowej. Celem tych ostatnich było, jak wiadomo, samo w sobie pozytywne dazenie do wyeliminowania wypowiedzi nieprecyzyjnych, tj. oczyszczenia filozofii z metafizycznego wielosłowia, kterego w niej niemało. Zawsze przeciez można natknc si  studiując klasyczne rozprawy filozoficzne na sformułowania, które nie grzesz nadmiarem ściłośc, jak

¹⁴ Por. reportaż pt. *Nie ma gwałtu bez oporu*, w: „Gazeta Wyborcza” 5 V 1998, s. 20-21.

choćby to oto: „Rzucony rzucacz dokonuje pierwszego, tzn. gruntującego rzutu jako *projektowania* (...) bytu na Bycie”¹⁵. A przecież – rzecz znamienita – nikt raczej nie próbuje zdefiniować języka Heideggera na nowo, biorąc myśl naukową za podstawę. Wprost przeciwnie, historycy idei starają się z uporem jej przesłanie uchwycić i, choćby niezdarnie, wyrazić. Nie zagłębiając się jednak zbyt w tego rodzaju semantyczne polemiki, które wymagałyby podjęcia całkiem innych rozważań, będę bronił pojęcia oporu przed jego nazbyt pochopną dyskwalifikacją ze strony nazbyt *pozytywnie*, że tak powiem, nastawionych badaczy.

Nie mam zamiaru negować walorów ideału precyzji wypowiedzi. Uważam jednak, iż są mocne podstawy do twierdzenia, że postulat wyostrzania treści pojęć w logicznie skrojonych definicjach, w oderwaniu od ich kulturowego zaplecza, może przynieść znacznie więcej szkody niż pożytku, jeśli realizowany jest nazbyt rygorystycznie. Cóż, w filozofii niewiele da się udowodnić i sprawdzić w sposób bezapelacyjny, o czym świadczy wielość systemów, koncepcji i idei, jakie przewijają się w jej odległej historii. Pisali o tych sprawach badacze tej rangi, co Ernst Gellner i Karl R. Popper, a w Polsce Leszek Kołakowski, Zygmunt Bauman i Barbara Skarga¹⁶. Znakomicie, ze swej strony, interesującą nas tu kwestię ujął francuski filozof M. Merleau-Ponty kwestionując mit *naturalnego*, jak się wyrażał, języka, języka, który sprowadzając się do *czystych znaków* przeznaczonych dla *czystego znaczenia* w każdej chwili potrafiłyby w pełni siebie wytłumaczyć i uzasadnić. Uwikłana w różne *warstwy znaczeniowe* mowa – pisał M. Merleau-Ponty – pozostaje zagadką tylko dla tego, kto nadal stawia jej pytania, to znaczy posługuje się nią w praktyce, np. w twórczości literackiej. Dlatego mógł on powiedzieć również, iż „racjonalność, zgoda umysłów nie wymagają, byśmy wszyscy osiągnęli tę samą ideę tą samą drogą albo żeby znaczenia mogły być zamknięte w definicjach”¹⁷. Nie trzeba jednak od razu powoływać się na opinie najbardziej znamienitych uczonych, ażeby dojść do podobnych wniosków dotyczących pewnych kwestii związanych ze sposobem funkcjonowania żywego języka, różnicowania i tezauryzacji znaczeń. Weźmy na przykład los niektórych wulgaryzmów w tekstach ambitniejszych piosenek młodzieżowych. Okazuje się, iż włączone w pewną aurę melodyjno-tematyczną – opozycyjną wobec poprawnej formalnie, lecz zabarwionej ideologicznie wymowy całych

¹⁵ M. Heidegger, *Przyczynki do filozofii*, przeł. B. Baran, J. Mizera, wyd. Baran i Suszczyński, Kraków 1996, s. 49.

¹⁶ E. Gellner, *Postmodernizm, rozum i religia*, s. 54; Z. Bauman, *Wieloznaczność nowoczesna, nowoczesność wieloznaczna*, tłum. J. Bauman, PWN, Warszawa 1995, s. 11; L. Kołakowski, *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*, wyd. „ANEKS”, Londyn 1984, s. 11, 37-38.

¹⁷ M. Merleau-Ponty, *Proza świata. Eseje o mowie*, przeł. E. Bieńkowska i in., Czytelnik, Warszawa 1976, s. 75, 49, 40-43, 111.

potoków zdań przelewających się z mass mediów – wulgaryzmy te obrastają w warstwę pozytywnych treści (*exemplum*: Kazik Staszewski, lider zespołu Kult), przez co nie rażą tego, kto słucha i rozumie. Mam wrażenie, iż ostatecznie to właśnie szerszy kontekst wypowiedzi decyduje do pewnego stopnia o znaczeniu słów, którymi się posługujemy. Bliskie jest mi stanowisko Barbary Skargi, która w szkicu *Wypowiedź filozoficzna a wymogi racjonalizmu* z niezwykłą konsekwencją i polemicznym zacięciem broniła filozofii przed sejentystycznym imperatywem *racjonalizowania* jej języka. Powołując się na utwory Pascala i Kierkegaarda, ukazywała ona, bardzo przekonująco, iż w swej warstwie emocjonalnej język ów zasadniczo nie różni się od języka literackiego, i że przypisywanie walorów poznawczych jedynie nauce oraz logice jest bezzasadne: „Niemal wszystkie – czytamy – idee, które przenoszą nas w tajemnice bytu lub np. w świat wartości, jak wolność, szczęście, dobro, są przesycone uczuciowością, która należąc do ich zaplecza, wzbogaca je i przez to samo stanowi jego czynnik niezwykły. W rozważaniach nad nimi nie wolno nam zatem własności tych pominąć”¹⁸.

Dopiero teraz nawiążę do redagowanego pod kierunkiem André Lalande’a w latach 1902-1923 słynnego słownika filozoficznego *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, nagrodzonego przez Akademię Francuską. Już sama okoliczność, iż trzeba nam było cofnąć się prawie sto lat, żeby natknąć się na hasło *opór*, zdaje się potwierdzać nasze wyjściowe przekonanie o marginalizacji omawianego pojęcia w filozofii współczesnej. Czymże jest tedy opór według A. Lalande’a? W znaczeniu szerszym określany jest jako aktywność opierania się czemuś, a także jako stwarzanie przeszkód (*fair obstacle*), czy też przeciwstawianie się ruchowi w dosłownym lub przenośnym znaczeniu słowa *ruch*; np. opierania się swoim namietnościom. Z kolei w węższym znaczeniu, mówiąc o oporze myślimy o jakościowym aspekcie materii zmysłowej, dzięki któremu może ona być poznawana poprzez dotyk lub wysiłek mięśni¹⁹. I właśnie pierwsze z tych określeń jest bliskie naszemu rozumieniu pojęcia oporu, aczkolwiek nie wyczerpuje ono, a właściwie dopiero otwiera drogę do ukazania bogactwa jego kontekstualnie określonych znaczeń, jakie odnajdujemy w tekstach filozofów. Przy czym odróżniam wyraźnie słowo „opór” od bliskoznacznych wyrażen „przeciwstawiać się” lub „sprzeciwiać” czemuś bądź komuś. Od samego początku traktuję mianowicie te dwa ostatnie wyrażenia jako pochodne w tym znaczeniu, iż służą mi one za logiczne dopełnienie zagadnień poruszanych przez autora tekstu, w którym pojęcie oporu wystąpiło już *explicite*.

¹⁸ B. Skarga, *Przeszłość i interpretacje. Z warsztatu historyka filozofii*, PWN, Warszawa 1987, s. 123.

¹⁹ A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, éd. PUF, Paris 1960, s. 925.

Czym zatem dysponujemy chcąc przeprowadzić nieanalityczną (w sensie opozycyjnym wobec anglosaskiej tradycji analizy języka) analizę pojęcia oporu w filozofii? Należy chyba przyznać, iż do dyspozycji mamy tak naprawdę niewiele. Przede wszystkim dysponujemy twierdzeniem, iż wyrażając stosunek antagonistycznych sił, fenomen oporu istnieje tylko w akcji. Znaczy to, iż nie sposób zdefiniować pojęcia oporu niezależnie od szerszego horyzontu teoretycznego, w ramach którego funkcjonuje. I chyba nie może być inaczej, skoro cały swój sens czerpie ono z odniesienia do przeciwstawnej mu siły lub dążności, z którą pozostaje ściśle związane niczym awers i rewers tej samej monety. Rację miał G. Deleuze twierząc, iż bytem siły jest wielość, i że ujmowanie siły w liczbie pojedynczej byłoby w gruncie rzeczy czymś absurdalnym²⁰. Zrozumiała staje się tedy potrzeba ukazania strategicznej intencji, jaką w różny sposób problematyzowane *linie oporów* podtrzymują w obrębie założeń danej koncepcji filozoficznej. Skłonny jestem sądzić, iż należy pytać nie o samo znaczenie słowa, lecz o jego funkcję w danym systemie myśli, o to, jak wygląda struktura problemowa, z którą zostało związane, czemu ona służy. Wyrażając się nieco bardziej precyzyjnie: w swych studiach o charakterze analityczno-rekonstrukcyjnym podążam śladami pojęcia oporu w empirycznym obcowaniu z tekstami wybranych filozofów; rekonstruję krok po kroku idee, pomysły oraz koncepcje poznawcze, w jakie zostało ono uwikłane, próbując dociec, co też inni myśleli i powiedzieli na temat interesującego mnie problemu. Tak zaprojektowane analizy tekstów filozoficznych mają w sobie coś z aury prawdziwej przygody intelektualnej. I nie było najważniejsze dokąd ostatecznie one zaprowadzą, a nawet chodziło o to, by nie prowadziły w żadną z góry określoną stronę, skoro prawem umysłu ludzkiego jest – jak pisano – natrafiać tylko na to, czego się nie szukało, tj. na pewne *novum* ujawniające się dopiero w trakcie poszukiwań²¹.

Jeśli zaś chodzi o końcowy efekt analiz, jakie zawarłem w pracy *Filozofia i opór*, można chyba powiedzieć, iż potwierdziły one tezę wyjściową o operacyjnej sprawności i heurystycznej przydatności pojęcia oporu jako pojęcia filozoficznego, uwypuklając jednocześnie jego aspekt dynamizujący i różnicujący opis sytuacji poznawczych, do których bywa odnoszone. Jakoż okazało się, iż stanowi ono niejako drugą, mniej znaną stronę szeregu centralnych konstrukcji kategoriaalnych, np. *woli mocy* w ujęciu F. Nietzschego, teorii *mikro/władzy* według M. Foucaulta oraz koncepcji rzeczywistości definiowanej w kategoriach przełamywania oporów w działaniu przez M. Schelera, różnej od rzeczywistości *w sobie*. Nadto, interesująca nas kategoria odegrała ważną rolę w przełomie psychoanalitycznym, jaki dokonał się w drugiej i trzeciej dekadzie XX wieku. Idzie tu o przełom wygenerowany przedstawionym przez C. G. Junga dialek-

²⁰ G. Deleuze, *Nietzsche i filozofia*, wyd. SPACJA, przeł. B. Banasiak, Warszawa 1993, s. 11.

²¹ M. Merleau-Ponty, *Proza świata. Eseje o mowie*, s. 45.

tycznym rozwiązaniem problemu tzw. *opornego pacjenta* w psychoterapii, jako reakcji przeciw lekceważeniu indywidualnych cech postawy osobowej chorego w psychoanalizie Zygmunta Freuda, odnoszonej do idei człowieka w ogóle. Co więcej, rozróżnienie dwóch form oporu: oporu witalistycznego oraz oporu mechanistycznego, okazało się dystynkcją przydatną w wyeksponowaniu antypozytywistycznego rysu filozofii *zdrowia i patologii* paryskiego intelektualisty G. Canguilhema. Wreszcie, pojęcie oporu pomogło w odsłonięciu konfliktowego i zarazem aksjologicznie pozytywnego charakteru foucaultowskiej koncepcji podmiotu pragnienia erotycznego (wspomnijmy nacisk położony na naturalność kształtowania się etycznych relacji międzyludzkich w starożytnej Grecji, względnie niezależnie od skodyfikowanego systemu norm), w jaskrawej opozycji wobec postępującej racjonalizacji i sakralizacji życia w społeczeństwach zachodnich. A jeśli nawet przyznać, iż nie istnieje oczywiście jakieś magiczne słowo – klucz, które otwierałoby dostęp do subtelnych i zawiłych z natury rzeczy konstrukcji filozoficznych, to i tak wyżej wzmiankowane przykłady zastosowań omawianej kategorii ukazują dobitnie, iż nie wolno dłużej odmawiać jej filozoficznego prawa obywatelstwa.

Wojciech Zieliński

Jaka etyka po postmodernizmie?*

(Instytut Filozofii UMK, Toruń 28 II 2002)

Wprowadzenie

Wiele wskazuje na to, że etyka – pojęta szeroko, jako *budowla* składająca się z poszczególnych metodologicznych piętrefleksji nad moralnością¹ – dziś, w nurcie krytyki postmodernistycznej, została niejako przewrócona i sprasowana wraz ze swoim przedmiotem. Jednym z przejawów takiego stanu rzeczy jest swoista *deracjonalizacja* moralności. Współczesny *homo moralis* – w wypowiedziach takich autorów, jak choćby Zygmunt Bauman² – jawi się niekiedy nie tyle jako samoświadomy, rozumny *podmiot moralny*, zdolny do racjonalnej samooceny i ewentualnej modyfikacji postępowania, ile raczej jako *zwierzę moralne*, targane moralnymi impulsami i odruchami³, moralne tym bardziej, im bardziej pozostaje wolne od wszelkich uregulowań normatywnych. Moralność *en bloc* – konglomerat „odruchowych” moralności jednostkowych – jawi się zatem jako pozbawiona pierwiastka racjonalnego, totalnie spontaniczna i ambiwalentna. Innym przejawem postmodernistycznego „sprasowania” piętrefetycznego myślenia jest swoista dekonstrukcja wiedzy etycznej. Ponieważ moralność – przedmiot etycznego namysłu jawi się jako materia nieprzejrzysta i nieprzewidywalna, mogąca w każdej chwili skasować to, co zbudowała i odtworzyć w zgoła innej postaci⁴, pod znakiem zapytania stoi kontynuacja

* Artykuł niniejszy stanowi poprawioną wersję referatu wygłoszonego na seminarium zatytułowanym „Etyka po postmodernizmie”, Instytut Filozofii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 28 II 2002. Prof. Ryszardowi Wiśniewskiemu – organizatorowi seminarium, oraz uczestnikom spotkania dziękuję za wszelkie uwagi zgłoszone pod adresem mojego wystąpienia.

¹ R. Wiśniewski, *Probabilizm etyczny*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 1999, r. 8, nr 1 (29), s. 129-144.

² Por. zwł. Z. Bauman, *Etyka ponowoczesna*, Warszawa 1996.

³ A. Bielik-Robson, *Ponowoczesność moralna, ponowoczesność niemoralna* [rec.: Z. Bauman, *Wolność*, Kraków 1995; tenże, *Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności*, Toruń 1995], „Nowa Res Publica” 1996, nr 2 (89), s. 56nn.

⁴ Z. Bauman, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa 1994, s. 52.

systemowego myślenia w etyce. Moralność wymyka się bowiem poznaniu, a tym bardziej normowaniu, pozostaje jedynie materią *przeżywaną*. Postmodernistycznie pojęta etyka staje się zatem niejako z założenia asystemowa i nonkognitywna. Ochocho wykorzystywana w niej *metafora*⁵ przestaje wspierać, a zdaje się już tylko wypierać argumentację racjonalną, uniemożliwiając intersubiektywną weryfikację sformułowanych twierdzeń⁶. W tej sytuacji rozumiała staje się *dekonstrukcja* społecznej funkcji etyki, kolejny przejaw zjawiska anonsowanego na wstępie. Etykowi, któremu jego własny przedmiot niejako wymknął się spod intelektualnej kontroli, pozostaje jedynie przyjęcie roli *tłumacza*, obsługującego dialog niewspółmiernych dyskursów⁷.

Ten sposób podejścia do etyki, którego niektóre przejawy powyżej w skrócie przedstawiono⁸ ma swoje osadzenie metodologiczne w socjologii⁹. Chodzi mianowicie o swoisty *pryzmat socjologiczny*, który każe wszelką jednostkę, mikrostrukturę – a więc np. osobę, grupę społeczną i chyba także system normatywny – rozpatrywać w kontekście struktur większych, ową mikrostrukturę ogarniających i ją kształtujących, a może nawet determinujących¹⁰. Zastosowanie tego pryzmatu w etyce prowadzi do jej *socjologizacji*. Konsekwencje tego zjawiska są rozmaite. Z jednej strony bowiem, *socjologizująca* etyka zwracając szczególną uwagę na społeczny kontekst dylematów moralnych – „przywołuje do porządku” etykę normatywną; zwłaszcza tę, która zapatrzona w swą spójność systemową gubi ów społeczny wymiar moralności¹¹. Z drugiej strony jednak pojawia się pokusa abso-lutyzacji, dogmatyzacji takiego ujęcia, prowadząca do uznania, że człowiek – i jego moralność – pozostaje ostatecznie jedynie *konstruktem* życia społecznego. Wszelka norma moralna jawi się w tej perspektywie jako funkcja rozmaitych sił i zjawisk społecznych, i w tym sensie postrzegana jest jako przedmiot, o kształcie którego decydować winno referendum.

⁵ J. Mizińska, *Ponowoczesność a prawo do metafory w refleksji nad kulturą*, „Ethos” 1996, r. 9, nr 1-2 (33-34), s. 188-190; Z. Bauman, R. Kubicki, A. Zeidler-Janiszewska, *Humanista w ponowoczesnym świecie. Rozmowy o sztuce życia, nauce, życiu sztuki i innych sprawach*, Poznań 1997, s. 76.

⁶ O ile te dają się jeszcze kwalifikować jako twierdzenia etyczne. R. B. Brandt, *Etyka. Zagadnienia etyki normatywnej i metaetyki*, Warszawa 1996, s. 10-14.

⁷ Z. Bauman i in., *Humanista w ponowoczesnym świecie*, s. 86; Z. Bauman, *Prawodawcy, i tłumacze*, Warszawa 1998.

⁸ Obszerna analiza w: W. Zieliński, *Status etyki w kulturze ponowoczesnej. Analiza propozycji Zygmunta Baumana*, Toruń 2001.

⁹ Wszak m.in. cytowany powyżej Zygmunt Bauman z tej właśnie socjologicznej perspektywy podejmuje refleksję nad moralnością, kreśląc zarys ponowocześnie etyki.

¹⁰ Z. Bauman, *Socjologia*, Poznań 1996, s. 16.

¹¹ O „moralności dla ludzi” i potrzebie głębokiego namysłu etyki nad samą sobą m.in. w: R. Wiśniewski, *Etyka i polityka*, „Etyka” 2000, nr 33, s. 142.

Oczywiście płaszczyzna empiryczna – doświadczenie społeczne i konfrontacja z nim to integralny, niezbywalny składnik krytyczno-racjonalnej etyki. Oderwanie się od tej płaszczyzny skutkuje moralizatorstwem, moralnym dogmatyzmem¹², w którym argumentacja siły¹³ wypiera siłę argumentacji. Nie można jednak zapominać o ciągle obecnym, a biegunowo przeciwnym niebezpieczeństwie wchłonięcia etyki przez owo społeczne doświadczenie. Konsekwencją tego byłaby bowiem swoista dyktatura *anything goes* – intelektualno-moralny populizm, bazujący na „lekkostrawnym” przekonaniu, że skoro coś jest społecznie praktykowane, to znaczy, że jest moralnie słuszne. Reasumując: nie wszystko ujdzie, praktyka społeczna, moralna nie determinuje etyki, nie jest jakimś *monopolistycznym producentem i kontrolerem* wartości i norm; ale też nie wszystko jest tak oczywiste, jak chcieliby tego rozmaici dogmatyczni moralizatorzy i etycy nie dość krytycznie odnoszący się do własnych logicznie i aksjologicznie uporządkowanych systemów normatywnych. Swoją agresywnością postmodernizm uczy pokory przynajmniej tych, którzy *chcą* się uczyć, którzy chcą widzieć w *prawdzie*¹⁴ złożoność zjawiska moralności i trud budowania adekwatnej etyki.

Pożądane cechy etyki

Próba odpowiedzi na pytanie postawione w tytule niniejszego artykułu – poza wprowadzeniem przedstawionym powyżej – wymaga jeszcze kilku wstępnych wyjaśnień. Otóż wyraz *po* w tytule artykułu napisany został kursywą, co uczyniono dla podkreślenia „mgławicowego” charakteru postmodernizmu i niejasności jego aktualnego stanu. Postmodernizm nie stanowi wszak *szkoły* filozoficznej, nie jest chyba nawet *nurtem* filozoficznego myślenia, pozostaje jednak istotnym składnikiem myśli współczesnej „skondensowanym” w ciągu ostatnich dziesięcioleci symptomem kryzysu modernistycznego dążenia do prawdy absolutnej; kryzysu wyrażającego się w zakwestionowaniu zarówno klasycznej tradycji filozoficznej, jak i oświeceniowej wiary w intelektualny i moralny postęp ludzkości¹⁵. Czy można powiedzieć, że tak pojęty postmodernizm już minął? Wydaje się, że nawet jeśli uległ już znacznemu rozproszeniu, to jednak w swych poszczególnych cząsteczkach jest i pewnie pozostanie trwale obecny.

¹² R. Wiśniewski, *Probabilizm etyczny*, s. 130.

¹³ Siły kodeksów, autorytetów, tradycji itd.

¹⁴ „Bo pokora to jest prawda i nic więcej” – J. Bocheński, *Dzieła zebrane. Etyka*, Kraków 1995, s. 288.

¹⁵ R. Wiśniewski, *Filozofia końca XX wieku u progu nowego tysiąclecia*, w: W. Tyburski, A. Wachowiak, R. Wiśniewski, *Historia, filozofii i etyki – do współczesności. Źródła i komentarze*, Toruń 2002, s. 647.

A to oznacza, że filozofia, a zatem także etyka nie będzie po nim już taka sama¹⁶. Jaka będzie? Poniżej nie ma odpowiedzi na to pytanie. Pytanie tytułowe bowiem w bardziej dosłownym ujęciu brzmi: Jakie cechy winny kształtować etykę normatywną *po* postmodernizmie?¹⁷ Dalsza wypowiedź nie jest zatem próbą *przewidywania* po-postmodernistycznego kształtu etyki, ale próbą *projektowania* charakteru tej dyscypliny. Takie postawienie sprawy oczywiście narzuca się na krytykę ze strony tych stanowisk, które kwestionują zasadność normatywnych rozstrzygnięć w etyce i wobec etyki. Nie wydaje się jednak ono pozbawione uzasadnienia. W dobie radykalnej pluralizacji kultury – sytuacji, w której wielość staje się jej „strukturą podstawową”¹⁸ – jest przecież miejsce także na ustanowienia normatywne dokonywane na płaszczyźnie metaetycznej. Tym bardziej, że toczący się na tej płaszczyźnie spór o etykę adekwatną dla współczesnej kultury nie jest dla tej dyscypliny sporem metodologicznie obojętnym¹⁹.

A zatem, jakie cechy winna posiadać, wykształcać w sobie etyka normatywna, która chce być nie tylko poetycką refleksją nad moralnością, ale w dalszym ciągu także teoretycznym, racjonalnym namysłem nad przedmiotem, który w ostatnim czasie uległ jakby większemu skomplikowaniu, i której – jako teoretyczno-normatywnemu namysłowi – nie bardzo dziś sprzyja klimat intelektualny?

Wydaje się, po pierwsze, że etyka winna utrzymywać i rozwijać swoje aspiracje poznawcze. Postmodernizm postuluje wprawdzie „moralność bez etyki”²⁰. I paradoksalnie jest to postulat do przyjęcia, ale tylko pod warunkiem pozostawania na stanowisku *nonkognitywizmu etycznego*. Rzeczywiście niepotrzebna jest cała ta etyczna, argumentatywna *nadbudowa*, jeśli poznawczo nie prowadzi ona dalej niż sama moralność. Jeżeli jednak jest inaczej – jeżeli wypowiedzi wartościujące mają znaczenie poznawcze i jako takie podlegają weryfikacji – to na „moralność bez etyki” nie sposób się zgodzić. Choć przyznać trzeba, że także sama ta niezgoda stanowi określony *wybór aksjologiczny* dokonywany na płaszczyźnie metaetycznej. A zatem, pożądana jest etyka, która nie rezygnuje z aspiracji poznawczych, lecz rozwija je; która kładzie nacisk na *poznawanie* moralnej sfery rzeczywistości, z zamiarem nie tylko *uwrażliwiania* na problemy moralne, ale także – na ile to możliwe – ich *rozwiązywania*. Do realizacji tego celu niezbędna wydaje się m.in. słowotwórcza powściągliwość dys-

¹⁶ Tamże, s. 648.

¹⁷ Odpowiadając na nie, po części nawiązując do artykułu Ryszarda Wiśniewskiego *Jakiej etyki potrzebujemy? W sprawie uproszczeń postmodernistycznej krytyki etyki*, w: *Moralność i etyka w ponowoczesności*, red. Z. Sareło, Warszawa 1996, s. 77-93.

¹⁸ W. Welsch, *Nasza postmodernistyczna moderna*, Warszawa 1998, s. 115.

¹⁹ H. Albert, *Problem neutralności metaetyki*, „Etyka” 1973, nr 11, s. 132nn.

²⁰ Z. Bauman, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, dz. cyt.

kursu etycznego. Etyk nie powinien „tokować”²¹. Parafrazując nieco słowa Andrzeja Szahaja wolno stwierdzić, iż odmienianie pojęć moralnych „na setki sposobów przy byle okazji” ani nie rozwiąże problemu moralnego, ani nie spowoduje wzrostu wrażliwości moralnej słuchaczy. Przeciwnie, znacznie szybciej niż wymowne milczenie, może wywołać u nich zubożenie i cynizm²².

Uznanie potrzeby kognitywnego charakteru etyki wskazuje także na pożądaną jej *antyspekulatywizm*. Etyka normatywna nie może być „czysto formalnym układem powinności”²³. Wydaje się jednak, że klasycznie rozumiana metafizyka – poza kantyzmem, jedno z istotnych źródeł etyki sformalizowanej – nie ma monopolu na spekulatywność tej dyscypliny. Chodzi mianowicie o swoistą, ewidentnie nie-klasyczną, metafizykę postmodernistyczną²⁴, która wbrew pozorom zawiera, jak się zdaje, duży ładunek oderwanej od rzeczywistości spekulacji filozoficznej. Szczególna „metafizyka” tekstu obecna u Derridy²⁵, „metafizyka” Drugiego obecna u Levinasa²⁶, a za nim także u Baumana²⁷ i in., wydają się dostarczać stosownych przykładów, wskazujących na konieczność weryfikacji także postmodernistycznych *rozstrzygnięć* dokonywanych w etyce pod sztandarem antymetafizycznego pragmatyzmu.

Kolejna pożądana cecha etyki, na którą należy zwrócić uwagę, to jej *antfundamentalizm*; o ile nie będzie on utożsamiany z tolerancją, rozumianym jako akceptacja różnorodności wolna od wszelkiego wartościowania. Andrzej Szahaj pisze: „Na fundamentalizm nie ma monopolu żadna z tradycyjnie wydzielanych części politycznego i ideowego spektrum. Każda idea może być wyznawana na sposób fundamentalistyczny lub niefundamentalistyczny. *Fundamentalizm nie tyle zależy od treści danej doktryny, co raczej od sposobu, w jaki jest ona wyznawana.* Możemy mieć zatem fundamentalizm na lewicy i fundamentalizm na prawicy. Fundamentalizm religijny i antyreligijny. Fundamentalizm scjentyistyczny i antyscjentyistyczny”²⁸. Możemy zatem mieć także dodajmy – fundamentalizm antypostmodernistyczny i ten, któremu ów ostatni

²¹ W. Doroszewski, *Zasady dyskusji naukowej*, „Studia Filozoficzne” 1965, nr 1 (40), s. 3-4. Autor prezentuje tu swoisty etyczno-prakseologiczny dekalog podstawowych zasad dyskusji naukowej. *Nota bene*, być może warto ponownie upubliczniać te zasady, bo chyba kolejne pokolenia ludzi nauki, także etyki, nie bardzo się nimi przejmują. Może po prostu ich nie znają!?

²² A. Szahaj, *O fundamentalizmie i nie tylko*, „Etyka” 1998, nr 31, s. 74n.

²³ R. Wiśniewski, *Jakiej etyki potrzebujemy?*, s. 77n.

²⁴ W szerokim znaczeniu terminu postmodernizm.

²⁵ J. Derrida, *De la grammatologie*, Paris 1967.

²⁶ E. Levinas, *Autrement qu'etre, ou au-delà de l'essence*, La Haye 1974.

²⁷ Który Levinasa nazywa swoim „ulubionym filozofem etycznym”. Rozmowy, na nowy wiek z Zygmuntem Baumanem – socjologiem (o odpowiedzialności za świat), TVP 1, 12 XI 2001, godz. 23:20.

²⁸ A. Szahaj, *O fundamentalizmie i nie tylko*, s. 64.

się przeciwstawia, mianowicie *fundamentalizm postmodernistyczny*. Cechą charakterystyczną fundamentalizmu postmodernistycznego jest, jak się zdaje, *fundamentalistyczny* wykład wspomnianej już doktryny *anything goes*. Fundamentalizm tego wykładu w odniesieniu do moralności polega na utożsamieniu płaszczyzn: deskryptywnej i normatywnej. A zatem, innymi słowy, postmodernistyczny fundamentalizm to taki wykład etyki, w którym płaszczyzna *opisu* rzeczywistości społecznej utożsamiona zostaje z odnoszącą się do tej rzeczywistości płaszczyzną *normatywną*. Ujmując *opisowo* ową rzeczywistość trzeba stwierdzić, zgodnie z prawdą, że dziś faktycznie *ujdzie wszystko*, ale odnosząc się do niej *normatywnie*, ze względu na pewne uznawane wartości, wolno powiedzieć, że nie wszystko ujdzie. Choć z drugiej strony, przyjmowanie tych wartości – ze względu na które nie wszystko ujdzie – jest sprawą wyboru, co oznacza, że ujdzie także ich nieprzyjmowanie. Owe dwie płaszczyzny – deskryptywna i normatywna – pozostają jednak rozdzielne, nietożsame. Ich rozdział ma charakter obiektywny, nie jest przedmiotem dowolnego ustanowienia poznającego go podmiotu²⁹. Przeczenie temu, utożsamianie owych płaszczyzn i czynienie z tego zabiegu *zasady* nowego ładu społecznego, o ile rzeczywiście ma miejsce w postmodernizmie, to właśnie fundamentalizm, który sprawia, że nawet ci, którzy owej zasady nie podzielają zdają się być *zmuszeni* do podporządkowania się nowemu, kształtowanemu według niej, społecznemu ładowi³⁰.

I tu pojawia się kolejna pożądana cecha etyki, a zarazem kwestia problemowa, mianowicie jej *autonomia*. Potrzebna jest taka autonomia, o jakiej pisze Andrzej Szahaj, a która „może być pojmowana zgodnie z arystotelesowską metaforą sternika. Autonomia jest wtedy nie tyle całkowitą wolnością od zewnętrznych wpływów i ingerencji (*autarkią* wedle pojęć Arystotelesa), lecz raczej umiejętnością krytycznego namysłu nad nimi. Przy podejściu takim nie ma np. sprzeczności pomiędzy autonomią a akceptacją jakiegoś autorytetu. Ważny jest jedynie sposób, w jaki się to dokonuje”³¹. W pewnym sensie – tu inny aspekt owego zagadnienia – postmodernistyczna etyka, akcentując moralną autonomię jednostki, próbuje przebić się przez swoisty „szum informacyjny” współczesnego świata, wytwarzany przez media, ludzi nauki, ale także przez same, rozmaitego kalibru *autorytety moralne* i przez rozmaitych etycznych *kodeksodawców*. Tę dążność postmodernizmu do *odrestaurowania*, albo lepiej,

²⁹ W tym miejscu zasadne jest odwołanie się do popperowskiej teorii „świata 3.” – świata „teorii samych w sobie i ich relacji logicznych, [...] argumentów, problemów i sytuacji problemowych samych w sobie” – który to świat choć, co do genezy, będący naszym dziełem, pozostaje jednak autonomiczny. K. R. Popper, *W poszukiwaniu lepszego świata*, Warszawa 1997, s. 189-193.

³⁰ A. Szahaj, *O fundamentalizmie i nie tylko*, s. 64.

³¹ Tamże, s. 67, przyp. 14. Zob. też Th. May, *Autonomy, Authority and Moral Responsibility*, Dordrecht 1998.

ponownego rozwinięcia intuicji moralnej współczesnego człowieka, jego moralnej autonomii, trzeba w etyce uszanować i, w pozytywnym tego słowa znaczeniu, wykorzystać.

Kolejna pożądana cecha etyki, na którą należy w tym miejscu zwrócić uwagę, to niezmiernie jej potrzebny *dystans*. Mówi się, iż postmodernizm jest swoistym piewą ambiwalencji³². We współczesnej kulturze dobro i zło jawią się bowiem nie tyle jako bieguny, ile raczej jako dwie strony tej samej rzeczywistości. Mamy dziś do czynienia wręcz z manifestacją *dwustronności* otaczającego świata, w którym dobro i zło tracą niegdysiejszy dystans³³. Czerpiąc z tego doświadczenia *bliskości* dobra i zła ambiwalencji dylematów i sytuacji moralnych w świecie powiązań globalnych – etyka winna zachowywać rozsądny dystans wobec swego przedmiotu, zdecydowanie stroniąc od moralizatorstwa³⁴. Etyka po postmodernizmie nie musi być etyką ambiwalencji moralnej, ale chyba jeszcze mniej pożądana jest jej kodeksualizacja, prowadząca do rzekomo jednoznacznych rozstrzygnięć o moralnej wartości konkretnych czynów, postaw itp.³⁵

³² A. Drożdż, *Spór o etykę w postmodernizmie*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 1994, t. 13, s. 25 wraz z przypisem nr 4.

³³ Przykładów dostarczają tu rozmaite dzieła, które skupiają dziś uwagę licznych odbiorców. Np. książki Joanne K. Rowling o Harrym Potterze. W świecie czarodziejów z Hogwartu, przynajmniej zdaniem niektórych jego mieszkańców, nie ma czegoś takiego, jak dobro i zło; jest tylko władza i potęga, i mnóstwo ludzi zbyt słabych, aby je osiągnąć. (J. K. Rowling, *Harry Potter i kamień filozoficzny*, Poznań 2000, s. 300). Mało tego. Cały ten świat jest jedynie drugą stroną świata mugoli. Inny obraz wskazujący na wspomnianą dwustronność rzeczywistości to film pt. „Matrix” w reżyserii Andy Wachowskiego. Tu z kolei (choć nie jest to wprost wyrażone) narkotyki jawi się, jako narzędzie umożliwiający poznanie owej drugiej, prawdziwej rzekomo strony rzeczywistości. Przy okazji warto zwrócić uwagę na swoisty regres cywilizacyjny, którego powyższe przykłady są ilustracją. Więcej niż ćwierć wieku temu zachwycaliśmy się „2001: Odyseją kosmiczną” Stanleya Kubricka, a potem „Gwiezdnymi wojnami” George’a Lucasa. Filmy te ukazywały człowieka w odległej przyszłości odległych galaktyk. Dziś jest Harry Potter – człowiek tu i teraz, tyle że niejako po drugiej stronie tej znanej nam i spowszedniafey rzeczywistości. Wtedy człowiek przemierzał niewyobrażalne przestrzenie kosmosu korzystając z pojazdów osiągających hiperprędkości. Dzisiaj Harry Potter i jego ferajna korzystają np. ze starego buta, który jako tzw. „świstoklik” (ang. *portkey*) umożliwia im przemieszczanie się z jednej na drugą stronę tej samej rzeczywistości (J. K. Rowling, *Harry Potter i czara ognia*, Poznań 2001, s. 74-83, 763). *Nota bene*, jest to chyba również wyrazem charakterystycznego dla kultury współczesnej – wtórnego przerwania, o którym tak wiele mówią postmoderniści.

³⁴ R. Wiśniewski, *Jakiej etyki potrzebujemy?*, s. 91n.

³⁵ Swoją drogą, postmodernizm zarzuca „kodeksowość”, etyce mającej ambicje systemowe (W. Zieliński, *Status etyki w kulturze ponowoczesnej*, s. 116nn), ale *de facto* zrównując opis z wartościowaniem, sam pośrednio sprowadza możliwą etykę na poziom kodeksów. Przykładów dostarczają rozmaite środowiskowe kodeksy etyczne (poselskie,

Dystans, o którym tu mowa, to także *spokój* etyki normatywnej zachowywany w sytuacjach rozmaitych skandali moralnych, które wybuchają tu i ówdzie, bulwersując opinię publiczną zwłaszcza, gdy dotyczą osób i instytucji cieszących się dotąd uznawanym prestiżem³⁶. Otóż, mimo wszystko, nie wydaje się uzasadnione przystępowanie krytycznie myślących etyków do chóru tych, którzy w takich sytuacjach rozplývają się w potokach słów potępienia. Wymowne i kategoryczne, lecz oszczędne w słowach zdystansowanie się od krytykowanych zjawisk, wydaje się postępowaniem właściwszym.

W tym miejscu dotykamy kolejnej, pożądanej cechy etyki, mianowicie jej dobrze pojętej *elitarności*. Nie ma ona oznaczać hermetyczności, niezrozumiałości, czy wręcz niedostępności etyki dla nie-etyków, ale przeciwnie, jej otwarte wskazanie na wysokie standardy – moralne, intelektualne, metodologiczne itd. – które w niej obowiązywać powinny. Innymi słowy, chodzi o etykę, która wymaga wiele najpierw od samej siebie. Dziś, po postmodernizmie, etyka poszukuje własnego etosu. Równolegle własnego *etosu* na powrót poszukują środowiska lekarzy, artystów, uczonych itd.³⁷ Brak etosu szybko bowiem „odbija się czkawką” samemu pozbawionemu go środowisku. Społeczne generalizacje negatywnych ocen całych środowisk – dokonywane na podstawie negatywnych ocen jednostkowych zjawisk patologicznych – stawiają bowiem pod dużym znakiem zapytania możliwość utrzymania przez te środowiska dotychczasowej pozycji społecznej, co siłą rzeczy odbić się musi na samych, zainteresowanych własnym prestiżem, ich przedstawicielach.

Poszukiwanie etosu powodowane jest tym, że, jak się zdaje, został on utracony, przestał być *społecznie reprodukowany* i teraz zachodzi konieczność kształtowania go niejako na nowo. Dobrym obyczajom w życiu społecznym, nauce i samej etyce, nie wystarczy bowiem odwoływanie się do wartości obiektywnych, jeśli nie będzie mu towarzyszył skuteczny międzypokoleniowy przekaz. Tymczasem ten właśnie przekaz w ostatnim czasie chyba szwankuje. To, co dla uczonych i etyków „starej daty” wydaje się oczywiste i nadal obo-

lekarские, адвокатские итп.). Powstają one w atmosferze swoistej pustki aksjologicznej, wywołanej postmodernistycznym przeświadczeniem o braku wartości obiektywnych, mogących stanowić oczywisty fundament także etosu zawodowego. Siła oddziaływania tych kodeksów jest jednak znikomo mała. Jak się zdaje, właśnie dlatego, że nie mając oparcia w wartościach wykraczających poza ujmowaną w nich rzeczywistość, ustanowienia normatywne sprowadzają do wewnątrzśrodowiskowych regulacji.

³⁶ Szczególnie bolesne wydają się tego typu skandale (związane z plagiatami iтп.) w środowisku ludzi nauki. Dotykają one bowiem samych podstaw wartości, takich jak prawda, mających regulować także pozanaukowe życie społeczne.

³⁷ Wspomniane powyżej skandale moralne wybuchające w tych środowiskach, są swego rodzaju „przyspieszaczami” poszukiwań etosu, nie dają jednak gwarancji na jego odnalezienie.

wiązujące, dla młodych naukowców i etyków zdaje się stanowić towar przeterminowany i w obecnych realiach nieprzydatny.

Dbłość etyki o własny etos to zatem m.in. działanie na rzecz własnej elitarności.

Kilkadziesiąt lat temu swym impetem poznawczym fascynowała – elitarna niejako z definicji – metaetyka; uznawana wówczas za „nic innego jak etykę współczesną”³⁸. Później etyka zaczęła częściowo wracać „pod strzechy” czyniąc zadość instynktom moralnym ponowoczesnego człowieka i ulegając stopniowej infantylnizacji³⁹. Dziś konieczny wydaje się ponowny zwrot etyki ku elitarności, bo wobec jej braku, wobec rysującego się braku etyków-specjalistów. kwitnie popyt na (i podaż) etyków domorosłych... „Etykami” są lekarze, politycy, dziennikarze itd. i niby wszystko jest OK!⁴⁰

Tyle że brakuje tu konsekwencji. Na medycynie też bowiem znamy się rzekomo wszyscy, ale kompetentnej diagnozy szukamy przecież u specjalisty, a nie u znachora.

Podsumowanie

Zachodząca we współczesnym świecie dyferencjacja szeroko pojętych struktur społecznych pociąga za sobą potrzebę dyferencjacji struktur metodologicznych etyki; łącznie z koniecznością zmiany metodologii etyki w sytuacji wyczerpania się metodologii dotychczasowej. W dalszym ciągu jednak winna to być metodologia i metodologicznie ugruntowana etyka, a nie jakaś nieweryfikowalna, poetycko-moralna pieśń współczesności. Innymi słowy, rozwój metodologii etyki jawi się jako warunek dalszego rozwoju samej tej dyscypliny. Właściwym, choć nie jedynym możliwym, gruntem metodologicznym takiego rozwoju wydaje się być *krytyczny racjonalizm*⁴¹. Nie wyklucza on m.in. teorii bytu, teorii człowieka, teorii świadomości, teorii zmysłu moralnego, teorii rozumu praktycznego i in.⁴², jako teorii wyjaśniających stosowanych w etyce, ale

³⁸ M. Fritzhand, *Główne zagadnienia i kierunki metaetyki. O metaetyce, intuicjonizmie i emotywizmie*, Warszawa 1970, s. 9.

³⁹ T. Czarnik, *Status wartości w czasach przemian współczesnych*, w: *Moralność i etyka w ponowoczesności*, dz. cyt., s. 55n; W. Zieliński, *Status etyki w kulturze ponowoczesnej*, s. 236. Podobne zjawisko daje się zaobserwować we współczesnej sztuce: infantylnizm, ukłon w stronę niskich instynktów odbiorcy konsumenta, dokonywany pod szyldem arcyzmu.

⁴⁰ R. Wiśniewski, *Jakiej etyki potrzebujemy?*, s. 92n.

⁴¹ *O krytycznym racjonalizmie jako „systemie operacyjnym” (meta)etyki*, w: W. Zieliński, *Status etyki w kulturze ponowoczesnej*, s. 193-202.

⁴² R. Wiśniewski, *Jakiej etyki potrzebujemy?*, s. 82.

zwraca uwagę na ich niewystarczalność w skali przekraczającej ramy danego (spójnego) systemu normatywnego.

Krytyczny racjonalizm zwraca uwagę, po pierwsze, na logikę wszelkiej argumentacji etycznej – charakter stosowanych w niej związków uzasadniających; po drugie, na punkty oparcia tej argumentacji – założenia teoriopoznawcze i aksjologiczne; po trzecie, na konsekwencje jej zastosowania – oddziaływanie danej argumentacji etycznej na życie społeczne⁴³. Empiryczne zwierciadło jawi się zatem jako konstytutywny element krytyczno-racjonalnej etyki, zabezpieczający ją przed utratą kontaktu z własnym przedmiotem. Na utratę kontaktu z moralnością po-postmodernistyczna etyka pozwolić sobie bowiem nie może. Nie może jednak również pozwolić sobie na to, by własny przedmiot ją wchłonął. A to niebezpieczeństwo jest właśnie dzisiaj szczególnie groźne.

⁴³ H. Albert, *Problem neutralności metaetyki*, s. 137; F. Ricken, *Etyka ogólna*, Kęty 2001, s. 37.

Rafał Sikora

Czy dzika przyroda jest dzika? Czyli o relacji między altruizmem i egoizmem w ujęciu Piotra Kropotkina

(Zakład Filozofii Nauk Przyrodniczych UJ, 25 IV 2002)

Wstęp

„Podczas podróży, które w młodości odbyłem po wschodniej Syberii i północnej Mandżurii, szczególnie uderzyły mnie dwie strony życia zwierzęcego. Jedna z nich – to nadzwyczajna ostrość walki o byt, do której większość gatunków zwierzęcych jest bezlitośnie zmuszana przez przyrodę (...). Druga zaś strona – to brak tej ostrej walki o byt pomiędzy zwierzętami należącymi do tego samego gatunku, walki uważanej przez większość darwinistów (ale nie przez samego Darwina) za główną cechę życia zwierzęcego i za podstawowy czynnik rozwoju”¹. Tak zaczyna Piotr Kropotkin swą książkę *Pomoc wzajemna jako czynnik rozwoju*. Przeciwstawia w niej stereotypowemu przekonaniu, iż w stanie natury wszelkie organizmy żywe toczą nieustającą walkę, pogląd, iż w przyrodzie dostrzec możemy przede wszystkim współdziałanie – jak zaznaczył w tytule – pomoc wzajemną. Już w czasach Kropotkina stereotypem było postrzeganie stanu natury jako stanu bezlitosnego dążenia do własnych celów przez każdą istotę żywą – czasami nawet określano stan natury jako stan permanentnej wojny². Kropotkin stara się pokazać, że walka w przyrodzie sprowadza się do walki pomiędzy gatunkami oraz do walki z przeciwnościami przyrody (mrozy, susze itp.), natomiast wewnątrz gatunku, a także często wewnątrz grup składających się z kilku gatunków, dominującym prawem zachowania jest prawo pomocy wzajemnej.

Kropotkin traktuje człowieka jako część przyrody. Przypisuje człowiekowi (jak i wszystkim gatunkom zwierząt) zarówno instynkt pomocy wzajemnej (sympatii, uspołecznienia – który można określić jako altruistyczny), jak też instynkt osobistego samozachowania (który jest egoistyczny). Instynkty te mają

¹ P. Kropotkin, *Pomoc wzajemna jako czynnik rozwoju*, przeł. J. Hempel, Łódź–Warszawa 1946, s. 13.

² Przykładem myśli Tomasza Hobbesa.

pochodzenie naturalne. Instykt wzajemnej pomocy jest znacznie silniejszy i przejawia się wyraźniej niż egoistyczny instykt samozachowania. Jest ponadto warunkiem wszelkiego postępu.

Kropotkin nie chce używać terminów „altruizm” i „egoizm”, co uzasadnia następująco: „Moralisci, którzy oparli swe systemy na rzekomej rozbieżności pomiędzy uczuciami egoistycznymi i altruistycznymi, poszli na ogół błędną drogą. Jeżeliby istotnie dobro jednostki miało być sprzeczne z dobrem powszechnym, jeżeliby te przeciwieństwa były realne, społeczeństwo ludzkie by nie istniało (...)”³. Trudno oddzielić dobro jednostki od dobra ogółu – stąd też problemy przy definiowaniu czynu jako altruistycznego bądź egoistycznego. Co więcej – Kropotkin pisze, iż „w żadnej epoce historycznej, nawet w epokach geologicznych, dobro osobnika nie było sprzeczne z dobrem ogółu”⁴. Ponadto „walczyć na przekór niebezpieczeństwu, rzucić się w wodę dla wyratowania nie tylko człowieka, ale nawet kota, żyć suchym chlebem by skończyć ze zniechęconymi urządzeniami społecznymi (...) – to wszystko uchodzić może w oczach zmurszałego filozofa za poświęcenie; dla człowieka w pełni sił, życia i młodości jest rozkoszą jego istnienia. Czy to egoizm, czy altruizm?”⁵. Postępowania dla dobra innych nie można jednoznacznie zakwalifikować ani jako altruizmu – bowiem pociągałoby to za sobą przyznanie, że poświęcający się w jakiś sposób cierpi przez owo poświęcenie (co, według Kropotkina, nie ma miejsca), ani jako egoizmu – gdyż to oznaczałoby, że poświęcający się tak naprawdę realizuje jakieś własne cele (co też nie zachodzi). Z działania dla dobra innych (które bynajmniej nie jest żadnym samolubstwem) płynie przyjemność – w przeciwnym razie nikt by tak nie postępował. Takie jest stanowisko Kropotkina i dlatego unika on stosowania terminów „altruizm” i „egoizm”. Mówi natomiast o poświęceniu dla innych, współpracy, samolubstwie.

1. Pomoc wzajemna wśród zwierząt

Pomoc wzajemna jest według Kropotkina główną dźwignią postępowej ewolucji świata zwierzęcego. Jej stosowanie zapewnia zwierzętom wiele korzyści; daje większe szanse w walce o przetrwanie toczonej ze zmiennym środowiskiem, wymuszającym wciąż nowe przystosowania, gatunkom zwierząt słabych i nie uzbrojonych nawet w pazury i kły daje większe szanse przetrwania niż mają zwierzęta silniejsze, ale żyjące samotnie.

Czy jednak zwierzęta rzeczywiście stosują pomoc wzajemną?

³ P. Kropotkin, *Etyka społeczna*, przeł. H. A., Spółdzielnia Księgarska „Książka”, Warszawa 1929, s. 38.

⁴ Tamże, s. 39.

⁵ Tamże, s. 38-39.

„Śmiało możemy powiedzieć, że w świecie zwierzęcym pomoc wzajemna jest regułą powszechną. Spotykamy ją nawet pomiędzy zwierzętami najniższymi i należy się spodziewać, że badania życia mikroskopowego naszych stawów odślonią nam kiedyś fakty nieświadomego współdziałania nawet między mikroorganizmami”⁶ – twierdzi Kropotkin. Przykładem całkowitego wyparcia wzajemnej walki przez pomoc wzajemną, są dla niego społeczności mrówek. Zauważa on wprawdzie, że wojna pomiędzy dwoma oddzielnymi gatunkami mrówek jest bardzo zawzięta i okrutna, jednocześnie jednak oddanie się jednostki na rzecz wspólnoty jest powszechnie obowiązującym prawidłem. Mrówki dzielą się pożywieniem, współdziałają w budowaniu mrowiska, wychowaniu potomstwa, uprawiają nawet hodowlę mszyc. To wszystko świadczy o tym, że mrówki uprawiają pomoc wzajemną. Podobnie jest u pszczół – twierdzi Kropotkin. „Tak np., gdy nowy rój ma zamiar odlecieć z ula w poszukiwaniu miejsca na osiedle, kilka pszczół udaje się na wywiady w okolicę i skoro znajdą miejsce zdolne do zamieszkania (...) zajmują je, czyszczą, pilnują niekiedy w ciągu całego tygodnia, dopóki rój nie przyleci i nie osiedli się”⁷. To wszystko działanie dla dobra nie osobistego, ale dla dobra wspólnoty. Pomoc wzajemną zaobserwował Kropotkin także u krabów. „W r. 1881 w akwarium w Brighton miałem możliwość obserwowania wielkiego kraba (...) Jeden z nich upadł na wznak w kącie akwarium, a jego ciężka, podobna do miski skorupa nie pozwoliła mu powrócić do pozycji naturalnej; trudność powiększała jeszcze przecinająca w tym miejscu akwarium sztaba żelazna, pod którą właśnie znalazł się krab. Towarzysze przyszli mu z pomocą i w ciągu godziny przyglądałem się, jak usiłowali go oswobodzić. Przychodzili po dwóch, podpierali go od dołu i po szeregu wielkich wysiłków zdołali postawić go na boku; wówczas oparł on się o sztabę żelazną i znowu upadł na wznak. Po szeregu prób jeden z ratujących udał się w głąb akwarium i sprowadził jeszcze dwa kraby, które ze świeżymi siłami natychmiast zabrały się do ratowania towarzysza. Przyglądaliśmy się temu w ciągu dwóch godzin i kiedy wreszcie znużeni odchodziliśmy, sprawa ratowania wciąż jeszcze trwała”⁸.

Kropotkin podaje też przykład orłów białogonów. Pisze, iż ptaki te, gdy dostrzegą zdobycz, natychmiast zawiadamiają swych towarzyszy. Zawsze gromadnie obsiadają zdobycz i podczas gdy część się pożywia, reszta trzyma straż. Również wróble informują się wzajemnie o znalezionym pożywieniu. Kropotkin pisze również o czajce: „Czajka zasłużyła na dane jej przez Greków miano «dobrej matki», ponieważ nigdy nie pomija sposobności obronienia innych ptaków wodnych przed napaścią nieprzyjaciół”⁹.

⁶ P. Kropotkin, *Pomoc wzajemna jako czynnik rozwoju*, s. 31.

⁷ Tamże, s. 36.

⁸ Tamże, s. 32-33.

⁹ Tamże, s. 43.

Nawet lisy – jak podaje Kropotkin – które w krajach cywilizowanych żyją zwykle samotnie, tworzą niekiedy zrzesczenia myśliwskie. Na przykład lisy polarne potrafiły wykazać niezwykle współdziałanie w wykradaniu pożywienia ludzkim podróżnikom. Umiały wydobywać pożywienie spod kamieni, a nawet zrzucić je ze szczytu słupa – jeden z lisów wdrapywał się na słup i zrzucił jadło reszcie stojącej na dole. Kropotkin opisuje też małpy, które żyją w wielkich stadach i łączą się nawet z innymi gatunkami. Krzyki rozpacz – jak je nazywa Kropotkin – wydawane przez jednego członka gromady, natychmiast sprowadzają innych. Małpy potrafią wspólnie odpierać napaści drapieżników i wielkich ptaków. Ujawniają również bardzo dużą troskliwość w stosunku do rannych i w ucieczce nie opuszczają rannego, dopóki nie przekonają się, że już nie żyje i że wszelkie starania ku uratowaniu byłyby bezowocne. Kropotkin nie precyzuje jednak, jakie gatunki małp ma na myśli.

Twierdzi on jednak, iż żadne ze zwierząt nie osiągnęły stopnia rozwoju pozwalającego im na objęcie pomocą wzajemną całego gatunku. „Pod tym względem nie osiągnęły one jeszcze tego stopnia rozwoju, którego zresztą nie znajdujemy nawet wśród naszych kierowników życia politycznego, naukowego lub religijnego”¹⁰ – zauważa złośliwie Kropotkin. Ich instynkty ograniczają się do ula, mrowiska czy stada.

Kropotkin nie stara się jednak oceniać zwierząt w kategoriach etycznych. Przyroda jest różnorodna, spotykamy u zwierząt wszystkie możliwości charakteru (od najniższych do najwyższych – jak pisze Kropotkin). Dlatego nie może być ona objęta żadnym ogólnym twierdzeniem. Tym bardziej nie może być przyroda sądzona z punktu widzenia moralisty: poglądy bowiem moralisty są same wynikiem – zwykle nieuświadomionym – obserwacji przyrody. Kropotkin nie stara się za pomocą przykładów zaczerpniętych z obserwacji przyrody uzasadniać jakichkolwiek przekonań etycznych. Jedyńy wniosek, jaki wyciąga, brzmi: „«Łączcie się – stosujcie pomoc wzajemną! To są najniezawodniejsze środki zapewnienia każdemu najwyższego bezpieczeństwa, to najpewniejsza gwarancja postępu zarówno fizycznego, jak umysłowego i moralnego». Taką lekcję daje nam przyroda i tego trzymają się wszystkie zwierzęta, które osiągnęły najwyższy poziom. Nie inaczej też postępował człowiek – człowiek najbardziej pierwotny. I dzięki temu osiągnął on to stanowisko, jakie obecnie zajmuje”¹¹. Jest to więc wskazówka – pewna rada – z której należy skorzystać, chcąc osiągnąć postęp pod każdym względem.

¹⁰ Tamże, s. 37.

¹¹ Tamże, s. 80.

2. Pomoc wzajemna wśród ludzi

Kropotkin dostrzega, rzecz jasna, pomoc wzajemną wśród ludzi. „Byłoby czymś przeciwnym wszelkim prawom natury, gdyby człowiek stanowił tu jakiś wyjątek: gdyby istota tak bezbronna, jak człowiek w początkach swego istnienia, nie znajdowała oparcia w pomocy wzajemnej, jak inne zwierzęta, i gdyby oddając się nierozsądnemu współzawodnictwu o korzyści osobiste, nie dbała zupełnie o interesy gatunku. Tego rodzaju przypuszczenie jest nie do przyjęcia dla umysłu zżytego z ideą jedności przyrody”¹². Pomoc wzajemna występuje wśród ludzi od najdawniejszych czasów. Jej przejawem była organizacja klanowa lub rodowa społeczności pierwotnych. Kropotkin pisze, że nawet u Buszmenów – których uważa za stojących na wyjątkowo niskim stopniu rozwoju – można zaobserwować pomoc wzajemną: prowadzili oni łowy wspólnie i zgodnie dzielili się zdobyczą, nigdy nie porzucali swoich rannych i ujawniali żywą uczuciowość w stosunku do towarzyszy. „Co się tyczy ich przywiązania do dzieci – pisze Kropotkin – wystarczy powiedzieć, że gdy Europejczyk chce zapewnić sobie posiadanie niewolnicy Buszmenki, porywa jej dziecko: matka na pewno sama odda się w niewolę, aby dzielić los dziecka”¹³. Wraz z rozwojem społecznym pomoc wzajemna uzewnętrzniała się w coraz to nowej formie. Według Kropotkina, następnym stopniem rozwoju po organizacji klanowej stała się wspólnota wiejska. Na kolejnym etapie rozwoju instytucjami pomocy wzajemnej stają się gildie rzemieślnicze i grody średniowieczne.

Kropotkin dostrzega również instytucje pomocy wzajemnej w czasach sobie współczesnych. Stwierdza, że wspólnota wiejska wciąż jeszcze istnieje – a jeśli zamiera, nieustannie pojawiają się próby jej wznowienia. Instytucjami pomocy wzajemnej są również, według Kropotkina, związki robotnicze. Podaje on przykłady wzajemnej pomocy niesionej sobie przez strajkujących: górników, którzy po wielotygodniowym bezrobociu wnoszą swoją składkę do kasy strajkowej, gdy tylko wrócili do pracy; wdowy po górniku, która przyniosła do kasy strajkowej wszystkie oszczędności po zmarłym mężu; dzielenia się w potrzebie, często bardzo skromnymi ilościami żywności. Kolejną formą organizacyjną, w której robotnicze dążenia do pomocy wzajemnej znajdują wyraz, są rozmaite organizacje polityczne. Kropotkin uważa, że praca społeczna wymaga bezintere-

¹² Tamże, s. 83.

¹³ Tamże, s. 91-92; (dziwnie brzmi ten przykład w książce człowieka zżytego z ideami równości i sprawiedliwości – choć bowiem chodziło tu o zaakcentowanie gotowości matki do poświęcenia, w sąsiedztwie wcześniejszych przykładów z życia zwierząt i następnych z życia społecznego człowieka nabiera on niepokojącej naturalności; może się niepotrzebnie czepiam, ale jeśli niewolnictwo nie wymaga komentarza, rodzi to smutne refleksje na temat łatwości akceptowania przez człowieka zastanych urządzeń społecznych i wybiórczości poczucia sprawiedliwości).

sownego entuzjazmu, ofiarności i oddania sprawie, o którą się zabiega. Ponadto do instytucji pomocy wzajemnej zalicza towarzystwa, kluby i związki mające na celu uprzyjemnianie życia, badania naukowe, samokształcenie itp., jak również dobrowolne zrzeszenia religijne, których członkowie – jak sądzi Kropotkin – są pobudzani tym samym uczuciem potrzeby niesienia pomocy wzajemnej, które jest wspólne całej ludzkości.

Skąd się bierze w ludziach pragnienie niesienia pomocy innym? Kropotkin podaje przykład śmiałków, którzy nie zawahali się wyruszyć łódką na wzburzone morze, aby ratować tonących rozbitków – co jeden z owych śmiałków przyplącił życiem. Przytacza słowa jednego z tych, którzy przeżyli: „Sam nie wiem, jak to się stało! Ludność całej wioski wyległa na brzeg; wszyscy mówili, że wyruszyć na morze byłoby istnym szaleństwem. Widzieliśmy na morzu pięciu czy sześciu ludzi dających rozpaczliwe znaki. Czuliśmy, że trzeba działać, ale co mogliśmy począć? Minęła godzina jedna, druga – a myśmy byli bezczynni. Wtem wydało się nam, że poprzez burzę dochodzą do nas ich krzyki – a mieli oni tam z sobą chłopca okrętowego. Nie mogliśmy dłużej wytrzymać. Wszyscyśmy krzyknęli jednym głosem: Musimy się dostać do nich! Rzuciliśmy się wszyscy, jak jeden mąż, do łodzi i popłynęliśmy”¹⁴. Jak to tłumaczy Kropotkin? Twierdzi, iż dopóki człowiek nie oszaleje na polu bitwy, dopóty nie może znieść obojętnie wołania o pomoc. Na taki zew bohater działa, zaś wszyscy inni czują, że powinni zrobić to samo. Według niego żadne rozumowanie nie jest w stanie zagłuszyć dążności do pomocy wzajemnej, ponieważ leżące u jej podstawy uczucie społeczne rozwijało się przez tysiące lat życia w społeczeństwie ludzkim i przez setki tysięcy lat życia w społeczeństwach przedludzkich. Kropotkin zaznacza jednak, że człowiek jest wytworem zarówno odziedziczonych instynktów, jak i wychowania. Dlatego możliwe są przypadki, gdy tłum pozostaje obojętny na wołanie o pomoc. Gotowości do pełnienia pomocy wzajemnej sprzyja, według Kropotkina, wykonywanie tej samej pracy przez ludzi, życie ze sobą blisko – tworzy to bowiem silne więzy międzyludzkie, wytwarza poczucie solidarności. I przeciwnie – brak wspólnych interesów, alienacja, osłabiają poczucie solidarności z innymi ludźmi i wyrabiają u człowieka obojętność na los innych.

Jakkolwiek Kropotkin sprzeciwia się ocenianiu przyrody w kategoriach etycznych i poszukiwaniu wzorca postępowania moralnego w przyrodzie, deklaruje: „W praktykowaniu zasady pomocy wzajemnej, która sięga najdalszych okresów ewolucji, odkrywamy rzeczywiste i niewątpliwe źródło naszych pojęć etycznych; stwierdzamy, że w etycznym rozwoju człowieka czynnikiem decydującym jest pomoc wzajemna, a nie walka. W dalszym rozwoju tego czynnika poprzez czasy obecne widzimy najlepszą rękojmię coraz wyższego rozwoju na-

¹⁴ Tamże, s. 222-223.

szego gatunku”¹⁵. Nie oznacza to jednak niekonsekwencji – Kropotkin bowiem nie zapożycza od przyrody prawa pomocy wzajemnej, aby je zastosować wśród ludzi. Traktując człowieka jako nieodłączną część przyrody oraz przypisując mu posiadanie naturalnej skłonności do życia społecznego i świadczenia sobie pomocy wzajemnej, jednocześnie przyznaje, że również u zwierząt zaobserwować można to samo. W ten sposób społeczne zachowania przestają być cechą specyficzną ludzką, człowiek jednakże wyróżnia się tym, że poziom uspołecznienia, na który się wznosił dzięki pomocy wzajemnej, mogący objąć nawet cały gatunek, nie został osiągnięty przez żadne zwierzęta. Prawo pomocy wzajemnej jest zaś prawem uniwersalnym, obejmującym całą przyrodę – jedynym, do którego stosowanie się gwarantuje gatunkom pomyślny rozwój. Tym samym Kropotkin pokazuje, że moralność ludzka nie stoi w sprzeczności z naturalnymi instynktami człowieka – jak to z lubością wykazywali współcześni Kropotkinowi filozofujący przyrodnicy oraz filozofowie przyrody.

3. Altruizm a egoizm w postrzeganiu współczesnego świata

Koncepcja Kropotkina powstała w opozycji do poglądów, które stały się dziś obiegowymi, iż obserwacje przyrody dostarczają faktów na poparcie tezy mówiącej, że w naturze wszelkich stworzeń leży tylko egoistyczne dążenie do zaspokojenia własnych potrzeb. Człowiek jako jedyny może to naturalne dążenie przezwyciężyć, wznosząc się do poziomu bezinteresowności ugruntowanej w sposób pozaprzyrodniczy. Zapanował trend do przywoływania teorii ewolucji tylko w wypadkach, gdy mowa o walce, egoizmie, dążeniu do własnych celów po trupach. Jest to efekt popadnięcia w skrajność – dostrzegania w przyrodzie wyłącznie stanu permanentnej wojny, postrzegania teorii ewolucji jako historii walki wszystkich przeciwko wszystkim. Aż dziw bierze, że po tylu latach od ogłoszenia przez Darwina jego teorii, można bez obawy, iż głosi się komunały, przypominać o tym, że w przyrodzie równie często da się zauważyć altruistyczne, jak i egoistyczne zachowanie zwierząt. O tym właśnie pisał Kropotkin – pokazywał, że obserwacje przyrody dostarczają faktów potwierdzających istnienie naturalnych dążeń zarówno do egoistycznego zaspokajania potrzeb, jak i altruistycznej pomocy wzajemnej.

Akcentowanie wyłącznie walki i egoizmu łatwo prowadzi do niebezpiecznych wypaczeń – jak choćby powoływanie się nazistów na prawo przetrwania najsilniejszych podczas przeprowadzania przymusowych eutanazji chorych psychicznie, starców – a następnie wszystkich, którzy nie pasowali do „ideału człowieka”. Powoływanie się na teorię ewolucji w takich przypadkach nie jest rzecz jasna uzasadnione,

¹⁵ Tamże, s. 232.

świadczy wyłącznie o niezrozumieniu tej teorii i nie jest w żadnym wypadku argumentem w dyskusji o jej słuszności bądź niesłuszności.

Kropotkin raczej nie przewidywał takich nadużyć, jednakże dostrzegał jednostronność, z jaką myśliciele korzystali z obserwacji przyrody. Sam akcentował przede wszystkim altruistyczną stronę życia zwierząt, odnajdując obowiązujące w całej przyrodzie prawo pomocy wzajemnej. Wystrzegał się popadnięcia w skrajność – postrzegania przyrody jako bezkonfliktowego raj, rozkosznej idylli. Zdawał sobie sprawę zarówno z egoistycznej, jak i altruistycznej strony życia zwierząt – przy czym nie używał pojęć „altruizm” i „egoizm”. „Różnica pomiędzy egoizmem a altruizmem jest w oczach naszych absurdem”¹⁶ – wyznał Kropotkin. Dlaczego? Utożsamiał dobro jednostki z dobrem społecznym. „Człowiek, niezależnie od stopnia rozwoju, na jakim się znajduje, i niezależnie od tego, że poglądy jego są zaciemniane przez przesady czy interes osobisty, zawsze uważa za dobre to, co jest użyteczne dla społeczności, do której należy”¹⁷. Nie można powiedzieć więc o kimś, kto dąży do własnego dobra, że postępuje egoistycznie – gdyż zarazem realizuje on dobro społeczności – czyli postępuje altruistycznie. Z drugiej strony poświęcanie się dla dobra społeczności daje człowiekowi zadowolenie; zaniechanie takiego działania stałoby się dla niego cierpieniem. Altruizm i egoizm to dwie strony tego samego postępowania – stąd nie ma sensu używać tych pojęć oddzielnie.

Utożsamianie dobra jednostki z dobrem społecznym także stwarza możliwość nadużyć. Tych Kropotkin się jednak nie obawia, mówiąc wyraźnie: „Rezygnujemy z łamania jednostki w imię jakiegokolwiek ideału”¹⁸. W postępowaniu postuluje stosowanie zasady, którą nazywa „zasadą równości”, bądź „solidarności” – jest to „zasada traktowania bliźniego tak, jakbyśmy chcieli, aby nas traktowano”¹⁹. Żyjąc w czasie dążeń rewolucyjnych, Kropotkin musiał zdawać sobie sprawę z tego, że często ideały wprowadzane są w życie przemocą, którą trudno pogodzić z głoszoną zasadą solidarności. Umiał jednak – we własnym przekonaniu – rozwiązać ten problem. Zapytywał sam siebie: „Wobec waszej zasady postępowania z innymi tak, jakbyście chcieli, by postępowano z wami, jakim prawem chcecie skierować armaty na władców jakiegoś kraju, dzikich lub cywilizowanych, jakim prawem chcecie wywłaszczać wyzyskiwaczy?”²⁰. I odpowiadał: „Tak, mamy do tego prawo! Mamy je, gdyż żądamy, by i nas zabito, jak jadowitego gada, jeżelibyśmy wtargnęli do Tonkinu lub do Zulusów, którzy nam nic złego nie zrobili. Tak, mamy prawo, bo

¹⁶ P. Kropotkin, *Etyka społeczna*, s. 39.

¹⁷ Tamże, s. 18.

¹⁸ Tamże, s. 31.

¹⁹ Tamże, s. 23-24.

²⁰ Tamże, s. 25.

żądamy, by i nas wywłaszczone, jeśli zdradziwszy nasze zasady, korzystać będziemy z jakiegoś spadku dla wyzyskiwania naszych bliźnich”²¹.

Mimo tych zastrzeżeń Kropotkina, to właśnie wyzyskiwanie bliźnich było najczęstszym owocem rewolucyjnych zmian. Nie Kropotkin temu winien – trudno jednak nie zauważyć, że utożsamianie dobra jednostki z dobrem ogółu łatwo prowadzi do nadużyć. Bardzo pięknie brzmią apele o poświęcanie się dla dobra narodu, państwa, czy jakiejś organizacji – często wszakże owo poświęcenie oznacza zniewolenie i ucisk jednostki. Historia daje całkiem świeże przykłady państw, których dobro wymagało masowych aresztowań, terroru policyjnego i wyzysku. Bardzo łatwo zapomnieć, utożsamiając dobro jednostki z dobrem społecznym, że społeczeństwo²² to **grupa ludzi** powiązanych pewnymi zależnościami, i określić je jako twór samodzielny, niezależny i co więcej – ważniejszy od jednostki. Najczęściej taki abstrakcyjny twór staje się jak najbardziej rzeczywistym potworem, pożerającym ludzi w imię „czystości ideału”.

Co z tego wszystkiego wynika? Badania i obserwacje przyrody niewątpliwie wzbogacają ludzką wiedzę. Jak każda wiedza, tak i ta może być rozmaicie wykorzystana. Piewcy ideału walki i dominacji silniejszych doszukują się w przyrodzie wyłącznie walki o przetrwanie, surowego prawa do życia silniejszych. Zwolennicy ideału równości wszystkich ludzi doszukują się w przyrodzie głównie współpracy i opartej na wspólnych korzyściach koegzystencji różnych gatunków. I jedni i drudzy kreują w ten sposób zniekształcony obraz przyrody i praw, jakimi się ona rządzi, przemilczając wszystko, co nie zgadza się z ich ideałami – a niekiedy wręcz przeinaczając fakty. Nic więc dziwnego, że nie ma zgody choćby co do tego, jaka jest natura człowieka i tego, czy jest z góry określona – czy możemy ją zmieniać? Z powodu takich nieporozumień wynika współcześnie obowiązujący, kontrowersyjny zakaz klonowania terapeutycznego ludzi. Od filozofów przyrody można by oczekiwać, że zabiorą głos w dyskusji na ten temat, rozjaśniając narosłe problemy. Ci jednak milczą – debatują natomiast prawnicy, ekonomiści, politycy nie mający ani filozoficznego, ani naukowego przygotowania, ulegając często pokusie przykrawiania dostępnych wyników badań do koncepcji człowieka proponowanej przez rozmaite religie bądź ideologie polityczne.

O tym, jak łatwo zniekształcić fakt przyrodniczy i dostosować go do własnej koncepcji (czasami nawet w dobrej wierze) niech świadczy – już na zakończenie tego artykułu – przykład zaczerpnięty od Kropotkina.

Pisze on: „Jeżeliby mrówka pracy dla dobra mrowiska nie uważała za nieukończoną przyjemność, mrowisko by nie istniało, a ona sama nie byłaby tym,

²¹ Tamże, s. 25.

²² Nie chodzi mi o żadną prywatną definicję filozofa, lecz to, co ludzie mają na myśli, używając tego słowa; zgodnie z *Małym słownikiem języka polskiego* pod red. E. Sobol, PWN 1995, społeczeństwo to „ogół ludzi pozostających we wzajemnych stosunkach wynikających z podobieństw warunków życia, podziału pracy, norm postępowania itp.”.

czym jest: najbardziej rozwiniętą formą owadu”²³. Aby poprzeć tezę, że trudno rozróżnić czyny na altruistyczne i egoistyczne, ponieważ w postępowaniu dla dobra społeczności tkwi jednocześnie egoistyczna przyjemność, Kropotkin antropomorfizuje mrówki. Tymczasem ludzie – owszem – mogą uznać za motyw działania spodziewaną przyjemność; mrówka²⁴ natomiast jest „robocikiem” zaprogramowanym tak, że reaguje zawsze w określony sposób na określony bodziec. Nie zastanawia się, co dla niej będzie przyjemne, a co nie już choćby dlatego, że nie ma czym. Kropotkin nie miał rzecz jasna dostępu do wyników badań, które przeprowadzono na tych owadach po jego śmierci – można więc mu wybaczyć także kolejne, napisane w polemicznym zapale zdanie: „Gdy tysiące mrówek rzuca się, aby ratować swe potomstwo z mrowiska, objętego płomieniem i setki ich giną, kierowane są przez popęd rodzicielski. Ryzykują życiem dlatego, iż ratowanie swych larw od zguby, które hodowały z większą pieczołowitością niż niejedna dama wychowuje swe dzieci – daje im zadowolenie”²⁵. Znów – mrówki są tak zaprogramowane przez geny, że jest to jedyny sposób ich postępowania: obrona następnego pokolenia za wszelką cenę. Przy tym nie kieruje nimi popęd rodzicielski – nie ratują swoich dzieci, ale swoje siostry²⁶.

Zakończenie

Myśl Kropotkina jest godna uwagi i przypomnienia przez to, że stoi w opozycji do utartego z czasem utożsamiania przyrody ze stanem permanentnej wojny, z kojarzeniem teorii ewolucji z prawem eliminacji najsłabszych. Przyroda nie jest polem ustawicznej walki – to pokazuje Kropotkin. Przyroda to miejsce, gdzie odbywa się współpraca, gdzie słabi członkowie grupy czy stada świadczą sobie na równi z silniejszymi pomoc wzajemną – dzięki czemu wszyscy mają większe szanse przetrwania trudnych czasów niż samotnicy. Przyroda uczy nie braku skrupułów i bezlitosnego rozpychania się łokciami, lecz współpracy, pomocy wzajemnej

²³ P. Kropotkin, *Etyka społeczna*, s. 38-39.

²⁴ Zainteresowanych życiem mrówek odsyłam do znakomitej książki: Wilson, Hölldobler, *Podróż w krainę mrówek*, wyd. Prószyński i S-ka, 1998.

²⁵ P. Kropotkin, *Etyka społeczna*, s. 11.

²⁶ Przy okazji warto zwrócić uwagę na to, z jaką fascynacją przyrównuje się społeczeństwo ludzkie do mrowiska. Oczywiście ze względu na postępującą specjalizację pracy, która u mrówek jest perfekcyjna. Trzeba jednak pamiętać, że mrowisko to **rodzina**: matka i armia siostr. Nie ma więc sensu wydawanie patriotycznych zachwyty nad mrówkami broniącymi swej ojczyzny, gdyż mrówka broni rodziny. Ten fakt chyba nikogo nie dziwi. Wśród ludzi przecież do obrony interesów społeczności trzeba wielu zachęć, zaś do obrony rodziny nikogo chyba zachęcać nie trzeba – zwłaszcza w sytuacji zagrożenia.

i szczodropliwości. Mimo, że Kropotkin nieco przesadnie akcentuje altruistyczną stronę życia ludzi i zwierząt, warto pamiętać o jego optymizmie – zwłaszcza, że takie spojrzenie na przyrodę nie jest szerzej praktykowane.

Literatura

Kropotkin Piotr, *Pomoc wzajemna jako czynnik rozwoju*, przeł. Jan Hempel, Spółdzielnia Wydawnicza „Słowo” i Spółdzielczy Instytut Wydawniczy, Łódź–Warszawa 1946.

Kropotkin Piotr, *Etyka społeczna*, przeł. H. A., Spółdzielnia Księgarska „Książka”, Warszawa 1929.

Kropotkin Piotr, *Etyka. Pochodzenie i rozwój moralności*, przeł. nie podano, Spółdzielnia Wydawnicza „Słowo”, Łódź 1949.

Rydzewski Włodzimierz, *Koncepcja więzi społecznej i wizja dziejów w doktrynie społecznej Piotra A. Kropotkina*, s. 89-123, w: „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1978, t. 24.

Rydzewski Włodzimierz, *Kropotkin*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1979.

Halina Kabot

O pojęciu sprawiedliwości na podstawie koncepcji K. Ajdukiewicza i Ch. Perelmana

(Oddział Cieszyński Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, 22 V 2002)

A. Uwagi wstępne

Przedmiotem rozważań są własności pojęcia sprawiedliwości. Zostaną wykorzystane wyniki uzyskane w tym zakresie przez K. Ajdukiewicza i Ch. Perelmana¹. Należą one bowiem do klasyki literatury filozoficznej poświęconej sprawiedliwości, często są punktem wyjścia innych rozpraw o sprawiedliwości, tytuły ich figurują w bibliografiach wielu późniejszych publikacji. Prace tych autorów wydają się reprezentatywne dla ogółu takich opisowych ujęć sprawiedliwości, których celem jest uchwycenie intuicji wiązanych powszechnie ze sprawiedliwością. Pomagają więc – bardziej niż prace oparte na definicjach projektujących, czy zawierające normatywne wykłady zasad sprawiedliwości – wprowadzić ład w dyskusje na temat sprawiedliwości.

Celem artykułu jest rozważenie tych własności omawianego pojęcia, które uchodzą za główne źródła jego wadliwości: wieloznaczności, spowodowanej wielością koncepcji sprawiedliwości, oraz jego tzw. zabarwienia emocjonalnego². Główne pytanie w odniesieniu do pierwszej z wymienionych własności to: Co jest źródłem różnorodności rozumienia sprawiedliwości? W zakresie zabarwienia emocjonalnego podstawowe są pytania o jego natężenie, powody oraz skutki. Analiza tych własności dostarczy podstaw dla sformułowania uwag co do stosowania terminu „sprawiedliwość”.

B. Koncepcje sprawiedliwości

Ajdukiewicz i Perelman ukazują wiele różnorodnych intuicji, które wiążą się z nazwą „sprawiedliwość”. Wynikiem uchwycenia tych intuicji są pojęcia sprawiedliwości różniące się treściowo lub zakresowo. Wieloznaczności nazwy „sprawiedliwość” towarzyszą nieostrość i niejasność. Trudno jednoznacznie ustalić, która spośród wymienionych wad jest pierwotna, prawdopodobnie nie da się ich uporządkować w kategoriach

¹ K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości*, w: *Język i poznanie*, Warszawa 1985, t. I; Ch. Perelman, *O sprawiedliwości*, Warszawa 1959.

² Por. np. R. Kleszcz, *Co to znaczy „sprawiedliwość”?*, „Filozofia Nauki” 1999, nr 1-2, s. 31-32.

przyczyna – skutek. Pewne jest jednak, że te cechy wzajemnie sobie sprzyjają i są wy-
dajnym źródłem kłopotów z pojęciem sprawiedliwości³.

Sprawiedliwość orzeka się na różnych płaszczyznach. Ajdukiewicz i Perelman
uwzględniają dziedziny: postępowań (czyn, uczynek, akt), zasad (prawo, przepis, usta-
wa), sprawców. W zależności od tego, o czym się ‘sprawiedliwość’ orzeka, zmienia się
jej znaczenie. Ajdukiewicz nie obawia się tego zróżnicowania, zakłada bowiem, iż ze
względu na ścisły związek, w jakim te znaczenia pozostają, jest sprawą względnie prostą
przejście od któregoś z nich do innego⁴. Perelman wprowadzie bardziej podkreśla różnice
powodowane orzekaniem sprawiedliwości w tych dziedzinach, jednak również mówi
o interferencjach, jakie między nimi zachodzą⁵. Myślę, że i w kontekście jego analiz jest
widoczne, że gdy w ramach pewnej koncepcji ustali się jedno z omawianych znaczeń, ma
się podstawę do określenia pozostałych.

I u Ajdukiewicza, i u Perelmana podstawową dziedziną orzekania sprawiedliwo-
ści jest czyn⁶. Ajdukiewicz twierdzi, że sprawiedliwość jest cechą postępowania wyłącz-
nie ludzkiego⁷. Dla Perelmana natomiast sprawcą sprawiedliwym może być nie tylko
człowiek, lecz również np. bóstwo, Bóg⁸. Gdy sprawcę sprawiedliwego pojmuje się kla-
sycznie, czyli jako kogoś, kto postępuje zgodnie z zasadami sprawiedliwymi, ustalenie to
jest z punktu widzenia wieloznaczności nazwy „sprawiedliwość” mało istotne. Jego rola
narasta, gdy za Perelmanem weźmie się pod uwagę, że Bogu przypisywana bywa spra-
wiedliwość *a priori*. Pojawia się bowiem wtedy całkiem nowa koncepcja sprawiedliwo-
ści: sprawiedliwość to cecha, którą orzeka się na podstawie świętości lub absolutnej do-
skonałości sprawcy⁹. Takie rozumienie jest zasadniczo różne od klasycznego (tzw.
koncepcja heteronomiczna), w którym kryterium działania sprawiedliwego jest zgodność
z zasadami, niezależnie od tego, czy są one podyktowane przez prawo pozytywne, we-
wnętrzne poczucie słuszności, czy np. chęć naśladowania doskonałego wzoru.

W kontekście rozpraw Ajdukiewicza i Perelmana zasadne jest pytanie: Czy spra-
wiedliwość jest jedną z cnót, czy cnotą uniwersalną? Obaj bowiem uwzględniają szeroko
rozumianą sprawiedliwość, którą łączą z pojęciami prawości, doskonałości moralnej,
źródła wszystkich cnót, równoważnika pozostałych wartości¹⁰. Przykładami takiego sze-
rokiego rozumienia są Platona określenie sprawiedliwości jako ukoronowanie wszystkich
cnót, a także biblijne „sprawiedliwi wejdą do królestwa niebieskiego”. Omawiani filozo-

³ Por. Ch. Perelman, *O sprawiedliwości...*, s. 18.

⁴ K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości...*, s. 365.

⁵ Zob. Ch. Perelman, *O sprawiedliwości...*, np. s. 116.

⁶ Ajdukiewicz deklaruje to wprost, w rozważaniach Perelmana jest to widoczne.

⁷ K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości...*, s. 376.

⁸ Ch. Perelman, *O sprawiedliwości...*, np. s. 132. Można przypuszczać, że pojęcie spra-
wiedliwości boskiej jest do pogodzenia również z koncepcją Ajdukiewicza, na przykład za
pośrednictwem pojęcia osoby. Omawiani filozofowie przyjmują prawdopodobnie wspólne
założenie, że sprawca sprawiedliwości musi dysponować wolą (być sprawcą rozumnym),
gdyż wartościować można tylko to, co zależne jest od czyjejś woli, która może wprowadzać
zmiany. Dlatego za niedopuszczalne uważają przypisywanie sprawiedliwości naturze lub
losowi. Por. tamże, s. 82.

⁹ Tamże, s. 140.

¹⁰ K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości...*, s. 366; Ch. Perelman, *O sprawiedliwości...*, s.
19-20.

fowie przeciwstawiają szerokiemu pojęciu sprawiedliwości koncepcję sprawiedliwości rozumianej wężej, zgodnie z którą sprawiedliwie postępować można tylko wtedy, gdy wyświadcza się komuś jakieś dobro¹¹. Ajdukiewicz dostrzega zabarwienie archaiczne rozszerzonego pojęcia, uzasadnienia tej ocenie dostarczają również słowniki, w których zanika tak szerokie rozumienie sprawiedliwości. Omawiane rozróżnienie uznać należy za skutek zmienności historycznej pojęcia sprawiedliwości: sprawiedliwość i słowa pochodne miały dawniej szersze odniesienie niż obecnie¹². Dzisiaj zakres pojęcia czynu sprawiedliwego jest znacznie węższy od zakresu pojęcia czynu moralnie dobrego¹³; nie uznaje się wszystkiego, co jest etycznie dodatnie, za sprawiedliwe, a wszystkiego, co etycznie ujemne, za niesprawiedliwe; coś, co podlega ocenie moralnej, może nie nadawać się do rozpatrywania w kategoriach sprawiedliwości.

Nawet gdy się przyjmie, że sprawiedliwość polega na zgodności postępowania z zasadą regulującą świadczenia dóbr, nasuwa się pytanie o treść tej zasady. Wydaje się, że własności pojęcia sprawiedliwości nie pozwalają na podanie jednej formuły, która objęłaby wszystkie przypadki działań sprawiedliwych i jednocześnie wskazałaby kryterium wyróżniania takich działań¹⁴. Dlatego filozofowie, którzy liczą się z dotychczasowym funkcjonowaniem pojęcia sprawiedliwości w języku, zazwyczaj określają pojęcie sprawiedliwości stopniowo.

Ajdukiewicz przywołuje najpierw jako podstawę orzekania sprawiedliwości zasadę *suum cuique*, czyli „co się należy”. Potem wskazuje kryteria uznania należności: litera prawa pozytywnego, duch prawa pozytywnego, poczucie słuszności moralnej, wyróżniając sprawiedliwość legalną literalną, sprawiedliwość legalną polegającą na zgodności z duchem prawa oraz sprawiedliwość moralną. Następnie formułuje zasady kierujące poczuciem słuszności: zasada równej zapłaty i odpłaty, zasada równej miary, zasada równouprawnienia¹⁵.

¹¹ K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości...*, s. 366. Według R. Ingardena można mówić o aktach sprawiedliwości rozumianej wężej także w stosunku do samego siebie. R. Ingarden, *Wykłady z etyki*, Warszawa 1989, s. 272-276. U Ajdukiewicza natomiast dla orzekania tak rozumianej sprawiedliwości konieczne jest zaangażowanie co najmniej dwóch osób. Zarówno osoby, jak również dobra trzeba tu rozumieć szeroko. Osobą jest osoba fizyczna, instytucja, grupa społeczna itp.; coś złego określa się tu jako dobro ujemne – czasami wprowadza się tzw. uszlachetniającą wzmiankę, że do rozpatrywania z punktu widzenia sprawiedliwości nadaje się dysponowanie złem jedynie koniecznym (Z. Ziemiński, *Związki między sprawiedliwością a równością*, „Etyka” 1981, 19, s. 100).

¹² Por. Z. Ziemiński, *O pojmowaniu sprawiedliwości*, Lublin 1992, s. 21-22.

¹³ Pojęcia te pokrywają się z jedynie wtedy, gdy również czyn dobry moralnie jest rozumiany wąsko, np. w trzecim – według podziału M. Ossowskiej – nurcie pojmowania moralności. Jest to tzw. „nurt solidarnościowy”. Moralność jest w nim traktowana jako higiena współżycia. M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1957, s. 327-341.

¹⁴ Ajdukiewicz przypuszcza, że poczucie sprawiedliwości jest zbyt chwiejne, by dało się określić w sposób ścisły. K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości...*, s. 376; Ch. Perelman uważa za oczywiste, że definicja jasna i dokładna nie wyczerpuje sensu pojęcia sprawiedliwości. Ch. Perelman, *O sprawiedliwości...*, s. 110.

¹⁵ K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości...*, s. 367-376. Zasady te można uszczegółowiać: na przykład gdy chodzi o zasadę równej zapłaty i odpłaty, pojawia się pytanie, pod jakim

Perelman podaje tzw. definicję sprawiedliwości formalnej: osoby równe pod względem uznanym za istotny powinny być traktowane równo. Wyróżnia sześć podstawowych interpretacji tego pojęcia – tzw. formuł sprawiedliwości konkretnej: każdemu to samo, każdemu według zasług, każdemu według jego dzieł, każdemu według jego potrzeb, każdemu według jego pozycji, każdemu według tego, co przyznaje mu prawo. Formuły sprawiedliwości konkretnej dostarczają odpowiedzi na pytanie, pod jakim względem równe osoby mają być traktowane jednakowo. Perelman zastrzega, że każda z wymienionych zasad ma szereg wariantów¹⁶.

Wydaje się, że każda zasada sprawiedliwości jest w pewnym stopniu ogólnikowa i dopuszcza różne odmiany w zależności od podmiotów sprawiedliwości, ich wiedzy, hierarchii wartości, kontekstu społecznego, w którym sprawiedliwość jest orzekana itp.¹⁷ Zasady te, mniej lub bardziej ogólnikowe, zawierają elementy domagające się uzupełnienia, podobne do zmiennych w matematyce. Po podstawieniu stałych za zmienne otrzymuje się formuły bardziej konkretne. Konkretyzacja zasad sprawiedliwości jest nieunikniona, gdyż jest warunkiem uzyskania z zasad formalnych dyrektyw działania¹⁸. Jej skutkiem ubocznym jest jednak mnożenie się zasad, a tym samym koncepcji sprawiedliwości. Formuła *suum cuique* i Perelmana zasada sprawiedliwości formalnej należą do sformułowań uniwersalnych. Ujmują one elementy wspólne poszczególnych konkretniejszych koncepcji sprawiedliwości. Są wprawdzie ogólnikowe, ubogie treściowo, a więc nieoperatywne, pozwalają jednak ogarnąć wszystkie aspekty sprawiedliwości¹⁹. Ich konkretyzacje natomiast zawsze ujmują tylko pewne aspekty sprawiedliwości. Nie należy ich zatem przedstawiać, a często tak bywa, jako pełnych definicji sprawiedliwości, są bowiem określeniami zawężonymi, które są niekiedy wzajemnie nie do pogodzenia: na przykład coś może być sprawiedliwe w sensie legalnym, a niesprawiedliwe moralnie. Używanie za wąskich definicji sprawiedliwości może więc prowadzić do niekonkluzywności dyskusji na temat sprawiedliwości²⁰.

Ajdukiewicz wyraża wątpliwości, czy sprawiedliwość musi się ograniczać do oddawania należnego. Pyta, czy np. darowanie kary (brak oddawania należnego) koniecznie oceniać trzeba jako niesprawiedliwe. Tego typu pytania doprowadziły go do rozróżnienia sprawiedliwości ścisłej i miłosiernej. Sprawiedliwość ścisła wymaga przestrzegania zasady, by nie dawać ani mniej, ani więcej niż się należy. W zgodzie ze sprawiedliwością miłosierną można natomiast świadczyć dobro w nadmiarze, nie wolno tylko dawać mniej, oraz można zmniejszyć wymierzoną karę. Sprawiedliwość miłosierna jest więc wyświadczeniem każdemu należnego mu dobra i niewyświadczeniem nikomu nienależnego zła. Ajdukiewicz zauważa, że gdy dobrami nie rozprządza się z czyjegoś powierzenia, ale działa się we własnym imieniu, można stosować kryteria sprawiedliwości miłosiernej²¹. Także Perelman uważałby takie postępowanie za dopuszczalne, jednak nie za sprawiedliwe. Sprawiedliwość bowiem pojmuje on ściśle, jako przyznawanie dokładnie tego,

względem zapłata i odpłata jest równa – czy pod uwagę należy brać wartość użytkową, wkład pracy, czy też co innego?

¹⁶ Ch. Perelman, *O sprawiedliwości...*, s. 22, 28, 37.

¹⁷ Por. Z. Ziemiński, *O pojmowaniu...*, s. 30-35.

¹⁸ Ch. Perelman, *O sprawiedliwości...*, s. 31.

¹⁹ Tamże, s. 30.

²⁰ Tamże, s. 28.

²¹ K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości...*, s. 367.

co się ze względu na przyjęte uprzednio kryterium należy. Świadczenia wykraczające poza Ajdukiewicza sprawiedliwość ścisłą są więc w tym ujęciu domeną innych wartości. Rozwiązanie Perelmana sprzyja zaostrzeniu pojęcia sprawiedliwości, jednak propozycja Ajdukiewicza subtelniej odzwierciedla funkcjonowanie nazwy „sprawiedliwość” w języku.

C. Zabarwienie emocjonalne pojęcia sprawiedliwości

Pojęciu sprawiedliwości przypisuje się zabarwienie emocjonalne. Chodzi o reakcję emocjonalną (np. aprobaty, szacunku) na słowo „sprawiedliwość”. Ładunek uczuciowy jest podłożem poważnych i trudnych do wykrycia błędów i nadużyć. Przed szczególnie błędem ostrzega Perelman. Gdy mianowicie definiuje się sprawiedliwość jako zgodność z wybraną formułą sprawiedliwości konkretnej, wskazuje się nowy zakres dla pojęcia sprawiedliwości (zawęża się je); jednak ładunek emocjonalny, który przysługuje treści tej nazwy w jej szerszym rozumieniu (odpowiadającym zasadzie sprawiedliwości formalnej), przenosi się automatycznie, a niezasadnie, na nowe pojęcie²². Takie *a priori* udzielanie pozytywnego zabarwienia jakiemuś pojęciu może być nieświadome. Z drugiej strony, zabarwienie emocjonalne nazwy „sprawiedliwość” sprzyja instrumentalnemu jej traktowaniu. Pozwala świadomie określać istotę sprawiedliwości tak, aby to, co chce się przedstawić jako godne aprobaty, objęte zostało przez definiens²³.

Przyjmuje się na ogół, że oddźwięk emocjonalny, jaki wyraz „sprawiedliwość” wywołuje, jest znaczny. Jednak doniosłość, jaką należy mu przypisywać, różnie jest oceniana. Według Ajdukiewicza na wyraz „sprawiedliwość” uczuciowo reaguje każdy, kto zdolny jest do żywienia uczuć moralnych²⁴. Sformułowanie tej myśli bez użycia osiemnastowiecznego terminu „uczucia moralne” ma dla współczesnego człowieka mocniejsze brzmienie. „Niezdolny do żywienia uczuć moralnych” to innymi słowy „amoralny”²⁵. Zdaniem Perelmana pojęcie sprawiedliwości jest jednym z najważniejszych spośród pojęć szacownych²⁶. Ajdukiewicz i Perelman podobnie więc oceniają zabarwienie emocjonalne sprawiedliwości w kontekście pytania o doniosłość. Jest jednak możliwość nieco innego zapatrywania na tę kwestię. Na przykład M. Ossowska prezentuje wynik obserwacji E. de Greeffa – pogląd, że w porównaniu z np. łamaniem konwencji związanych z seksualnością, naruszanie sprawiedliwości rzadko stanowi źródło wyrzutów sumienia. Ossowska nie wyklucza zasadności tego poglądu. Przypuszcza, że przyczyną takiego stanu rzeczy mogą być szerokie możliwości racjonalizacji na polu sprawiedliwości²⁷.

Nasuwa się przypuszczenie, że współczesne pojęcie sprawiedliwości odziedziczyło po archaicznym (sprawiedliwość = cnota uniwersalna) nieadekwatnie mocny ładunek emocjonalny. Ma się tu prawdopodobnie do czynienia z mechanizmem analogicznym do tego, który ujawnia Perelman w związku z zawężającym definiowaniem sprawiedliwości: dla słowa o zabarwieniu ocennym określa się węższy zakres i związaną dotąd z danym słowem aprobatę odnosi się tylko do przedmiotów z tego węższego za-

²² Ch. Perelman, *O sprawiedliwości...*, s. 14-16.

²³ Por. Z. Ziemiński, *O pojmowaniu...*, s. 15-16.

²⁴ K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości...*, s. 365.

²⁵ Por. K. Ajdukiewicz, *Postępowanie człowieka*, w: *Język...*, s. 353-354.

²⁶ Ch. Perelman, *O sprawiedliwości...*, s. 19.

²⁷ M. Ossowska, *Normy moralne*, Warszawa 1985, s. 153-154.

kresu. Każdy czyn uznany za niesłuszny, np. wspomniane łamanie konwencji związanych z seksualnością, jest także niesprawiedliwy w szerokim sensie tego słowa. Przy szerokim pojmowaniu sprawiedliwości wykluczone jest więc twierdzenie, że jakiś czyn bardziej zasługuje na dezaprobatę niż czyn niesprawiedliwy. Nienaruszalna jest też aprobatą dla szeroko rozumianego czynu sprawiedliwego. Bywa ona jednak, świadomie lub nieświadomie, przenoszona na sprawiedliwość pojmowaną wężej. Natomiast czyn sprawiedliwy w znaczeniu węższym można porównywać z czynem słusznym pod innym względem. A nawet kiedy przeciwstawi się wąsko rozumianej sprawiedliwości inne względy moralne, okazuje się często, że mają one większą siłę²⁸.

Zabarwienie emocjonalne podsyca sporność pojęcia sprawiedliwości. Skutki zabarwienia emocjonalnego nazwy „sprawiedliwość” są szczególnie niekorzystne dlatego, że łączy się ono z otwartością tej nazwy na interpretacje. Gdyby nie wielość koncepcji sprawiedliwości, emocje towarzyszące używaniu tego pojęcia nie prowadziłyby do nieporozumień i nadużyć. Skutkiem zabarwienia emocjonalnego definiowanie sprawiedliwości staje się często perswazyjne. W normalnych warunkach (gdzie pojęcie jest jednoznaczne) konsekwencje ładunku emocjonalnego nie są zbyt dotkliwe, gdyż stosunkowo proste jest wykrzyć i odniesienie się do elementu oceniającego zawartego w definiensie.

D. Stosowanie pojęcia sprawiedliwości

Własności pojęcia sprawiedliwości skłaniają do ostrożnego stosowania wyrazu „sprawiedliwość”. W wielości koncepcji sprawiedliwości upatrywać należy przyczyny paradoksalnego nieco zjawiska: sprawiedliwość dostarczać może argumentów jednocześnie dla żądań idących w przeciwnych kierunkach (np. w okresach przejściowych życia społecznego na sprawiedliwość powołują się ci, którzy żądają zmiany, jak również domagający się zachowania panujących stosunków)²⁹. Trzeba się zgodzić z Ajdukiewiczem, że zjawisko to może wprawdzie wynikać z rozbieżności zdań co do faktycznego stanu rzeczy, często przyczyną są jednak różnice w sposobie pojmowania sprawiedliwości³⁰. Powszechne przyjęcie definicji regulującej zapewne pozwoliłoby uniknąć splotu kłopotów z pojęciem sprawiedliwości. Ponieważ jednak pojmowanie sprawiedliwości nie jest jednolite, dyskusje, w których używa się pojęcia sprawiedliwości, zawsze powinna poprzedzać deklaracja, o jak rozumianą sprawiedliwość chodzi.

²⁸ Por. R. M. Hare, *Sprawiedliwość a równość*, „Etyka” 1977, 15, s. 144.

²⁹ Por. K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości...*, s. 365; Ch. Perelman, *O sprawiedliwości...*, s. 21-22.

³⁰ K. Ajdukiewicz, *O sprawiedliwości...*, s. 365.

ceremonialnym”, stąd nie można uważać, jak czyni to Frazer, iż czynności rytualne wynikają z braku naukowego podejścia do rzeczywistości. W trzecim rozdziale (*Wittgenstein a psychoanaliza*) zostaje podjęty problem krańcowo ambiwalentnego stosunku Wittgensteina do freudowskiej psychoanalizy. Z jednej strony Wittgenstein był nią zauroczony, nazywając się „uczniem Freuda”, z drugiej krytyczny, uważając wiele wyjaśnień dostarczonych przez wiedeńskiego psychiatrę za „fantastyczne pseudowyjaśnienia”. Krytyczny jest też stosunek Wittgensteina do freudowskiej wizji religii oraz moralności. Problemowi wiary naturalnej i wiary religijnej u Wittgensteina jest poświęcony rozdział czwarty (*Wykłady o wierze*). Jest on analizą wykładów wygłoszonych przez Wittgensteina, a dotyczących istoty wiary, wiarygodności chrześcijaństwa, problemu predestynacji, znanych wyłącznie z notatek jego słuchaczy. Rozdział piąty (*Etyka*) dotyczy problemu etyki w myśli Wittgensteina. Rozdział ten jest poniekąd konieczny w książce poświęconej stosunkowi Wittgensteina do religii, gdyż dla tego myśliciela to, co etyczne jest poniekąd drogą do religijności. Problematyka moralna, skupiająca się na dobru, podobnie jak zagadnienia religijne i estetyczne, są w świetle *Traktatu* niewyraźne. Wartości nie są faktami, zatem nie da się zbudować zasadnych zdań normatywnych. W rozdziale szóstym (*Teologia*) Bremer podejmuje próbę odpowiedzi – w kontekście myśli Wittgensteina i jej wpływu na dyscypliny teologiczne – na pytanie, dotyczące racjonalności teologii i jej statusu w świecie nauk.

Wittgenstein jest autorem w zasadzie dwóch dojrzałych książek, wyznaczających jednocześnie dwa okresy jego myśli i oddziałujących na dwa wielkie nurty filozofii dwudziestowiecznej. *Tractatus logico-philosophicus* ukazał się po pierwszej wojnie światowej i w pewnym sensie stworzył podstawy neopozytywizmu wiedeńskiego. *Dociekania filozoficzne* ukazały się w roku 1949 i silnie wpłynęły na kształt filozofii analitycznej. J. Bremer słusznie zauważa: „Trudno byłoby wymienić filozofa, który w równie wielkim stopniu zaważył na rozwoju dwudziestowiecznej filozofii, zwłaszcza anglo-amerykańskiej” (s. 9). Wydaje się, że jednym z najważniejszych problemów Wittgensteina był problem życia, można dodać, własnego życia. Tu właśnie widział problem Boga i religii. W jego zapiskach czytamy:

„Wierzyć w Boga znaczy rozumieć pytanie o sens życia.

Wierzyć w Boga znaczy widzieć, że na faktach tego świata sprawy się nie kończą.

Wierzyć w Boga znaczy widzieć, że życie ma sens” (*Notatniki 1914-1916*, w: *Uwagi o religii i etyce*, opr. W. Sady, Kraków 1995, s. 61).

Bóg jawi się jako Ten, który warunkuje poniekąd właściwe postawienie problemu życia człowieka i jego sensowności. Sfera sakralna jest niewyraźna w języku, można ją jedynie przeżywać. Stąd wczesny Wittgenstein kwestionował sensowność zdań religijnych, ale nie posuwał się do negacji sensowności religijnych doświadczeń i zachowań kultycznych. Pisze Bremer, oddając stanowisko austriackiego myśliciela: „Praktyki religijne są naturalną częścią ludzkiego rozwoju i tak samo nie można ich wyjaśnić, jak nie można wyjaśnić innych cech tego rozwoju” (s. 63). Religia to dla Wittgensteina swoista forma życia. Treści religijnych mitów,

dogmatów, opowieści nie należy zatem traktować w kategorii prawdziwości, czy fałszywości, lecz w kontekście wywierania (lub nie!) wpływu na życie tych, którzy te treści przyjęli. Religia ma zatem charakter w pierwszym rzędzie emotywny i w takiej perspektywie specyficznego nonkognitywizmu teologicznego powinna być postrzegana i oceniana. A jednak to, co religijne ma dla Wittgensteina pierwszorzędne znaczenie. W *Traktacie* pisał: „Sens świata musi leżeć poza nim. W świecie wszystko jest tak, jak jest, i dzieje się, jak się dzieje” (wyd. cyt. s. 80). Mamy tu więc afirmację tego, co ponad światem, co meta-fizyczne przy jednoczesnym przekreśleniu sensowności wypowiedzi na ten temat.

Analogiczny, jak w stosunku do zagadnień religijnych, stosunek ma Wittgenstein w odniesieniu do etyki. Według *Traktatu* zdania mogą wyrażać wyłącznie fakty, będąc ich logicznym odwzorowaniem. Wartości natomiast leżą poza sferą faktów, stąd nie da się zbudować sensownych wypowiedzi etycznych: „Zdania nie mogą wyrazić nic wyższego” (wyd. cyt., s. 80). Etyki zatem wypowiedzieć się nie da, jak głosi słynna teza 6. 421 wittgensteinowskiego dzieła. Etyka jest z istoty transcendentalna. Nie oznacza to oczywiście negacji tego, co etyczne. Chodzi wyłącznie, jak podkreśla autor omawianej książki, „o swoiste ograniczenie mówienia na ten temat” (110). Etyka dla Wittgensteina jest nie tylko dociekaniem tego, co moralne, ale także tego, co estetyczne. W swym *Wykładzie o etyce* Wittgenstein mówił: „Etyka to rozważania nad tym, co wartościowe, lub nad tym, co jest rzeczywiście ważne; a mógłbym też powiedzieć: Etyka to rozważania nad sensem życia, czy nad tym, co powoduje, że warto żyć, lub nad właściwym sposobem życia” (*Uwagi o religii i etyce*, s. 76-77). Etyka wyrasta z pewnej skłonności ludzkiego umysłu, wobec którego Wittgenstein jest pełen szacunku i powagi. Treścią tej skłonności jest powinność moralna, z której wyrasta obowiązek etyczny oparty na poczuciu odpowiedzialności. Fakt moralny nie zasadza się zatem na stanach rzeczy, mających zawsze charakter relatywny i przypadkowy, lecz na absolutnej podstawie aksjologicznej, głoszącej, iż człowiek powinien zachowywać się dobrze. Mówienie o absolutnych wartościach moralnych „jest swoistym nadużywaniem języka” (s. 116). Wyrażenie ich treści może dokonywać się wyłącznie w metaforach, mitach, porównaniach, opowieściach. Nie dadzą się one jednak zredukować do zdań o faktach, o stanach rzeczy. Są zatem w świetle *Traktatu* pozbawione sensu. Nosicielem etyczności jest wola człowieka, a ta jest poza światem i nie może wpływać na jego bieg „albowiem wszystko, co dzieje się i zachodzi, jest przypadkowe” (wyd. cyt., s. 80). To, co etyczne (podobnie, jak religijne) da się wyłącznie pokazać, natomiast nie da się wypowiedzieć, wymyka się językowi opisowemu. Czy oznacza to całkowitą niewyraźność etyczności? Wittgenstein zdaje się udzielać odpowiedzi twierdzącej. Zmaganie się z granicami języka jest skazane na niepowodzenie aczkolwiek – co istotne – wskazuje, według Wittgensteina, na istnienie pewnej skłonności wszczepionej w naturę człowieka. System etyczny jest wyłącznie formą życia, sposobem na życie: „Istnienie różnorodnych systemów etycznych należy brać poważnie, dlatego że usprawiedliwia je każdorazowa forma życia, a nie jakaś teoria wartości etycznych” (s. 120). Etyka, podobnie jak religia, ma sens o tyle, o ile wy-

wiera realny wpływ na życie ludzi. Wpływ ten stanowi swoiste uprawomocnienie systemów etycznych i religijnych. Są one zresztą ze sobą ściśle powiązane. Bremer przywołuje cytat z *Uwag* Wittgensteina: „Gdy coś jest dobre, jest także boskie. Na tym, o dziwo, koncentruje się moja etyka. Tylko nadprzyrodzone może wyrazić Nadprzyrodzone” (s. 111). Religia i etyka mają moc nadania życiu człowieka całościowego sensu i na tym polega ich niezbywalna ważność.

Religia, etyka i estetyka wskazują na rzeczywistość poza światem faktów i stanów rzeczy. Należą do dziedziny mistycznej i są z istoty swej niewyraźne. Można je jedynie „pokazać”. Religia wyrażona językiem faktów oraz etyka zawarta w teorii przestają być sobą, tracą swą istotę. To, co niewyraźne ma jednak dla Wittgensteina pierwszorzędne znaczenie. I tu rysuje się zasadnicza różnica w stosunku do neopozytywizmu. O ile dla zwolenników Koła Wiedeńskiego kwestie metafizyczne i religijne są całkowicie pozbawione sensu nie tylko w aspekcie epistemologicznym, ale i ontologicznym i egzystencjalnym, to Wittgenstein wskazuje wyłącznie na ich niewyraźność. Jest jednak pełen szacunku wobec tych przestrzeni. Jeden z komentatorów myśli Wittgensteina pisał na ten temat: „Pozytywizm sądzi, że to, o czym można mówić jest najważniejszym w życiu. To właśnie i nic innego jest jego istotą. Tymczasem Wittgenstein jest owładnięty myślą, że w życiu człowieka chodzi właśnie o to, o czym jego zdaniem trzeba milczeć” (s. 21). Dlatego słusznie zauważył Wojciech Sady, że „pozytywiści logiczni przejęli od Wittgensteina wszystkie prawie zasadnicze składniki swego programu – by użyć ich do realizacji celów filozoficznych i społecznych dokładnie przeciwstawnych życiowym celom autora *Traktatu*” (*Wprowadzenie*, w: L. Wittgenstein, *Uwagi o religii i etyce*, s. 15).

Zagadnienie sensowności zdań etycznych i religijnych zmienia się w optyce późnego Wittgensteina (*Dociekania*). Tutaj zdania sensowne i bezsensowne są zrelatywizowane do jakiegoś kryterium. Austriacki myśliciel nie mówi, jakie kryteria powinny wchodzić w grę w wypadku języka teologii, czy etyki. Autor książki próbuje dopowiedzieć: „zdania religijne wtedy otrzymują sens, gdy uda nam się je przetłumaczyć na zdania moralne, a te z kolei muszą zweryfikować się w formie życia” (s. 31). Religia ma zatem i w tym okresie twórczości Wittgensteina znaczenie przede wszystkim egzystencjalne. Być może to kłopoty natury życiowej sprawiły, iż Wittgenstein nie prowadził życia religijnego rozumianego klasycznie. Był jednak, jak zauważa jego przyjaciel Norman Malcolm, „przeniknięty myślami i uczuciami o charakterze religijnym” (N. Malcolm, *Ludwig Wittgenstein: Wspomnienie*, przeł. M. Szczubiałka, Warszawa 2000, s. 83). Jest to wyraźne choćby w słowach: „Na tytułowej stronie *Orgelbuchlein* Bach napisał: «Ku chwale najwyższego Boga i oby bliźni miał pożytek». Oto co chciałbym powiedzieć o mojej pracy” (N. Malcolm, dz. cyt., s. 82).

Książka Józefa Bremera podejmuje bardzo ważny temat, stanowiąc – jak głosi podtytuł – wprowadzenie w trudną problematykę stosunku niezwykle wpływowego myśliciela współczesnego do problematyki metafizycznej (mistycznej, jak by powiedział on sam). Literatura, na której zostały oparte wywody jest bardzo bogata,

aczkolwiek zawiera braki, pomija np. monografię Wojciecha Sady, poświęconą obu okresom filozofii Wittgensteina. Praca nie zawiera też zakończenia, które podsumowałyby ciekawe analizy Bremera, co stanowi pewien strukturalny brak. Wydaje się też, iż autor prawie nie dostrzega zagadnienia różnych ujęć problemu religii i etyki we wczesnej i późnej filozofii Wittgensteina. W każdym razie nie dość wyraźnie to uwyraźniając w swej pracy i poświęcając temu problemowi ledwie kilka stron rozdziału wstępnego. Niewątpliwie jednak książka jest udaną (wstępną) próbą przedstawienia myśli Wittgensteina w aspekcie tego, co wydawało mu się niewyraźne, a co miało dla niego fundamentalne znaczenie egzystencjalne.

Krzysztof Stachewicz

MAX URCHS: *Maschine, Körper, Geist. Eine Einführung in die Kognitionswissenschaft*. Vittorio E. Klostermann Verlag, Frankfurt am Main 2002, ss. XIV+334.¹

Czym jest inteligencja? Czy roboty mogą myśleć? Jak powstaje świadomość? Czy świadomość da się wyjaśnić w sposób naukowy? Odpowiedzi na te i im podobne pytania od dawna poszukiwane są na gruncie takich m.in. dziedzin, jak psychologia, informatyka, filozofia, neurologia i lingwistyka, lecz trudno ludzić się, by którakolwiek z wymienionych dyscyplin była w stanie powyższym zagadnieniom podołać. Konieczne jest połączenie metod i projektów badawczych owych nauk w postaci przedsięwzięć interdyscyplinarnych. Próba realizacji takiego międzydiscyplinarnego wysiłku badawczego jest ogromnie szybko rozwijający się w ostatnich latach nowy obszar wiedzy nazywany „nauką kognitywną” lub „kognitywistyką”.² Trudno jeszcze dziś ocenić, jakie mogą być ewentualne efekty poznawcze kognitywistyki oraz jej następstwa (także w wymiarze technicznym i cywilizacyjnym), nie ulega jednak wątpliwości, że z dziedziną tą związane są olbrzymie nadzieje. Wypada dodać, iż kognitywistyka powoli staje się w wielu krajach (w tym także i w Polsce), osobną dziedziną nie tylko badań naukowych, lecz również kształcenia uniwersyteckiego. Mimo to wiążą się z nią poważne problemy, zarówno merytoryczne, jak i metodologiczne.

Książka autorstwa Maxa Urchsa: *Maschine, Körper, Geist. Eine Einführung in die Kognitionswissenschaft* (*Maszyna, ciało, umysł. Wprowadzenie do nauki kognitywnej*) jest próbą uporządkowania niektórych z owych problemów i przedsta-

¹ Pragnę podziękować prof. Ireneuszowi Ziemińskiemu (Uniwersytet Szczeciński) za liczne uwagi do wcześniejszej wersji recenzji. Dziękuję również prof. Tadeuszowi Szubce (Katolicki Uniwersytet Lubelski) za przegląd ostatecznej wersji recenzji.

² Ang. – *cognitive science*.

wienia w systematyczny sposób głównych zagadnień kognitywistyki. Książka powstała na podstawie wykładów prowadzonych przez autora w semestrze letnim 1997 i 1999 na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, oraz w latach 2000-2001 na Uniwersytecie w Konstancji. Praca ta, będąca pierwszym na niemieckim rynku podręcznikiem do kognitywistyki, podejmuje przede wszystkim dwa zagadnienia: w pierwszej części (zatytułowanej „Metafora komputerowa”) autor omawia problemy dotyczące Sztucznej Inteligencji i możliwości stworzenia inteligentnych maszyn, w drugiej części natomiast („Umysł i mózg”) Max Urchs porusza kwestie wiążące się z filozofią umysłu, zwłaszcza problemy dotyczące powstania świadomości, fenomenu myślenia, relacji ciało–umysł i ukazuje je w szerokim kontekście innych stanowisk (zarówno współczesnych, jak i minionych).

Część pierwsza poprzedzona jest obszernym wprowadzeniem (rozdział 1: „Przedmiot i metody”), w którym autor próbuje uporać się z określeniem, co stanowi obiekt badań kognitywistyki, a także, jakie są jej podstawowe metody badawcze. Odpowiedzi poszukuje Urchs przede wszystkim wskazując na historyczne źródła kognitywistyki (choć jej prehistoria sięga daleko wstecz, to można stwierdzić, jak pisze Urchs, że właściwa historia kognitywistyki na dobre się jeszcze nie zaczęła). Ważnym wydarzeniem ubiegłego wieku, na które warto zwrócić uwagę (choćby ze względu na zastosowane wtedy po raz pierwszy pojęcia), była konferencja zorganizowana w 1956 roku w Dartmouth College w Hanoverze (New Hampshire, USA). Podczas jej trwania wprowadzono pojęcie „sztuczna inteligencja” i powołano do życia naukę o tej samej nazwie (SI, od ang. *artificial intelligence*: AI).

Po sprecyzowaniu, o czym właściwie się mówi, jeśli używa się pojęcia „kognitywistyka” (według jednej z definicji przytoczonych przez Urchsa, nauka kognitywna jest interdyscyplinarnym obszarem wiedzy, który bada umysł jako system przetwarzania informacji), w omawianej książce następuje systematyczne wyłożenie zagadnień kognitywistycznych, dotyczących przede wszystkim badań nad stworzeniem sztucznych systemów, zdolnych do inteligentnych działań (przy czym należy zaznaczyć, że to, co nazwiemy w działaniu maszyny „inteligentnym”, w wypadku człowieka nie musi być żadną oznaką inteligencji). Teoretyczne rozważania na ten temat sięgają czterech tysięcy lat wstecz, a ich przykłady znajdujemy chociażby w mitach (np. o złotych służących Hefajstosa).

W rozdziale 2 („Prehistoria”) Urchs przedstawia wybrane – można by rzec – fantazje, których treścią była w gruncie rzeczy możliwość stworzenia „sztucznej” istoty i niekoniecznie musiała być to istota ludzka. Chodziło raczej o możliwość stworzenia w sposób sztuczny jakiegokolwiek maszyny zachowującej się jak żywy organizm. Taką próbą było zbudowanie przez Archytasa z Tarentu żelaznego gołębia, który wprawiał się w nieskomplikowany ruch. Owym próbom towarzyszyło pytanie, co stanowi przyczynę tego, iż w maszynie pojawia się duch. A więc jak jest możliwe, by nieożywiona materia, jak właśnie żelazo, czy złoto, przejawiała oznaki właściwe organizmom żywym, np. ruch (a nawet, jak w wypadku owych służących Hefajstosa, wszelkie funkcje właściwe ludzkiemu działaniu w świecie). Dla gołębia Archytasa taką niewidzialną, czystą substancją było powietrze sprzężone wewnątrz

mechanizmu. Urchs koncentruje się jednak na o wiele późniejszych dociekaniach Harveya, Kartezjusza, La Mettriego i Leibniza. Omawia też pierwsze komputery i proces wykształcania się logiki matematycznej.

Rozdział 3 („Obliczalność”) poświęcony jest w całości zagadnieniu matematycznego podłoża obliczalności i maszynom Turinga, których działania oparte są właśnie na obliczalności. Sprawdzian zdolności takich maszyn miał stanowić szeroko i przy różnych okazjach dyskutowany Test Turinga (rozdział 4). Jego rozmaite interpretacje, zarzuty przeciwko niemu wytaczane (zwłaszcza zarzut zagrożenia dla wyjątkowości człowieka jako istoty rozumnej), a przede wszystkim problem, czy test rzeczywiście jest dobrym sprawdzianem hipotezy myślenia maszyn, omówione zostały szczegółowo w rozdziale 5 („Zasadnicze zarzuty przeciwko możliwości myślenia maszyn”) oraz 6 („ Czy test jest odpowiedni?”).

Kolejnym zagadnieniem podjętym w książce (a szeroko omówionym w rozdziale 7: „Klasyczne programy”) jest wielowarstwowy problem, dotyczący możliwości programów stworzonych na podstawie maszyn Turinga, lecz z racji dzisiejszych możliwości technicznych o wiele bardziej zaawansowanych. Rozdział ten zawiera m.in. omówienie takich programów komputerowych jak SHRDLU, HACKER, SAM, czy gry strategiczne i systemy eksperckie, jego celem zaś jest przede wszystkim pokazanie praktycznych zastosowań „abstrakcyjnych” automatów Turinga. Działanie takich programów jest bodźcem do generowania nowych hipotez, jak chociażby poruszona w rozdziale 8 „Hipoteza systemu symboli”, optymistycznie głosząca, że istnieje możliwość stworzenia Sztucznej Inteligencji. W tym kontekście jednak pojawiają się nowe trudności, podjęte przez Urchsa w rozdziale 9 („Problemy i kontrargumenty”), a dotyczące przede wszystkim tzw. Chińskiego Pokoju, tj. kontrargumentu Johna Searle’a, który głosi, iż posługiwanie się skomplikowanymi znakami nie oznacza rozumienia języka, do którego te znaki należą. Maszyny zatem nie myślą, lecz wykonują jedynie automatyczne działania na symbolach. W tym rozdziale poruszono także zagadnienie reprezentacji wiedzy i komputerów kwantowych.

Tematy owe podejmowane są w kontekście jednego z najbardziej fundamentalnych pytań kognitywistyki, mianowicie pytania o możliwość i sposób generowania Sztucznej Inteligencji, ale jak dotąd takie śmiałe projekty jak CYC, czy COG, polegające na próbie stworzenia maszyn zdolnych do uczenia się i być może tą drogą wygenerowania inteligencji (rozdział 9.4), nie powiodły się. Głównym powodem jest prawdopodobnie zbyt słaba znajomość ludzkiego mózgu – ośrodka odpowiedzialnego za myślenie (w różny sposób definiowane). Z tego też powodu część drugiej omawianej książki *Maschine, Körper, Geist*, zatytułowana „Metafora mózgu”, koncentruje się właśnie na zagadnieniach związanych z mózgiem i umysłem.

Początkowe rozdziały tej części poświęcone są omówieniu budowy oraz działania układu nerwowego i mózgu (rozdziały 10-10.1.6), metod badania mózgu (10.3) oraz analogii mózg-komputer (10.4). Osobne miejsce Urchs przeznaczył rozważaniom na temat konekjonizmu, tj. kierunku, który w badaniach nad Sztuczną Inteligencją odniósł spore sukcesy, bazując na funkcjonalnych podobieństwach

między strukturami neuronowymi biologicznego mózgu i odpowiednio połączonymi obwodami elektrycznymi, co zaowocowało stworzeniem tzw. sztucznych sieci neuronowych i dało nadzieję na skonstruowanie skomplikowanych systemów, które w przyszłości być może będą stanowić podłoże generowania Sztucznej Inteligencji (rozdziały 11-11.5.3). Efekty owych badań już teraz wykorzystywane są m.in. w medycynie.

Zagadnienia poruszane przez książkę Urchsa stanowią mocne podłoże dla filozoficznej refleksji nad myśleniem i świadomością oraz ich wzajemnymi powiązaniem (rozdział 12 „Filozofia umysłu”). Wczesną fazę dyskusji stanowił behavioryzm (rozdział 12.2.1) oraz teoria identyczności ciało–umysł (rozdział 12.2.2), obecnie jednak najbardziej popularnym jest podejście funkcjonalistyczne (rozdział 12.3). W jego ramach stawiane są pytania o mentalną przyczynowość (12.3.1), o to, kto ma świadomość (12.3.5), czy o możliwość zredukowania stanów mentalnych do podłoża fizycznego. W tym kontekście powstały takie koncepcje, jak monizm anomalny, czy redukcyjny *versus* nieredukcyjny fizykalizm. Monizm anomalny (omawiany przez Urchsa w rozdziale 12.3.4 o tym samym tytule), głoszony przez Donalda Davidsona, jest hipotezą postulującą, iż nie ma nomologicznego przejścia od tego, co fizyczne, do tego, co mentalne (pomimo zasadności odróżnienia sfery fizycznej od sfery mentalnej nie jesteśmy w stanie stwierdzić ani opisać, jak to się dzieje, że na podłożu fizycznym powstają stany mentalne). Podczas gdy monizm anomalny stanowi próbę złagodzenia dualizmu kartezjańskiego, stanowiska redukcyjnego fizykalizmu, czy materializmu eliminacyjnego (głoszone m.in. przez Paula i Patricję Churchlandów), z gruntu wszelką postać dualizmu odrzucają. Na gruncie tych koncepcji postuluje się nieistnienie takich zjawisk, jak stany mentalne (definiuje się je wyłącznie w terminach pobudzeń odpowiednich neuronów), natomiast fakt mówienia o nich uznaje się jedynie za efekt niedoskonałości naszego języka. Niezależnie jednak od konkretnych rozwiązań problemu umysł–ciało, analizując je można odnieść wrażenie, iż centralnym zagadnieniem jest tu przede wszystkim fenomen myślenia i jego natury (wobec czego nawet pytanie o świadomość usuwane jest często na drugi plan lub nawet eliminowane). Niemniej zagadnienie świadomości zyskuje na wadze w ramach koncepcji, w których się pojawia, i dla niektórych filozofów umysłu, jak chociażby wspomnianego już Searle’a, świadomość stanowi zagadnienie podstawowe.

Ostatnie dwa rozdziały omawianej książki poświęcone zostały konsekwencjom badań nad Sztuczną Inteligencją. W rozdziale 13.1 („Czy Sztuczna Inteligencja posiada własny obraz człowieka?”) Urchs pyta, czy robot jest wrogiem, czy przyjacielem człowieka. Przywołuje tu prawa sformułowane przez Isaacka Asimova, do których roboty powinny się stosować. Głównym imperatywem tej swistej „etyki robotów” jest zakaz wszelkich działań robota wbrew człowiekowi (zwłaszcza mogących nam wyrządzić krzywdę). Pojawia się tu również społeczny aspekt wdrażania sztucznych systemów w życie codzienne. Zdaniem Urchsa, maszyny towarzyszą nam na każdym kroku i im bardziej przyzwyczajamy się do ich rozmaitych, precyzyjnie wykonywanych usług (choćby automatu do Coca-Coli),

tym mniej tolerancyjni jesteśmy dla braku perfekcji w czynnościach wykonywanych przez ludzi. Nie ulega też wątpliwości, że przy porównaniu człowieka z robotem, robot wypada lepiej w sensie wydajności i jakości pracy. Jako konkurencja dla człowieka powinien więc budzić raczej niechęć niż aprobatę, a mimo to ciągle jest obiektem przywoływanym w wizjach przyszłości (rozdz. 13.2.2: „Robot jako obiekt ewokacyjny”). Zatem mimo obaw żywionych wobec perspektywy koegzystowania z robotami, w pytaniu o być, czy nie być robota, odpowiedź ciągle brzmi: Być (również dla robota myślącego).

Podsumowując, *Maschine, Körper, Geist* jest godna polecenia z kilku względów. Przede wszystkim stanowi ona kompendium wiedzy z zakresu kognitywistyki, dzięki czemu może znakomicie służyć jako podręcznik akademicki tej dyscypliny (a także jako wydatna pomoc dydaktyczna z zakresu filozofii umysłu). Należy dodać, że recenzowana książka napisana jest językiem przystępnym, a żaden z terminów technicznych nie pozostaje bez dokładnego wyjaśnienia. Oprócz szerokiego spektrum szczegółowo omawianych zagadnień (już sam spis treści brzmi imponująco), książka Urchsa przedstawia systematyczną i wnikliwą analizę kognitywistycznych problemów, wprowadzając porządek merytoryczny i terminologiczny do (często jeszcze chaotycznego) sposobu mówienia o nauce kognitywnej. Nie ulega wątpliwości, iż wydanie recenzowanego tomu w języku polskim byłoby ze wszelkich miar uzasadnione i niezwykle pożyteczne.

Anita Pacholik-Zuromska

TADEUSZ CZEŻOWSKI (1889–1981): *Dziedzictwo idei: logika – filozofia – etyka*. Pod red. Włodzimierza Tyburskiego i Ryszarda Wiśniewskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2002, ss. 317.

W dniach 10–11 czerwca 1999 r. w Toruniu odbyła się konferencja poświęcona jednemu z najbliższych współpracowników Kazimierza Twardowskiego – Tadeuszowi Czeżowskiemu. Organizatorami byli: Polskie Towarzystwo Filozoficzne Oddział Toruński, Instytut Filozofii i Katedra Logiki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika, a personalnie prof. prof. Włodzimierz Tyburski i Ryszard Wiśniewski. Konferencja cieszyła się dużym zainteresowaniem. Obok współpracowników i uczniów Tadeusza Czeżowskiego oraz znanych postaci polskiej nauki zgromadziła również gości z zagranicy i wielu ludzi młodych zainteresowanych osobą i myślą Profesora. Wygłoszono 28 referatów, wokół których toczyły się gorące dyskusje. Ze względu na znaczną liczbę wystąpień część obrad odbywała się z podziałem na sekcje: filozoficzno–aksjologiczną i logiczno–filozoficzną.

Efektem tego spotkania jest zwrta publikacja pt. *Tadeusz Czeżowski (1889–1981). Dziedzictwo idei: logika – filozofia – etyka* pod redakcją prof. prof. Włodzimierza Tyburskiego i Ryszarda Wiśniewskiego zawierająca ogółem 22 referaty wy-

głoszone na konferencji i następnie zgłoszone przez autorów do druku, wprowadzenia redaktorów i z całą pewnością podnoszącą wartość zbioru szczegółową bibliografię prac Tadeusza Czeżowskiego i bibliografię opracowań dotyczących Tadeusza Czeżowskiego i jego filozofii, opracowane przez Wacława Janikowskiego.

We wprowadzeniu redaktorzy tomu prof. prof. Włodzimierz Tyburski i Ryszard Wiśniewski, znający Profesora z osobistych z nim kontaktów, uczestniczący w jego słynnych w środowisku toruńskim *privatissimach*, w sposób niezwykle interesujący i barwny opisują osobę Tadeusza Czeżowskiego. Przedstawili jego życie naukowe poczynając od wczesnych lat studiów Profesora na uniwersytecie we Lwowie, aż do jego śmierci w 1981 roku w Toruniu, z którym związał się od 1945 roku jako jeden ze współorganizatorów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, założyciel Toruńskiego Towarzystwa Filozoficznego, kierownik Katedry Filozofii, a następnie Katedry Logiki. Autorzy poświęcili dużo miejsca, aby jak najpełniej zaprezentować poglądy i stanowiska Czeżowskiego, który był nie tylko szanowanym naukowcem i nauczycielem, ale również cenionym za skromność, opanowanie, konsekwencje, przywiązanie do zasad moralnych, kolegą i przełożonym.

Interesujące wątki z życia prywatnego i naukowego Tadeusza Hipolita Czeżowskiego możemy poznać również dzięki lekturze pracy Eugeniusza Wasilewskiego *Działalność Tadeusza Czeżowskiego w Wilnie*. Autor na podstawie licznych materiałów archiwalnych, opinii Kazimierza Twardowskiego, Tadeusza Kotarbińskiego, Feliksa Konecznego, Mariana Massoniusa, Jana Łukasiewicza i innych, znajdujących się w teczках Centralnego Państwowego Archiwum Litwy, przybliży sylwetkę Profesora i wprowadza czytelnika w barwny i bogaty w wydarzenia okres Jego wileńskiej działalności.

Cennym źródłem informacji o tym jednym z najbliższych współpracowników Kazimierza Twardowskiego jest Archiwum Mikołaja Kopernika w Toruniu, w którym to – jak podkreśla Renata Karpiesiuk, w artykule zatytułowanym *Tadeusz Czeżowski w świetle toruńskich archiwaliów* – zgodnie z wolą Tadeusza Czeżowskiego miały znaleźć się wszystkie zgromadzone materiały, które mogły dokumentować Jego długie i twórcze życie.

Śledząc życie i dokonania Tadeusza Czeżowskiego nie można nie zauważyć pracy Czesława Głombika *Fenomenologiczny kontekst dyskusji wokół „Logiki” Tadeusza Czeżowskiego*. Autor w interesujący sposób opisał kontekst fenomenologiczny, który powstał w związku z powstaniem trzeciego w czasach powojennych w Polsce podręcznika logiki. *Logika* Tadeusza Czeżowskiego ukazała się po raz pierwszy w 1949 roku, ale jeszcze na długo przed jej wydaniem wywoływała wiele emocji i dyskusji. Czesław Głombik opisuje pierwsze reakcje, z jakimi spotkała się *Logika* Czeżowskiego w środowisku polskich uczonych.

Profesor Czeżowski jako uczoney i nauczyciel akademicki, związany w swoim życiu najpierw z uniwersytetami we Lwowie i w Wilnie, a po drugiej wojnie światowej współorganizator Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, poświęcał się także refleksji nad rolą szkoły wyższej oraz celami kształcenia uniwersyteckiego. Zwrócił na to uwagę Włodzimierz Tyburski w artykule *Tadeusz*

Czeżowski o roli szkoły wyższej i kształceniu uniwersyteckim. Przybliżając poglądy Czeżowskiego na ten temat, autor artykułu wprowadza czytelnika w niezwykle interesujący świat życia zawodowego i naukowego Czeżowskiego, który wiele swych postaw i poglądów przejął od Mistrza, jakim niewątpliwie był dla niego Kazimierz Twardowski.

Ryszard Wiśniewski w artykule *Problem z kryteriami wartości. W nawiązaniu do aksjologii Tadeusza Czeżowskiego* dokonuje przeglądu zapatrywań polskich metaetyków na kwestię kryterium etycznego. Bierze pod uwagę stanowiska K. Twardowskiego, R. Ingardena, H. Elzenberga, T. Kotarbińskiego i – szczególnie – Czeżowskiego. Ten ostatni właśnie, według autora artykułu, opracował zagadnienie kryterium etycznego najbardziej precyzyjnie. W teorii wartości Czeżowskiego znajdujemy jednak również oryginalne problemy, które pozostają ‘nieopracowane’. Jednym z takich problemów jest nieempiryczność (w węższym sensie) wartości pomimo empiryczności (w szerszym sensie) etyki. Sama wartość jest nieprzedstawialna, nie jest bowiem cechą, lecz transcendentale.

Osobno zagadnienie transcendentaliów podejmuje Waław Janikowski w artykule *Transcendentalia w teorii wartości Tadeusza Czeżowskiego.* Zestawia on ze sobą dwie różne koncepcje transcendentaliów: Twardowskiego i Czeżowskiego. Główna pomiędzy nimi różnica polega na tym, że Twardowski uznaje, a Czeżowski odrzuca, tezę „Byt jest najwyższym rodzajem”. Autor argumentuje, że pogląd Czeżowskiego nie jest dostatecznie uzasadniony. Ponadto wskazuje na różne konsekwencje metaetyczne obu koncepcji. U Czeżowskiego transcendentale dobro jest, a u Twardowskiego nie jest, dobrem moralnym.

Zagadnieniu empiryczności etyki z punktu widzenia wymogów metodologii systemu falsyfikacjonistycznego poświęcony jest artykuł *Falsyfikacjonistyczny model systemu moralnego* napisany wspólnie przez Marcina Mostowskiego i Małgorzatę Olech. Autorów zajmuje m.in. semantyka zdań wartościujących moralnie u Czeżowskiego. Zwracają oni uwagę na problem nieempiryczności ocen moralnych i związaną z tym kwestię ich obiektywności. Jest to chyba najbardziej słaby punkt pomysłu etyki jako nauki empirycznej.

W tomie tym znajdziemy również następujące prace: Janusza Goćkowskiego *Tadeusza Czeżowskiego reguła obiektywizmu a pluralizm w grze o prawdę naukową*, Pawła Bortkiewicza *Sens i wartość życia wedle Tadeusza Czeżowskiego*, Stefana Konstańczaka *Tadeusz Czeżowski o sensie pracy naukowej*, Włodzimierza Wasiułkowiaka *Reinterpretacja formalnej teorii wartości Tadeusza Czeżowskiego*, Andrzeja Pietruszczaka *Tadeusza Czeżowskiego teoria zdań jednostkowych*, Magdaleny Kidawy *O metaetyce Tadeusza Czeżowskiego*, Adama Jonkisa *Aksjomatyczna teoria użyteczności O. Morgensterna i J. von Neumanna a Tadeusza Czeżowskiego formalna teoria wartości*, Ryszarda Kleszcza *Tadeusz Czeżowski o przekonaniach, wiedzy i wierze*, Adama Olecha *Stanowisko Tadeusza Czeżowskiego wobec sporu o istnienie świata*, Grzegorza Treli *Logika jako metafizyka. Program filozoficzny Tadeusza Czeżowskiego*, Krzysztofa Stachewicza *Czeżowski i Ingarden: dwie teorie poznawania wartości moralnych*, Tadeusza Czarnika *Zagadnienie norm*

moralnych w filozofii Tadeusza Czeżowskiego, Haliny Promieńskiej Próba współczesnego odczytania niektórych wątków filozofii moralnej Tadeusza Czeżowskiego, Tadeusza Olewicza Tadeusza Czeżowskiego etyka wspólnoty komunikacyjnej, Zenony Nowak Zasada wolności w nauce – refleksje wokół „paradoksu wolności”.

Zarówno sama konferencja, jak również ta publikacja, w której zamieszczone są prace autorów reprezentujących różne środowiska, dyscypliny i różne pokolenia, stanowią wyraz hołdu, jaki składa polska filozofia Tadeuszowi Czeżowskiemu, a także świadectwo świadomości kontynuowania pewnych tradycji filozoficznych. Praca wydana w ciekawej szacie graficznej, wzbogacona kilkoma zdjęciami, stanowić może cenny materiał zarówno dla tych, którzy dopiero zapoznają się z osobą i poglądami profesora Tadeusza Czeżowskiego, jak i dla bardziej zaawansowanych badaczy, którzy swoją wiedzę na te tematy pragną pogłębić.

Mirosław A. Michalski

Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w 2002 roku

PTF działa na podstawie statutu, przyjętego przez Walne Zgromadzenie w styczniu 1994 roku. Siedziba PTF mieści się w Warszawie. Towarzystwo posiada 16 Oddziałów terenowych: w Warszawie, Gdańsku, Katowicach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie, Toruniu, Wrocławiu, Olsztynie, Częstochowie, Kielcach, Cieszynie, Słupsku i Opolu.

W 2000 r. Polskie Towarzystwo Filozoficzne liczyło 895 członków.

Po wyborach, jakie odbyły się w styczniu 2000 r., oraz zmianie dokonanej w 2001 r. skład Zarządu PTF przedstawiał się następująco:

Przewodniczący:

prof. dr hab. W. Stróżewski

Z-ca przewodniczącego:

prof. dr hab. W. Krajewski

Skarbnik:

prof. dr hab. U. Schrade

Sekretarz:

prof. dr hab. B. Markiewicz

Członkowie Zarządu: prof. dr hab. L. Gumański, prof. dr hab. M. Wesoly, dr M. Rembierz, prof. dr hab. J. J. Jadacki.

Zastępcy członków: prof. dr hab. Aldona Pobjewska, prof. dr hab. R. Kleszcz, dr M. Woroniecki.

Komisja Rewizyjna: dr A. Łukasik, prof. dr hab. K. Tarnowski

Działania administracyjne ZG PTF były finansowane ze środków Olimpiady Filozoficznej, a także z opłat za realizację grantów kierowanych przez członków PTF. Przy współpracy administracji ZG PTF realizowane były następujące granty: prof. W. Krajewskiego *Współczesna filozofia naukowa*; dr T. Bigaja *Ontologiczna koncepcja współczesnych teorii fizycznych*; prof. B. Markiewicz *Państwo – genealogia pojęcia*.

Głównym źródłem finansowania działalności naukowej PTF w roku 2002 były dotacje Komitetu Badań Naukowych.

Oddziały PTF dysponują także własnymi środkami pochodzącymi przede

wszystkim ze składek członkowskich. W roku 2002 składka dla profesora i samodzielnych pracowników nauki wynosiła 30 zł, dla pozostałych 20 zł.

I. Działalność merytoryczna

Działalność popularyzatorska

1. Odczyty i prelekcje – charakterystyka ilościowa

W 2002 roku na zebraniach i konferencjach zorganizowanych przez PTF wygłoszono 161 prelekcji i odczytów naukowych.

W poszczególnych Oddziałach PTF liczba odczytów przedstawiała się następująco: Cieszyn (34 członków) – 24; Częstochowa (23 członków) – 6; Gdańsk (90 członków) – 8; Katowice (16 członków) – 7; Kielce (12 członków) – 40; Kraków (92 członków) – 12; Lublin (77 członków) – 10; Łódź (49 członków) – 5; Olsztyn (37 członków) – 3; Opole (26 członków) – 4; Poznań (73 członków) – 13; Słupsk (21 członków) – 8; Szczecin (27 członków) – 2; Toruń (57 członków) – 9; Warszawa (253 członków) – 8; Wrocław (8 członków) – 2.

2. Sesje, konferencje, seminaria

W 2002 r. środowiska filozoficzne skupione wokół PTF zorganizowało następujące konferencje naukowe:

Oddział w Kielcach przygotował dwie konferencje: 1) IV spotkanie z cyklu „Filozofia w szkole” o charakterze międzynarodowym 2) sesję naukową poświęconą dorobkowi filozoficznemu prof. Jana Legowicza.

W Lublinie przygotowano sesję naukową pt.: „Filozofia umysłu. Wokół problematyki książki R. Piłata „Umysł jako model świata”.

Katowicki Oddział PTF był współorganizatorem (wraz z Instytutem Filozofii UŚ) konferencji naukowej pt.: „Recentywnizm na tle kierunków filozoficznych i socjologicznych wobec wyzwań współczesności”.

Oddział w Cieszynie zorganizował I Ogólnopolskie Forum Filozoficzne Młodych w dniach 13-15 maja.

3. Sekcje i zespoły

Przy ZG PTF działają obecnie dwie sekcje: Sekcja Etyki (przew. prof. dr hab. R. Wiśniewski) oraz Sekcja Nauczania Filozofii. W roku 2001 odbyły się wybory do władz Sekcji Nauczania Filozofii, jej przewodniczącym został prof. W. Krajewski. W 2002 r. odbyło się jedno posiedzenie Prezydium Zarządu SNF po-

święcone przygotowaniu protestu do MENiS wobec usunięcia filozofii z listy przedmiotów maturalnych w liceum. Przy Oddziale PTF w Krakowie działa Zespół Metodologii i Teorii Poznania im. Izydory Dąmbskiej, który w 2002 r. zorganizował 6 spotkań naukowych.

4. Ogólna charakterystyka wykładów

a) Prelegenci

Zgodnie z dotychczasowym zwyczajem większość odczytów na zebraniach plenarnych PTF wygłaszali jego członkowie. Odczyty wygłosili także następujący goście zagraniczni: w Gdańsku prof. Maksim W. Lebediew (IF ANF Rosja); w Krakowie Wiaczesław I. Mojsiewicz (Woroneż, Rosja); w Poznaniu prof. George Goedert (Luxemburg); w Toruniu dr Vihren. Bouzov (Bułgaria), prof. Wolfgang Carl (Getynga); dr Markus Schmitz (Niemcy), prof. Michel Fattal (Francja) i prof. Roger Pouivet (Francja).

W konferencji w Kielcach brali udział 2 przedstawiciele z Ukrainy i 4 ze Słowacji. Nową formą kontaktów międzynarodowych stają się, dostępna dzięki uporowi i zdolnościom organizacyjnym pana Grzegorza Treli z Cieszyna, spotkania internetowe, czyli „czaty”. W ramach I Ogólnopolskiego Forum Filozoficznego Młodych odbył się czat z: Dawidem Chalmersem (Univ. Of Arizona), Peterem Singerem (Princeton Univ.), Jerryem Fodorem (Rutgers Univ.) oraz Hilarym Putnamem (USA).

b) Tematyka

W roku 2002 Oddziały PTF poświęciły osobne spotkania prezentacji twórczości polskich filozofów, i wspomnieniom o tych, którzy niedawno odeszli. I tak w Gdańsku wspomniano założycielkę tego oddziału prof. I. Szumilewicz, powołano także Komitet Redakcyjny wydania dla niej książki pamiątkowej. W Kielcach tematem sesji naukowej stała się twórczość i życie Jana Legowicza, oraz z okazji 70 rocznicy urodzin, prof. B. Burlikowskiego. Oprócz tego jak zwykle Oddziały oferowały zróżnicowane pod względem tematycznym wykłady: w Gdańsku zajmowano się przede wszystkim polską filozofią po II wojnie światowej; w Krakowie fenomenologią, antropologią, hermeneutyką i Kantem. W Lublinie filozofią nauki i sztuki; w Łodzi obok tematyki etycznej pojawiły się klasyczne koncepcje filozoficzne – Heraklit; w Olsztynie dyskutowano o pojęciu melancholii oraz etycznych konsekwencji nauki; w Poznaniu podejmowano tematy z zakresu filozofii nauki i estetyki; w Słupsku zajmowano się głównie zagadnieniami etycznymi; w Toruniu przeważała tematyka z zakresu historii filozofii.

Oprócz odczytów niektóre z Oddziałów zaproponowały także inne formy działania. W Warszawie odbyły się dwie dyskusje panelowe pierwsza pt. „Rozmowa”, poświęcona została pamięci H-G. Gadamera, druga poświęcona została „Aktu-

alność myśli Henryka Elzenberga”. Oddział PTF w Lublinie zaproponował uroczystą promocję książek filozoficznych wydawanych przez lubelskie środowisko. Odbyły się następujące promocje: H. Rarot *Filozofia moralna Michaila Bachtina*, A. Kapusta *Filozofia ekstremalna. Wokół myśli krytycznej M. Foucaulta*, T. Kitliński *Obcy jest w nas. Kochać według Julii Kristejew*.

O ile, na co zwracał uwagę w swoim sprawozdaniu prof. Gumański (Toruń), publiczne odczyty PTF nie cieszą się zwykle zbyt dużym zainteresowaniem, to dyskusje panelowe i promocje gromadziły sporą publiczność.

5. Działalność popularyzatorska dla młodzieży

Członkowie PTF prowadzą konsultacje dla uczestników Olimpiady Filozoficznej, biorą także udział w pracach związanych z jej przeprowadzeniem (przygotowanie programów, tematów, sprawdzanie prac).

W Lublinie, jak co roku, odbywały się „Warsztaty Filozoficzne” z udziałem młodzieży szkolnej, prowadzone przez prof. J. Mizińską.

W Poznaniu zorganizowano specjalne wykłady dla młodzieży szkół licealnych i gimnazjalnych z Poznania i okolic. W ramach tego cyklu wygłoszono 6 wykładów.

W I Ogólnopolskim Forum Filozoficznym Młodych wzięło udział 44 studentów z 9 ośrodków akademickich w kraju.

II. Współpraca krajowa

Oddziały PTF pozostają w dobrych kontaktach z Wydziałami Filozoficznymi miejscowych Uniwersytetów, a także Oddziałami PAN. Ponieważ przyznane dotacje nie pozwalają na ogół samodzielnie zorganizować konferencji, czy seminarium w tym celu Oddziały PTF podejmują współpracę z innymi instytucjami. W celu szerszej popularyzacji działalności PTF a przede wszystkim Olimpiady Filozoficznej ZG PTF kontynuuje współpracę z ogólnopolskim internetowym serwisem filozoficznym z siedzibą w Cieszynie, którym kieruje dr Grzegorz Trela. Adres serwisu: www.filozofia.pl. Trwają również przygotowania, we współpracy z Instytutem Filozofii UMK (Toruń) do rozbudowy stron internetowych Oddziału Toruńskiego, a przede wszystkim „Ruchu Filozoficznego”.

III. Współpraca zagraniczna

PTF jest członkiem Międzynarodowej Federacji Towarzystw Filozoficznych, choć w dalszym ciągu mamy kłopoty z regularnym płaceniem składek. Składki do roku 1999 zostały opłacone przez Polską Akademię Nauk.

W ramach współpracy utrzymywanej od 1957 roku z Międzynarodowym In-

stytutem Filozofii w Paryżu wysyłane są noty bibliograficzne dotyczące polskich publikacji, które sporządza prof. A. Węgrzecki. Noty te wykorzystywane są w wydawnictwie *Bibliographie Philosophie*.

Warszawski Oddział PTF uczestniczy w pracach Association des Societes de Philosophie de Langue Francaise.

IV. Działalność wydawnicza

Działalność wydawniczą w 2002 r. prowadziły głównie Oddziały PTF.

Ukazał się także kolejny tom referatów z organizowanej w Kielcach konferencji „Filozofia w szkole”. W Lublinie przygotowano do druku trzy kolejne zbiory „Lubelskich odczytów filozoficznych” oraz przygotowano do publikacji kolejny zeszyt „Colloquia Communia”. W Warszawie w grudniowym numerze „Edukacji Filozoficznej” ukazały się materiały z panelu poświęconego aktualności myśli Elzenberga, opracowano także i przygotowano do druku tom z sesji poświęconej działalności naukowej prof. St. Morawskiego.

Działalność wydawnicza PTF koncentrowała się na regularnym ukazywaniu się organu Towarzystwa, czyli „Ruchu Filozoficznego”, którego redaktorem naczelnym jest prof. Leon Gumański. W 2002 roku ukazały się 4 numery tego czasopisma.

Od roku 1999 r. Biuletyn Olimpiady Filozoficznej ukazuje się pod szyldem ZG PTF. Biuletyn ukazuje się dwa razy do roku.

Materiały Olimpiady Filozoficznej oraz ZG PTF umieszczane są również na stronach internetowych www.filozofia.pl.

Również niektóre materiały pokonferencyjne dostępne są na stronach internetowych, np. z I Ogólnopolskiego Forum Filozoficznego Młodych adres: www.filozofia.pl/forum/index/php?nzw+teksty

V. Biblioteka i Archiwum PTF

Zbiory Biblioteki PTF w 2002 roku liczyły 7811 woluminów.

Biblioteka PTF, którą kieruje Dyrektor Janusz Siek oprócz książek gromadzi także czasopisma – w roku 2002 przybyło 279, w sumie było 2253 woluminów – oraz zbiory specjalne, w skład których wchodzi starodruki (36 pozycji) i mikrofilmy (83 pozycje). Kuratorem Archiwum PTF jest prof. dr hab. J. J. Jadacki.

Sekretarz PTF
Prof. dr hab. Barbara Markiewicz

Plany Polskiego Towarzystwa Filozoficznego na rok 2003

I. Działalność odczytowa

Główną formą działalności prowadzonej przez Oddziały PTF pozostaje działalność odczytowa, popularyzująca filozofię. W roku 2003 Oddziały PTF planują kolejne spotkania poświęcone prezentacji dokonań naukowych i sylwetek uczonych ze swojego środowiska a także dyskusje na temat bieżących publikacji filozoficznych (Gdańsk, Kraków, Lublin, Łódź, Warszawa).

Niektóre z Oddziałów chcą także poświęcić oddzielne zebrania dyskusji związanej z filozoficznymi aspektami integracji europejskiej (Gdańsk). Oddziały w Gdańsku i w Lublinie proponują spotkania poświęcone dyskusji nad artykułem L. Gumańskiego *W sprawie granic filozofii*.

II. Seminaria i konferencje

Oddział W Kielcach planuje kolejne spotkanie poświęcone „Filozofii w szkole” w formie konferencji międzynarodowej. Oddział w Katowicach zamierza uczestniczyć w organizowanej wraz z IF UŚ międzynarodowej konferencji pt. „Funkcje wartości w cywilizacji globalnej”. Oddział w Częstochowie planuje konferencję pt. „Filozofia i logika”. Oddział w Opolu będzie współorganizatorem konferencji pt.: „Rzyko bycia”.

III. Działalność wydawnicza

Zarząd Główny PTF planuje dalsze regularne wydawanie kwartalnika „Ruch Filozoficzny” oraz Biuletynu Olimpiady.

Oddział Warszawski planuje wydanie tomu referatów z sesji poświęconej 80- rocznicy urodzin prof. S. Morawskiego

Oddział Lubelski chce wydać kolejne tomy „Lubelskich Odczytów Filozoficznych” oraz „Colloquia Communia”.

Oddział w Gdańsku zamierza opublikować księgę poświęconą twórczości i działalności Ireny Szumilewicz.

IV. Inne formy popularyzacji filozofii

Poszczególne Oddziały PTF przygotowują się do popularyzacji swojej działalności przy pomocy Internetu. Chcemy także wspierać działania Oddziału Cieszyńskiego związane z rozwojem stron www.filozofia.pl

ZG PTF planuje powołanie wraz z IFiS PAN Muzeum Filozofii Polskiej,

w ramach przygotowań do obchodu 100- rocznicy powstania PTF. Poszczególne Oddziały PTF przygotowują się do popularyzacji swojej działalności przy pomocy Internetu.

V. Działalność dydaktyczna

ZG PTF podjął starania w celu uruchomienia konkursu filozoficznego dla gimnazjalistów. W roku 2003 miałby on zasięg wojewódzki (woj. Mazowieckie), w roku 2004 może uda mu się nadać charakter ogólnopolski.

Prawie wszystkie Oddziały PTF służą pomocą w organizowaniu i przeprowadzaniu Olimpiady Filozoficznej i nadal taką pomoc planują. Sekcja Nauczania Filozofii wraz z KG OF planują zorganizowanie obozu filozoficznego dla młodzieży szkół średnich.

Sekretarz PTF

Prof. dr hab. Barbara Markiewicz

Sprawozdanie z działalności Oddziału Gdańskiego PTF w 2002 roku

W roku 2002 odbyło się 8 posiedzeń naukowych Oddziału. Jedno z nich poświęcone zostało pamięci prof. dr hab. Ireny Lachman-Szumilewicz (20 XII 1912 – 22 II 2002), inicjatorce utworzenia OG PTF i jego pierwszej Przewodniczącej.

Wykaz wygłoszonych odczytów w załączeniu.

Zarząd Oddziału odbył dwa posiedzenia, na których omawiano sprawy związane z działalnością Oddziału.

Powołano Komitet Redakcyjny przygotowujący wydanie książki pamiątkowej poświęconej prof: Irenie Szumilewicz w składzie: prof. Władysław Krajewski (przewodniczący), dr Janusz Golichowski, dr Benedykt Szumilewicz, doc. dr Marian Pyrz.

W dniu 1 I 2002 roku Oddział liczył 89 członków. W ciągu roku zmarły dwie osoby (prof. Irena Szumilewicz, dr Bogdan Rosiak). Przyjęto do Towarzystwa trzy osoby.

Aktualnie, w dniu 16 XII 2002 r. Oddział liczy 90 członków, w tym 31 kobiet.

*Przewodniczący Oddziału
Doc. dr Marian Pyrz*

*Sekretarz Oddziału
Dr Lech Grudziński*

Sprawozdanie z działalności naukowej Katowickiego Oddziału PTF za rok 2002

Katowicki Oddział PTF w roku 2002 prowadził działalność odczytową na zebraniach organizowanych w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Śląskiego. Prelegentami byli przede wszystkim członkowie naszego Oddziału PTF. Zorganizowano 2 zebrania Zarządu Oddziału i 7 zebrań naukowych. Katowicki Oddział PTF-u był też współorganizatorem wraz z Instytutem Filozofii Uniwersytetu Śląskiego konferencji naukowej nt. „Recentywizm na tle kierunków filozoficznych i socjologicznych wobec wyzwań współczesności”, która odbyła się 12 XII 2002 r.

Prelegentami byli:

1. Dr Grzegorz Mitrowski: „Filozofia jako sztuka podejrzeń – fikcja a wirtualność”.
2. Prof. zw. dr hab. Józef Bańka: „Sermonizm jako formuła epistemologii recentywistycznej”.
3. Dr Dariusz Olesiński: Henologia Platońska a Arystotelesowska.
4. Prof. dr hab. Stefan Symotiuł (UMCS – Lublin): „*Zaraz* jako moment onto-chronologiczny”.
5. Dr Maria Niemczuk: „Recentywizm a nieśmiertelność”.
6. Dr Lech Radzioch: „Egzystencjalny sens pojęcia *teraźniejszości* w ontologii recentywistycznej”.
7. Dr S. Bukowska: „Recentywistyczny charakter zachowań kulturowych”.

Przewodniczący PTF Katowice
Prof. dr hab. Józef Bańka

Sprawozdanie z działalności Oddziału Kieleckiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego za rok 2002

Na początku 2002 Oddział Kielecki PTF liczył 12 członków, w tym 6 kobiet. Na końcu 2002 r. Oddział Kielecki liczył 12 członków i 2 kandydatów w tym 8 kobiet.

O odbyło się 6 zebrań Zarządu Oddziału poświęcone sprawom merytorycznym i organizacyjnym Oddziału PTF, Olimpiadzie Filozoficznej i organizowanej konferencji *Filozofia w szkole. Tradycje, przemiany i dążenia w procesie integracji europejskiej* oraz organizowanej sesji naukowej *Człowiek istota ludzka* poświęconej dorobkowi filozoficznemu Prof. Jana Legowicza.

1. Zebranie naukowe poświęcone kwestii recepcji logiki nauczanej w Akademii Świętokrzyskiej. Wprowadzenie do dyskusji wygłosił dr Wojciech Rechlewicz.

2. Oddział Kielecki PTF wspólnie z Zakładem Historii Filozofii Instytutu Nauk Politycznych, wspierany merytorycznie i finansowo przez JM Rektora Prof. dr hab. Adama Massalskiego i władze Wydziału Administracji i Zarządzania Akademii Świętokrzyskiej – poprzedniej i obecnej kadencji. Dziekanów: dra Zdobysława Kuleszyńskiego, prof. dra hab. Antoniego Malinowskiego i prof. dra hab. Zbigniewa Gazdę – zorganizował i przeprowadził, w Wólce Limanowskiej, w dniach 20-21 IX br. kolejną, czwartą międzynarodową konferencję pt. *Filozofia w szkole. Tradycje, przemiany i dążenia w procesie integracji europejskiej*. W konferencji uczestniczyło 75 nauczycieli filozofii, etyki i logiki, z różnych ośrodków intelektualnych Polski. W tym również z Ukrainy (2 filozofów), oraz ze Słowacji (4 filozofów).

W pierwszym dniu konferencji referaty swoje przedstawili: Prof. Jerzy Jaskiernia, *Polska w procesie integracji z Unią Europejską*; Prof. Kazimierz Łastawski, *Tożsamość narodowa w procesie integracji europejskiej*; Prof. Janusz Czerny, *Imperatywy edukacyjne w dobie przelomu cywilizacyjnego*; Prof. Ryszard Palacz, *Sąd nad Sokratesem*; Dr Maciej Woźniczka, *Europa a Polska. Idee dydaktyki nauk filozoficznych*. Doc. Oleg Hirny, *Propedeutyka filozofii. Metodologia badania szkolnych treści programowych (projekt ukraiński)*; Mgr Ihor Kariwec, *O nauczaniu filozofii w warunkach kryzysu oświaty – doświadczenia ukraińskie*; Prof. Frantisek Machina, *Filozofia dla przyszłości*; Prof. Rudolf Dupkala, *Refleksje o tak zwanym końcu historii*; Doc. Jana Soskova, *Nauczanie estetyki w szkołach średnich i w wyższych – przykład słowacki*; Doc. Maria Micanikowa, *Mieć albo być? Uwagi o konieczności wykładów filozofii na uniwersytecie*; Dr Grażyna O'Sullivan, *Filozofia a integracja*.

W drugim dniu konferencji swoje referaty przedstawili Prof. Stanisław Brył, *Z historii nauczania filozofii w szkołach średnich w Polsce*; Prof. Wiesław Banasiewicz, *Aktualność psycholingwistyki w procesie integracji*; Dr Lech Radzioch, *Dyskusja jako metoda nauczania filozofii w szkole*; Dr Joanna Dudek, *Wzór osobowy nauczyciela akademickiego. Fenomen postawy naukowej Marii Ossowskiej*; Mgr

Paweł Kołodziński, *Atrakcyjność filozofii*; Dr Janina Jeziorka, *Integracja wychowania i nauczaniu filozofii*; Dr Elżbieta Dworzańska – Konopacka, *Metody poszukujące w nauczaniu filozofii*; Mgr Zbigniew Dynarski, *Antropocentryzm czyli o pewnej ahistorycznej metodzie nauczania filozofii*; Dr Irena Trzcińska – Schnajder, *Wilcze doły na ścieżce edukacyjnej czyli jak podręczniki przeszkadzają w nauczaniu filozofii*; i inne referaty, które z braku czasu nie zostały przedstawione, ale zostały złożone do druku. Jest ich 38. Po recenzji i redakcji postanowiliśmy je wydać, podobnie jak poprzednie materiały konferencyjne. Wniosek z prośbą o dofinansowanie wydania drukiem tychże materiałów przez KBN został zgłoszony do Sekretariatu ZG PTF w terminie. Należy dodać w tym miejscu, że koszt tej dwudniowej konferencji *Filozofia w szkole. Tradycje, przemiany i dążenia w procesie integracji europejskiej*, w Wólce Milanowskiej wynoszący 12.390,00zł, w całości sfinansował Wydział Zarządzania i Administracji Akademii Świętokrzyskiej.

3. W tym samym składzie i dzięki wsparciu finansowemu Wydziału Zarządzania i Administracji i wymienionych wyżej osób zorganizowano i przeprowadzono w dniu 25 listopada br. w Akademii Świętokrzyskiej sesję naukową pt. *Człowiek istota ludzka*, poświęconą dorobkowi filozoficznemu profesora Jana Legowicza, który był Nauczycielem, Autorem podręczników i organizatorem olimpiad filozoficznych. Sesja miała charakter uroczysty i podniosły. Wzięli w niej bowiem udział współpracownicy, uczniowie, przyjaciele, oraz syn Profesora Jana Legowicza, który przedstawił poezję swego Ojca. W tym gronie zainteresowanych twórczością Profesora dominowali oczywiście nauczyciele. Oni też najliczniej przybyli na sesję i przedstawili swoje wystąpienia, w których zauważyć było można wyraźny wpływ ducha humanizmu Jana Legowicza, emanującego z Jego dzieł. To na stronach swoich prac i zaangażowanej działalności nauczycielskiej wyjaśniał Profesor Jan Legowicz, że „Humanizm w dzisiejszej wykładni staje się hasłem – metodą, wezwaniem i zadaniem dla człowieka, nie zaś nawrotem, [...] wymaga wiedzy wyjaśniającej świat i człowieka, a zarazem wskazującej, jak ten świat i człowieka po ludzku i dla tego, co człowiecze, przeobrazić i kształtować można oraz trzeba”.

Wszystkie referaty zgłoszone i przedstawione uważamy za szczególnie cenne dla polskiej kultury i tradycji filozoficznej i dlatego mamy zamiar je publikować. Wymieniamy tylko ich Autorów i tytuły referatów: Dr R. Banajski, *Jan Legowicz i idea olimpiady*. Dr S. Bijok, *Jana Legowicza filozofia życia*. Prof. S. Brył i mgr Ewa Szamańska, *Jana Legowicza filozoficzny paradygmat homo istoty nauczyciela*. Mgr M. Ciszek, *Jana Legowicza koncepcja filozofii wychowania*. Prof. S. Falaron, *Człowiek na miarę czasów*. Dr M. Kardaczyńska, *Jana Legowicza idea kształcenia nauczycieli*. Prof. W. Lesko, *Recepcja filozofii Jana Legowicza w Czechosłowacji (Słowacja)*. Prof. J. Lipiec, *Ja my wszyscy perspektywie ontologicznej*. Prof. W. Mackiewicz, *Radość i smutek filozofa*. Prof. R. Palacz, *Jan Legowicz jako historyk filozofii*. Dr H. Piliś, *Jana Legowicza stosunek do umysłowości katolickiej*. Dr M. Rembierz, *Między grecką paideą a utopią edukacyjną*. Dr A. Sebesta, *Wokół rozważań Jana Legowicza na temat honoru i dumy*. Prof. O. Sisakowa, *Poglądy etyczne i estetyczne Jana Legowicza (Słowacja)*. Dr K. Skuriat, *Humanizm jako istnienie dla*

innych. Prof. W. Sztumski, *Od człowieka racjo – irracjonalnego do irracjo – racjonalnego*. Dr M. Tył, *Jana Legowicza rozumienie historii filozofii*. Prof. L. J. Veverka, *Oryginalność myślenia i jego inspiracja w dziele Jana Legowicza* (Czechy).

W trakcie obrad pojawiała się często sugestia, aby spotkania poświęcone wybitnym filozofom polskim organizować częściej.

Stosowny wniosek z prośbą o dofinansowanie przez KBN wydania materiałów tej sesji złożyliśmy w terminie w sekretariacie.

4. Zespół pracowników członków Oddziału Kieleckiego PTF zorganizował i przeprowadził 21 X br. sesję pt. *Zrozumieć świat i człowieka* w związku 70 urodzin Profesora Bronisława Burlikowskiego. Wydano też Księgę Jubileuszową.

Wydano też dzięki wsparciu finansowemu Wydziału Zarządzania i Administracji Akademii Świętokrzyskiej rezultaty konferencji, która została zorganizowana przez Oddział Polskiego Towarzystwa Filozoficznego i Sekcję Nauczania Filozofii im. Tadeusza Czeżowskiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego i Komitet Główny Olimpiady Filozoficznej i odbyła się w Kielcach – Wólce Milanowskiej w dniach 21-22 IX 2001 pt. *Filozofia w szkole. Filozofia jako podstawa integracji nauczania i wychowania*. III, *Filozofia jako podstawa integracji nauczania i wychowania, Materiały Konferencji naukowej 21-22 września 2001*, pod red. B. Burlikowskiego i W. Słomskiego, Kielce – Warszawa 2002, s. 638.

Plan na rok 2003 rok

Wydać drukiem rezultaty kolejnej czwartej konferencji międzynarodowej, która odbyła się w dniach 20-21 IX pt. *Filozofia w szkole. tradycje, przemiany, dążenia w procesie integracji europejskiej*, Kielce 2002

Wydać drukiem rezultaty sesji naukowej pt. *Człowiek istota ludzka* poświęconą dorobkowi filozoficznemu profesora Jana Legowicza, która odbyła się w Kielcach 25 XI 2002 roku.

Zorganizować i przeprowadzić w bieżącym roku kolejną piątą konferencję międzynarodową pt. *Filozofia w szkole, filozofia w życiu*.

Zarząd, członkowie i kandydaci:

przewodniczący:

prof. dr hab. Bronisław Burlikowski, E. Plater 55 m 83, 00-113 Warszawa

wiceprzewodnicząca:

dr Monika Kardaczyńska, Kielce, ul. Śląska 11

Sekretarz – skarbnik:

dr Lucyna Wiśniewska Rutkowska, ul. Orkana 28/29, 25-502 Kielce

Dr Wojciech Rechlewicz, ul. Prusa 44 m 8, 41-902 Bytom

Komisja rewizyjna:

Dr Wojciech Rechlewicz, ul. Prusa 44 m 8, 41-902 Bytom

Prof. dr hab. Stanisław Brył, ul. Ułańska 16/161,40-871 Katowice

Dr Justyna Dobrołowicz, ul. Kaznowskiego 3 m 10, 25-636 Kielce

Dr Tadeusz Dyrda, Oś Na Stoku 52A/9, 25-437 Kielce

Dr Teresa Giza, ul. Słowackiego 3 m 5, 25-565 Kielce

Prof. dr hab. Włodzimierz Goriszowski, ul. Dmowskiego 17 m 23, Piotrków Trybunalski

Dr Anna Kieszowska, ul. Karola Wielkiego 29 m 6, 25-330 Kielce

Dr Sylwester Scisłowicz, ul. Toporowskiego 71 m 47, 25-549 Kielce

Dr Małgorzata Wasilewska, Oś. Barwinek 13 m 120, 25-113 Kielce

Kandydaci:

Dr Ewa Kuma, ul. Batalionów Chłopskich 5 m 101, 22-400 Zamość

Mgr Lidia Zasadzka, ul. Orkana 28 m 12, 25-548 Kielce

Nie mamy żadnych dochodów, tylko składki członkowskie.

Przewodniczący Kieleckiego Oddziału
Polskiego Towarzystwa Filozoficznego
Prof. dr hab. Bronisław Burlikowski

Sprawozdanie z działalności Krakowskiego Oddziału PTF w roku 2002

W końcu roku 2002 Krakowski Oddział PTF liczył 92 członków (w tym 31 kobiet). W ciągu roku przybyło 12 członków (w tym 1 osoba, która przeniosła się z Oddziału Warszawskiego). Z grona członków Oddziału odszedł ks. prof. Aleksander Usowicz.

W roku sprawozdawczym odbyło się 6 ogólnych zebrań naukowych:

- 14 I 2002 Prof. dr hab. Andrzej Póltawski „Jak widzę fenomenologię”
- 25 II 2002 Dr Marek Rosiak (Uniwersytet Łódzki) „Racje egzystencjalne. Przyczynek do sporu o istnienie świata”
- 11 III 2002 Dr Jan Czerniawski „Kant a teoria względności”
- 22 IV 2002 Dr Andrzej Kowal „O godności człowieka”
- 27 V 2002 Mgr Mariusz Oziębłowski „Doświadczenie hermeneutyczne jako doświadczenie sztuki. O Hansie Georgu Gadamerze”
- 25 XI 2002 Dr Włodzimierz Heflik „Wokół światów możliwych Jaakka Hintiki”

W roku sprawozdawczym odbyło się również 6 zebrań naukowych Zespołu Metodologii i Teorii Poznania im. Izydory Dąmbskiej;

- 04 III 2002 Tadeusz Czarnecki „Wittgenstein o argumencie z niemożności odróżnienia jawy od snu”
- 25 III 2002 Marek Hetmański (UMSC) „Czy umysł ma naturę obliczeniową?”
- 15 IV 2002 Andrzej Póltawski, Przemysław Spryszak „O naturze doświadczenia zmysłowego”
- 06 V 2002 Andrzej Nowak „Fenomenologia znaku. Semiotyka na tle teorii kategorii Ch. S. Peirce'a”
- 20 V 2002 Andrzej Nowak „Fenomenologia znaku, cz. II: Od teorii kategorii do tematyk rzeczywistości”
- 21 X 2002 Wiaczesław I. Mojsiejew (Uniwersytet w Woroneżu) „Projectively Modal Ontology. Between worlds of St. Leśniewski and W. Soloviov”.

W 2002 r. ukazały się materiały z sesji poświęconej naukowe mu dziełu Danuty Gierulanki, które zostały opublikowane w „Kwartalniku Filozoficznym” (t. XXX, z. 2).

Odbyło się 1 zebranie Zarządu Oddziału.

Sekretarz
Dr Leszek Kusak

Przewodniczący
Prof. dr hab. Adam Węgrzecki

Sprawozdanie z działalności Zarządu Oddziału Lubelskiego PTF za rok 2002

1. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału Lubelskiego PTF odbył jedno zebranie.

2. Już od lat 11-stu, aktywność Oddziału Lubelskiego PTF w okresie sprawozdawczym miała charakter dwojaki: oprócz tradycyjnej formy aktywności, jaka stanowiły publiczne odczyty, kontynuowane były seminaria „Warsztaty Filozoficzne” z udziałem młodzieży szkolnej i studenckiej. Seminaria i warsztaty prowadzi Prof. Jadwiga Mizińska. Poszerzając formę szerzenia kultury i wiedzy filozoficznej, podjęto współpracę z Pracownią Działań Plastycznych Akademickiego Centrum Kultury Chatki Żaka UMCS.

2. W roku 2002 zorganizowano 10 odczytów naukowych. (Spis wszystkich odczytów w załączeniu.)

3. Przygotowano, oddano do opracowania oraz złożono do druku trzy kolejne zbiory „Lubelskich Odczytów Filozoficznych” (w różnym stopniu zaawansowania). Warto dodać, że do tych form aktywności Oddział Lubelski PTF przywiązuje dużą wagę, ponieważ stanowią one trwały ślad odbytych spotkań naukowych oraz wpływają stymulująco na współpracę z Towarzystwem.

W końcowym stadium opracowań edytorskich znajdują się dwa tomy:

3a. Kolejny tom (dziesiąty) „Lubelskich Odczytów Filozoficznych” pt.: *Duch filozofii narodowej: czy istnieje i jak się przejawia?* pod redakcją Honoraty Jakuszeko;

3b. Przygotowano do publikacji kolejny zeszyt „Colloquia Communia” prezentujący młodsze pokolenie (adiunktów i doktorantów) absolwentów UMCS, członków PTF-u i uczestników Warsztatów Filozoficznych. (Tom pod redakcją naukową Jadwigi Mizińskiej i Krzysztofa Króla.)

4. OL PTF liczył w roku 2002 77 członków.

5. W ubiegłym roku zmniejszyła się liczba członków OL PTF zalegających ze składkami. Zalega ze składkami ok. 50%.

Prezes OL PTF
Prof. dr hab. Jadwiga Mizińska

Sprawozdanie z działalności Oddziału Lubelskiego PTF za rok 2002

Referaty wygłoszone w roku 2002 na posiedzeniach naukowych PTF OL

I. Działalność odczytowa:

1. Mgr Adam Fitas (KUL), *Między tragizmem a teodyceą. O poglądach filozoficzno-religijnych Karola Ludwika Konińskiego* (16 I 2002).

2. Prof. dr hab. Wojciech Sady (Zielona Góra), *Racjonalna rekonstrukcja odkryć naukowych. Podejście drugie*. (21 XI 2002)

3. Mgr Jakub Niedoborek (UMCS), *Flamenco – filozofia i sztuka (połączona z koncertem flamenco)* (25 XI 2002)

4. Uroczysta promocja książek filozoficznych wydanych w środowisku UMCS:

- Dr Halina Rarot, *Filozofia moralna Michaila Bachtina*, Wyd. UMCS, Lublin;

- Dr Andrzej Kapusta, *Filozofia ekstremalna. Wokół myśli krytycznej M. Foucaulta*, Wyd. UMCS, Lublin;

- Dr Tomasz Kitliński, *Obcy jest w nas. Kochać według Julii Kristewej*, Aureus, Kraków.

II Sesja: Filozofia umysłu. Wokół problemów książki Roberta Piłata, *Umysł jako model świata* (17 XII 2002):

5. Doc. dr hab. Robert Piłat (PAN Warszawa), *Symulacja jako problem reprezentacji*.

6. Dr hab. Marek Hetmański (UMCS), *O przewadze cybernetycznych modeli umysłu nad obliczeniowymi*.

7. Dr Robert Poczobut (UWB), *Paradoks przyczynowania mentalnego*.

8. Mgr Piotr Konderak (UMCS), *O koncepcji modelu umysłowego uwag kilka*.

9. Mgr Piotr Kołodziejczyk (URz), *Obliczanie, reprezentowanie i poznawanie*.

10. Dr hab. Zbysław Muszyński (UMCS), *Problem treści w modelu świata*.

Prezes OL PTF

Prof. dr hab. Jadwiga Mizińska

Sprawozdanie z działalności Oddziału Łódzkiego PTF w 2002 roku

Oddział Łódzki PTF liczył w dniu 19 XII 2002 roku 49 członków. Wśród nich 38 jest pracownikami bądź doktorantami IF UŁ, zaś 3 innych wydziałów UŁ. Pozostałe osoby są emerytami bądź też są zatrudnione w innych uczelniach państwowych i prywatnych, zaś 1 osoba jest nauczycielem filozofii w szkolnictwie średnim. W roku sprawozdawczym liczba członków OŁ PTF nie uległa zmianie. W okresie sprawozdawczym zarząd Oddziału spotykał się 4 razy dla omawiania spraw bieżących, programowych i członkowskich. W ramach działalności statutowej zorganizowano 5 posiedzeń naukowych, na których wygłoszono 5 referatów. Frekwencja na spotkaniach wahała się w przedziale od 8 do 30 osób.

Oddział Łódzki PTF nie posiada żadnego majątku trwałego. Korzystamy z pomieszczeń i sprzętu Instytutu Filozofii, bądź też poszczególnych katedr wchodzących w jego skład.

Odczyty i posiedzenia naukowe:

25 IV 2002 – Dr Krzysztof Matuszewski, *De Trinitate*, czyli o *Justynie Sade'a*.

23 V 2002 – Mgr Wojciech Wrotkowski, Teologia Heraklita.

24 VI 2002 – Prof. Aldona Pobojevska, Etyka zawodowa.

14 XI 2002 – Dr Piotr Łukowski, Dr Artur Przybyśławski, Obrona Heraklita.

19 XII 2002 – Prof. Andrzej M. Kaniowski, Liberalna eugenika w oczach Jürgena Habermasa.

Sekretarz OŁ PTF

Dr Elżbieta Jung-Palczewska

Przewodniczący OŁ PTF

Prof. dr hab. Ryszard Kleszcz

Sprawozdanie z działalności Oddziału Olsztyńskiego PTF w 2002 roku

W bieżącym roku Zarząd Oddziału spotkał się na trzech zebraniach. W okresie sprawozdawczym Oddział zorganizował trzy wykłady otwarte:

– 14 VI 2002 r. odczyt zatytułowany *Analiza pojęcia melancholii* wygłosił prof. dr hab. Jacek J. Jadacki;

– 22 X 2002 r. z wykładem pod tytułem *Wiedza i jej skutki* wystąpił prof. dr hab. Jerzy Wojciechowski

– 12 XII z wykładem zatytułowanym *Etyka wobec wyzwań inżynierii genetycznej* wystąpiła prof. dr hab. Zdzisława Piątek.

Na początku 2002 roku Oddział PTF w Olsztynie liczył 37 członków (lista w załączeniu). W końcu roku ich liczba nie uległa zmianie.

Skład Zarządu Oddziału PTF w Olsztynie:

dr hab. prof. nadzw. Zbigniew Hull – przewodniczący

dr Danuta Radziszewska – skarbnik

dr Andrzej Kucner – sekretarz

Komisja Rewizyjna:

dr Dariusz Barbaszyński – przewodniczący

dr Danuta Tomaszewska

mgr Czesław Pazera

Siedziba Oddziału PTF w Olsztynie

Instytut Filozofii UWM w Olsztynie

ul. Kurta Obitzka 2

10-725 Olsztyn

tel. 089/523 34 89

Sekretarz Zarządu Oddziału

PTF w Olsztynie

dr Andrzej Kucner

Przewodniczący Zarządu Oddziału

PTF w Olsztynie

prof. Zbigniew Hull

Sprawozdanie z działalności Opolskiego Oddziału PTF za rok 2002

I. W 2002 roku odbyło się pięć zebrań członków Opolskiego Oddziału PTF-u, w tym cztery miały formę spotkań naukowych, na których zostały wygłoszone wykłady i odbyła się dyskusja:

1. 15 I 2002, Zebranie sprawozdawcze, przyjęcie planu pracy
2. 14 II 2002, prof. Władysław Arżanuchin, Etyka społeczna w Rosji – stan obecny i perspektywy.
3. 23 IV 2002, Ks. dr hab. Kazimierz Wolsza, Doświadczenie transcendentne a transcendentalia.
4. 23 V 2002, dr Stanisław Kijaczko, Immaterializm: epistemologia i metafizyka. Próba interpretacji filozofii George'a Berkeley'a.
5. 3 XII 2002, dr hab. Volker Caysa, Filozofia sztuki życia. Podstawowe założenia i idee.

II. W roku 2002 Opolski Oddział PTF liczył 26 członków (stan nie uległ zmianie)
Wśród członków oddziału są trzy kobiety.

Członkowie Opolskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego:

1. Bonikowski Zbigniew – doktor, 45-681 Opole ul. Olimpijska 1
2. Bryniarski Edward – doktor, 45-006 Opole, ul. Książąt Opolskich 1-3/4
3. Chłap Arkadiusz – magister, 45-460 Opole, ul. Nowowiejska 3A/6
4. Chuchro Marek – magister, 45-052 Opole, ul. Oleska 45/2 20
5. Cichoń Jan – doktor, 45-032 Opole, ul. Kominka 1a
6. Dola Tadeusz – doktor habilitowany, profesor UO, 45-032 Opole, ul. Kominka 1a
7. Drewniak Ewa – magister, 48-303 Nysa, ul. Komisji Edukacji Narodowej 9/2
8. Drewniak Tomasz – magister, 48-303 Nysa, ul. Komisji Edukacji Narodowej 9/2
9. Drogoś Sławomir – magister, 48-370 Paczków ul. Żeromskiego 14/7
10. Francuz Grzegorz – doktor, 44-270 Rybnik, ul. Janasa 43A
11. Grzybowski Waclaw – doktor, 45-037 Opole, ul. Sienkiewicza 33/308
12. Gwiżdż Olgierd – magister, 45-064 Opole, ul. Kołłątaja 5/4
13. Kijaczko Stanisław – doktor, Opole, ul. Ostroroga 6/5
14. Kozera Bartłomiej – doktor habilitowany, profesor UO, 45-245 Opole, ul. Bytnara 120/804
15. Krasicki Jan – doktor, 45-485 Opole, ul. Szarych Szeregów 52/3
16. Lenart Mirosław – doktor, Opole, ul. Sienkiewicza 18/12
17. Mikołajewicz Bolesław – doktor, 45-033 Opole, ul. Sądowa 7/1 20
18. Nowak Zenona Maria – doktor, Opole, 50
19. Olewicz Tadeusz – doktor habilitowany, profesor UO, 45-056 Opole, ul. Kośnego 41/2
20. Piecuch Joachim – doktor, 47-320 Gogolin, ul. Słowackiego 34

21. Pietrzak Marcin – magister, 42-130 Wręczyca Wielka, ul. Śląska I
22. Sama Jan – doktor habilitowany, profesor UO, 40-871 Katowice, ul. Chrobrego 2/20
23. Skowroński Krzysztof – doktor, 45-266 Opole, ul. Hubala 25b/906
24. Trudzik Artur – magister, 46-250 Wolczyn, ul. K. Miarki 4/6
25. Wolsza Kazimierz – doktor habilitowany, profesor UO, 45-342 Opole, ul. Drzymały I
26. Wybraniec-Skardowska Urszula – profesor, 45-055 Opole, ul. Matejki 5/21

III. Skład Zarządu Opolskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego:

- dr Grzegorz Francuz – przewodniczący
- prof. dr hab. Urszula Wybraniec-Skardowska – wiceprzewodnicząca
- prof. dr hab. Tadeusz Olewicz – sekretarz
- ks. dr Joachim Piecuch – skarbnik
- ks. dr hab. Kazimierz Wolsza – członek Zarządu
- dr Jan Krasicki – członek Zarządu.

IV. Siedziba Opolskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego:

Institut Nauk Społecznych UO
45-359 Opole, Ul. Plebiscytowa 5, (077) 4566573.
e-mail: franc@uni.opole.pl

V. Plan działania Opolskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w roku 2003

1) Wzorem poprzedniego roku przewiduje się wykłady poszczególnych członków Oddziału oraz zaproszonych gości.

2) Spotkania poświęcone dziedzinom badawczym i publikacjom członków Opolskiego Oddziału PTF.

3) W październiku 2003 roku Opolski Oddział PTF-u współorganizuje interdyscyplinarną konferencję naukową pt.: „Ryzyko bycia – zagrożenia towarzyszące ludzkiej egzystencji”

Plan działania został przyjęty na zebraniu członków Opolskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego dnia 14 stycznia 2003 roku.

Przewodniczący Zarządu OO PTF
Dr Grzegorz Francuz

Sprawozdanie z działalności Oddziału Poznańskiego PTF w 2001 roku

Działalność Naszego Oddziału przebiegała w minionym roku zgodnie z zamierzeniami wypracowanymi na początku roku zeszłego. Zarząd działał w składzie prof. dr hab. K. Łastowski – przewodniczący, dr M. Szcześniak – skarbnik, dr K. Brzechczyn – sekretarz, prof. dr hab. P. Zeidler – członek zarządu odpowiedzialny za koordynację Olimpiady Filozoficznej i mgr Wioletta Dziarnowska – członkini-korespondent odpowiedzialna za korespondencję z *Ruchem Filozoficznym*. Oddział Poznański PTF liczył na początku 2001 roku 73 osoby (w tym 23 kobiety). W trakcie swojej działalności Zarząd mógł liczyć na wszechstronną pomoc Dyrekcji Instytutu Filozofii UAM, bez której nasza aktywność w takim wymiarze nie byłaby możliwa. Korzystając z okazji chciałbym wyrazić serdeczne podziękowanie Dyrekcji Instytutu za okazaną pomoc i życzliwość. Poważnym wsparciem była również dla nas pomoc Wydawnictw: Humaniora i Zysk i S-ka, które dla laureatów Olimpiady Filozoficznej ufundowały nagrody książkowe.

Zarząd Oddziału zbierał się 16 razy. Działalność Oddziału w br. obejmowała trzy kategorie aktywności.

I. Posiedzenia naukowe, których odbyto 6, podczas których wygłoszono następujące odczyty:

1. 22 I 2001 – Prof. Marian Wesoly (IF UAM), *Nowe Odczytanie Platonijskiego Timajosa*.

2. 5 II 2001 – Prof. Włodzisław Duch (UMK), *Neurofilozoficzne podejście do trudnego problemu świadomości*.

3. 19 III 2001 – prof. Max Urchs (Universitat Konstanz), *Eksperymenty myślowe w filozofii umysłu*.

4. 14 V 2001 – Prof. dr hab. Maria Kaczmarek (IA UAM), *O czym mówią mumie, czyli o koncepcji śmierci w starożytnym Egipcie. Z perspektywy badacza-antropologa*.

5. 26 X 2001 – Prof. Hans Kramer (Uniwersytet w Tybindze), *Die Grundlagen kulturwissenschaftlicher Erkenntnis Kritische Überlegungen zu Gadamer*;

6. 8 XI 2001 – Prof. Bernd Martin (Uniwersytet we Freiburg), *Martin Heidegger. Zwischen Marburg and Freiburg*.

II. Dyskusje nad książkami:

1. 19 II 2001 – Dyskusja nad książką Roberta Egierta, *Parafrazy Idealizacyjne*. Podczas tego spotkania przygotowane głosy dyskusyjne wygłosili: dr Krzysztof Brzechczyn, prof. Zbigniew Drozdowicz, dr Robert Egiert, Andrzej Falkiewicz, prof. Andrzej Klawiter, prof. Krzysztof Łastowski, prof. Leszek Nowak, prof. Paweł Zeidler.

2. 26 XI 2001 – Dyskusja nad książką Marii Łoś i Andrzeja Zybortowicza,

Privatising the Police-State. The Case of Poland. Podczas tej dyskusji wygłoszono następujące referaty:

- 1) Dr Krzysztof Brzechczyn, *Ukryty wymiar transformacji*;
- 2) Dr Arkadiusz Kotliński (INPiD UAM); *Czy PRL była państwem policyjnym?*
- 3) Prof. Andrzej Kojder (Katedra Socjologii Prawa UW); *Jaka prywatyzacja, jakiego państwa: policyjnego, autorytarnego czy partyjnego?*
- 4) Dr hab. Andrzej Zybertowicz (IS UMK), *Patologie – rdzeń czy marginalia transformacji?*

III. Wykłady specjalne dla młodzieży szkół licealnych oraz gimnazjalnych miasta Poznania i okolic:

28 I 2001

- 1) Prof. Anna Jamroziak, *Filozof wobec sztuki*.
- 2) Prof. Krzysztof Łastowski, *Ekologiczna wizja Ziemi a imperatywy etyczne*.

23 II 2001

- 1) Prof. Andrzej Klawiter, *Problem świadomości: ujęcie kognitywne i filozoficzne*.
- 2) Prof. Seweryn Dziamski, *Moralność czy moralności? Spór o relatywizm etyczny*.

30 III 2001

- 1) Prof. Anna Pałubicka, *Dwudziestowieczne wizje człowieka a problem wolności*.
- 2) Prof. Tadeusz Buksiński, *Współczesny człowiek wobec problemów globalizacji*.

27 IV 2001

- 1) Prof. Barbara Kotowa, *Kultura i światopogląd*.
- 2) Prof. Marian Wesoły, *Natura, człowiek, sztuka według Arystotelesa*.

30 XI 2001;

- 1) Prof. dr hab. Marian Wesoły, *„Najwyższe Dobro człowieka...” słowa Sokratesa w obliczu wyroku śmierci*.
- 2) Prof. dr hab. Tadeusz Buksiński, *Filozofia liberalizmu*.

14 XII 2001

- 1) Prof. dr hab. Roman Kubicki, *W poszukiwaniu źródeł nadziei*.
- 2) Prof. dr hab. Jan Such, *Czy można naukowo wyjaśnić pochodzenie Wszechświata?*

Obok działalności odczytowej Zarząd OP PTF sprawował opiekę nad uczest-

nikami Olimpiady Filozoficznej, przeprowadzając eliminacje okręgowe i fundując nagrody rzeczowe zwycięzcom. Z ramienia Zarządu OP PTF opiekę nad przebiegiem Olimpiady sprawował prof. dr hab. Paweł Zeidler, który miał wsparcie w osobach członków Komisji ds. Olimpiady Filozoficznej. W jej skład wchodziły następujące osoby: dr I Czerwińska, dr A. Jocz, mgr A. Leśniewska, dr M. Moryń, dr P. Przybysz, prof. D. Sobczyńska, dr P. Springer.

IV. Przygotowanie i wydanie publikacji:

K. Łastowski, P. Zeidler (red.). *Zaproszenie do filozofii*. Poznań: Sorus.

Sekretarz Zarządu OP PTF
Dr Krzysztof Brzechczyn

Sprawozdanie z działalności Oddziału Poznańskiego PTF w 2002 roku

Działalność Naszego Oddziału przebiegała w minionym roku zgodnie z zamierzeniami wypracowanymi na początku roku zeszłego. Zarząd działał w składzie prof. dr hab. K. Łastowski – przewodniczący, dr M. Szcześniak – skarbnik, dr K. Brzechczyn – sekretarz, prof. dr hab. P. Zeidler – członek zarządu odpowiedzialny za koordynację Olimpiady Filozoficznej i mgr Wioletta Działowska – członkini-korespondent odpowiedzialna za korespondencję z *Ruchem Filozoficznym*. Oddział Poznański PTF liczył na początku 2002 roku 73 osoby (w tym 23 kobiety). W trakcie swojej działalności Zarząd mógł liczyć na wszechstronną pomoc Dyrekcji Instytutu Filozofii UAM, bez której nasza aktywność w takim wymiarze nie byłaby możliwa. Korzystając z okazji chciałbym wyrazić serdeczne podziękowanie Dyrekcji Instytutu za okazaną pomoc i życzliwość. Poważnym wsparciem była również dla nas pomoc Wydawnictw: Humaniora i Zysk i S-ka, które dla laureatów Olimpiady Filozoficznej ufundowały nagrody książkowe.

Zarząd Oddziału zbierał się 15 razy. Działalność Oddziału w br. obejmowała trzy kategorie aktywności.

I. Posiedzenia naukowe, podczas których wygłoszono następujące odczyty:

1. 18 II 2002. Prof. Zygmunt Hajduk (KUL), *Wartości epistemiczne: aktualne kontrowersje w aksjologii nauki*.

2. 21 III 2002; Prof. Andrzej Wiśniewski (Uniwersytet Zielonogórski), *Erotetyczne scenariusze badań*.

3. 25 IV 2002; Prof. George Goedert (Uniwersytet Frankfurcki), *Postęp poprzez „wolność, równość, braterstwo”*. *Nietzscheańska krytyka rewolucji francuskiej*.

4. 20 V 2002; Prof. Tilmon Borsche, *Orientacja w niepewnym polu pojęć*.

5. 4 XI 2002; Dr Beata Frydryczak (Uniwersytet Zielonogórski), *Estetyka alegorii*.

6. 18 XI 2002; Prof. Janusz Czelakowski (Uniwersytet Opolski), *Teoria działania a lingwistyka*.

7. 25 XI 2002; Prof. Teresa Grabińska (Uniwersytet Zielonogórski), *Teoria wiedzy Kazimierza Ajdukiewicza i Ludwika Flecka*.

II. Wykłady specjalne dla młodzieży szkół licealnych oraz gimnazjalnych miasta Poznania i okolic:

25 I 2002

1) Prof. Zbigniew Drozdowicz, *Nowe ruchy religijne*.

2) Prof. Anna Pałubicka, *Podmiotowość a indywidualność w kulturze współczesnej*.

22 II 2002

- 1) Dr hab. Antoni Szczuciński, *Paradoksy kwantowe i ich filozoficzne konsekwencje*.
- 2) Prof. Danuta Sobczyńska, „*Macierzyństwo i ojcostwo*” – w aspekcie filozoficznym.

29 III 2002

- 1) Prof. dr hab. Ewa Czerwińska, *Mao Tse Tunga projekt rewolucji socjalistycznej – czyli teoria i praktyka chińskiego komunizmu w latach 1935-1977*.
- 2) Prof. Barbara Kotowa, *Wynaturzony człowiek w ucłowieczonej naturze*.

III. Pod egidą OP PTF wydana również została publikacja zatytułowana *Tropami filozofii* będąca II tomem wydawnictwa „Wykłady z filozofii dla młodzieży”. Edycja ta prezentuje materiały z cyklu wykładów, które zostały wygłoszone przez członków Oddziału Poznańskiego PTF, profesorów naszego Instytutu w roku akademickim 2000/2001.

Obok działalności odczytowej Zarząd OP PTF sprawował opiekę nad uczestnikami Olimpiady Filozoficznej, przeprowadzając eliminacje okręgowe i fundując nagrody rzeczowe zwycięzcom. Z ramienia Zarządu OP PTF opiekę nad przebiegiem Olimpiady sprawował prof. dr hab. Paweł Zeidler, który miał wsparcie w osobach członków Komisji ds. Olimpiady Filozoficznej. W jej skład wchodziły następujące osoby: dr I. Czerwińska, dr A. Jocz, mgr A. Leśniewska, dr M. Moryń, dr P. Przybysz, prof. D. Sobczyńska, dr P. Springer.

Sekretarz Zarządu OP PTF
Dr Krzysztof Brzechczyn

Sprawozdanie z działalności Oddziału Słupskiego za rok 2001

DZIAŁALNOŚĆ MERYTORYCZNA

1. Liczba odbytych zebrań Zarządu Oddziału – 7.
2. Liczba odbytych zebrań naukowych oraz wygłoszonych odczytów – 6, w tym:
 - Dr Bogdan Górka: *Rozmowa z Nikodemem jako tekst inicjacyjny* – 03 I 2001;
 - Dr Jerzy Lepieszkiewicz: *Modernizm a metafizyka* – 09 I 2001;
 - Dr Wanda Kamińska: *Postmodernizm – za i przeciw* – 26 III 2001;
 - Dr Ryszard Sitek: *Warszawska Szkoła Historii Idei* – 04 VI 2001;
 - Mgr Marek Głogoczowski: „*Przesąd kartezjański*” jako podstawa naukowej twórczości Noama Chomsky 'ego – 13 XI 2001;
 - Dr Ryszard Sitek: *Do i od stalinizmu. Modele uprawiania historiografii filozoficznej w Polsce powojennej* – 04 XII 2001.
3. Inne formy działalności naukowej i popularyzatorskiej:
 - Organizacja wycieczki dla 40 osobowej grupy studentów i pracowników naukowych PAP w Słupsku do Kaliningradu w dniu 21 maja 2001. W ramach wycieczki odbyło się spotkanie ze studentami i kadrą Uniwersytetu w Kaliningradzie oraz zwiedzanie zabytków miasta połączone ze złożeniem kwiatów na grobie I. Kanta.
4. Liczba członków Oddziału wg stanu na dzień 01 I 2001 – 15 osób, w tym 4 kobiety.
5. Liczba członków Oddziału wg stanu na dzień 31 XII 2001 – 18 osób, w tym 5 kobiet.
6. Wykaz członków Oddziału PTF w Słupsku wg stanu na dzień 31 XII 2001 roku:
 - Mgr Rafał Baras, 78-300 Drawsko Pomorskie, Plac Gdański 9 m. 5, tel. (094) 3 633 824;
 - Mgr Bogna Choińska, 81 -572 Gdynia, Lipowa 8 C m. 1;
 - Mgr Małgorzata Chrzanowska, 76-200 Słupsk, Małachowskiego 30 m. 13, k: (0608) 201 438;
 - Dr Ryszard Czyżewski, 76-200 Słupsk, H. Pobożnego 15 m. 2, tel. (059) 8 425 535;
 - Mgr Bogdan Drozdowicz, 76-200 Słupsk, Dunikowskiego 5 m. 20, tel. (059) 8 437 956, k: (0602) 664 140;
 - Dr Marek Fota, 80-809 GDAŃSK, Worcella 20 m. 1, tel. (058) 3 024 731;
 - Dr Bogusław Górka, 80-251 Gdańsk, Batorego 34 m. 3, tel. (058) 3 412 265;
 - Arkadiusz Górski (absolwent studiów filozof. – licencjat), 76-200 Słupsk, Królowej Jadwigi 1/54, tel. (059) 8 435 203;
 - Dr Wanda Kamińska, 76-200 Słupsk, Zygmunta Augusta 75 m. 73, tel. (059) 8 438941;
 - Dr Paweł Kasprzyk, 76-200 Słupsk, Szczecińska 61 m. 7, tel. 8 430 827;

- Dr Stefan Konstańczak, 76-200 Słupsk, Górna 5 m. 26, tel. (059) 8 421 657, k: (0608) 401 197, e-mail: kstefan@poczta.onet.pl.
- Dr Józef Kwapiszewski, 60-645 Poznań, Michałowska 12 m. 1, tel. (061) 8 485 301, k: (0604) 364 170;
- Mgr Małgorzata Olech, 78-123 Siemyśl, Szkolna 29, k: (0601) 878 246;
- Dr Mirosław Patalon, 80-419 Gdańsk, Zbyszka z Bogdańca 43, tel. (058) 3 417441;
- Dr Mieczysław Pietrusiewicz, 76-200 Słupsk, Mikołajska 6C m. 24, tel. (059)8422175;
- Dr Ryszard Sitek, 76-200 Słupsk, A. Gryfitki 7 m. 31, tel. (059) 8 444 100, e-mail: ketisl@poczta.onet.pl.
- Mgr Grażyna Strojek, 75-691 Koszalin, Walecznych 10, tel. (094) 3 405 482;
- Dr Ryszard Zagłoba, 80-537 Gdańsk, Wyzwolenia 22 B m. 3, tel. (058) 3 432 580, k: (0604) 294 284.

Sprawozdanie z działalności Oddział Słupskiego PTF w roku 2002

DZIAŁALNOŚĆ MERYTORYCZNA

1. Liczba odbytych zebrań Zarządu Oddziału – 10.
2. Liczba odbytych zebrań naukowych oraz wygłoszonych odczytów – 8,
w tym:
 - mgr Bogna Choińska: *Niefachowe pisanie o sztuce* – 22 I 2002;
 - dr Stefan Konstańczak: *Śmierć chwalebna – inspiracje etyczne i estetyczne* – 05 III 2002;
 - dr Marek Fota: *Filozoficzne źródła masonerii* – 09 IV 2002;
 - dr Bogusław Górka: *Dekalog. Dekonstrukcja mitów* – 03 VI 2002;
 - prof. dr hab. Ryszard Wiśniewski (UMK.): *Wyznaczniki dyskusji o potrzebie zmian we współczesnej etyce* – 19 VI 2002;
 - mgr Grażyna Strojek: *Freudowska koncepcja źródeł moralności człowieka* – 21 X 2002;
 - prof. dr hab. Adam Karpiński (UG): *Mikołaj Bierdiajew – aktualność tematu?* – 18 XI 2002;
 - dr Mirosław Patalon: *Teologia mediacji H.R. Niebuhra* – 12 XII 2002.
3. Liczba członków Oddziału wg stanu na dzień 01 I 2002 – 18 osób, w tym 5 kobiet.
4. Liczba członków Oddziału wg stanu na dzień 31 XII 2002 – 21 osób, w tym 7 kobiet.
5. Wykaz członków Oddziału PTF w Słupsku wg stanu na dzień 31 XII 2002 roku:
 - Mgr Rafał Baras, 78-300 Drawsko Pomorskie, Plac Gdański 9 m. 5, tel. (094) 3 633 824;
 - Mgr Bogna Choińska, 81 -572 Gdynia, Lipowa 8 C m. I;
 - Mgr Małgorzata Chrzanowska, 76-200 Słupsk, Małachowskiego 30 m. 13, k: (0608) 201 438;
 - Dr Ryszard Czyżewski, 76-200 Słupsk, H. Pobożnego 15 m. 2, tel. (059) 8 425 535;
 - Mgr Bogdan Drozdowicz, 76-200 Słupsk, Dunikowskiego 5 m. 20, tel. (059) 8 437 956, k: (0602) 664 140;
 - Dr Marek Fota, 80-809 Gdańsk, Worcella 20 m. I, tel. (058) 3 024 731;
 - Mgr Marek Głogoczowski, 34-500 Zakopane, Chramcówki 10 A, tel. (018) 2013925;
 - Dr Bogusław Górka, 80-251 Gdańsk, Batorego 34 m. 3, tel. (058) 3 412 265;
 - Arkadiusz Górski (absolwent studiów filozof. – licencjat), 76-200 Słupsk, Królowej Jadwigi 1/54, tel. (059) 8 435 203;
 - Dr Wanda Kamińska, 76-200 Słupsk, Zygmunta Augusta 75 m. 73, tel. (059) 8 438941;

- Dr Paweł Kasprzyk, 76-200 Słupsk, Szczecińska 61 m. 7, tel. 8 430 827;
- Dr Stefan Konstańczak, 76-2CO Słupsk, Górna 5 m. 26, tel. (059) 8 421 657, k: (0608) 401 197, e-mail: kstefan@poczta.onet.pl.
- Dr Józef Kwapiszewski, 60-645 Poznań, Michałowska 12 m. I, tel. (061) 8 485 301, k: (0604) 364 170;
- Marzena Nadstazik (absolwentka studiów filozof. – licencjat), 78-400 Szczecinek, Warszawska 1/1A, tel.: (094) 3721292;
- Dr Małgorzata Olech, 78-100 Kołobrzeg, Złota 11A/7, tel. (094) 352 19 95, k: (0601)878246;
- Dr Mirosław Patalon, 80-419 Gdańsk, Zbyszka z Bogdańca 43, tel. (058) 3 417441;
- Dr Mieczysław Pietrusiewicz, 76-200 Słupsk, Mikołajska 6 C m. 24, tel. (059)8422175;
- Dr Ryszard Sitek, 76-200 Słupsk, A. Gryfitki 7 m. 31, tel. (059) 8 444 100, e-mail: ketisi@poczta.onet.pl.
- Mgr Grażyna Strojek, 75-691 Koszalin, Walecznych 10, tel. (094) 3 405 482;
- Barbara Szafraniec (absolwentka studiów filozof – licencjat), 76-200 Słupsk, Wazów 6/30, tel. (059) 843 54 53, k: (0691) 823 229;
- Dr Ryszard Zagłoba, 80-537 Gdańsk, Wyzwolenia 22 B m. 3, tel. (058) 3 432 580, k: (0604) 294 284.

Sekretarz PTF/O Słupsk
dr Wanda Kamińska

Przewodniczący PTF/O Słupsk
Dr Ryszard Sitek

Sprawozdanie z działalności Szczecińskiego Oddziału PTF w okresie 1 I 2001 – 31 XII 2001 r.

1. W roku 2001 w Szczecińskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Filozoficznego odbyto 4 zebrania członków Zarządu i zorganizowano 1 wykład dla członków PTF i innych zainteresowanych osób. Wykład został wygłoszony przez nauczyciela akademickiego zamieszkałego w Szczecinie, gdyż Oddział ze względu na małe możliwości finansowe nie mógł zapraszać do Szczecina gości z zewnątrz.

2. Wykłady-odczyty połączone z dyskusjami zorganizowane przez Zarząd Oddziału Szczecińskiego. PTF w roku 2001:

– 7 VI 2001; dr Wojciech Krysztofiak p.t. „Gramatyka filozofii”.

3. W ramach patronatu Polskiego Towarzystwa Filozoficznego nad Olimpiadami Filozoficznymi Członkowie Zarządu Oddziału wzięli czynny udział w przygotowaniu uczestników do eliminacji XIII Olimpiady Filozoficznej. Działalność ta polegała na zorganizowaniu specjalnych wykładów i konsultacji dla uczniów szkół średnich. W pracach komisji egzaminacyjnej czynnie uczestniczyli: dr Wojciech Krysztofiak – przewodniczący Komitetu Okręgowego OF; prof. dr hab. Henryk Badryś (przewodniczący Zarządu Oddziału); Jerzy Lepieszkiewicz (członek Zarządu). Spośród kilkudziesięciu uczestników eliminacji szkolnych i okręgowych wyłoniono grupę finalistów z których wybrano 8 laureatów zakwalifikowanych do eliminacji centralnych OF w Warszawie.

4. Liczba członków Szczecińskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego wynosiła na początku roku 2001 i na koniec roku: 27 (dwudziestu siedmiu), w tym 4 (cztery) kobiety.

Sekretarz
Szczecińskiego Oddziału
Polskiego Towarzystwa Filozoficznego
mgr Sławomir Okulski

Sprawozdanie z działalności Szczecińskiego Oddziału PTF w okresie 1 I 2001 – 31 XII 2001 r.

1. W roku 2001 w Szczecińskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Filozoficznego odbyto 4 zebrania członków Zarządu i zorganizowano 1 wykład dla członków PTF i innych zainteresowanych osób. Wykład został wygłoszony przez nauczyciela akademickiego zamieszkałego w Szczecinie, gdyż Oddział ze względu na małe możliwości finansowe nie mógł zapraszać do Szczecina gości z zewnątrz.

2. Wykłady-odczyty połączone z dyskusjami zorganizowane przez Zarząd Oddziału Szczecińskiego. PTF w roku 2001:

– 7 VI 2001; dr Wojciech Krysztofiak p.t. „Gramatyka filozofii”.

3. W ramach patronatu Polskiego Towarzystwa Filozoficznego nad Olimpiadami Filozoficznymi Członkowie Zarządu Oddziału wzięli czynny udział w przygotowaniu uczestników do eliminacji XIII Olimpiady Filozoficznej. Działalność ta polegała na zorganizowaniu specjalnych wykładów i konsultacji dla uczniów szkół średnich. W pracach komisji egzaminacyjnej czynnie uczestniczyli: dr Wojciech Krysztofiak – przewodniczący Komitetu Okręgowego OF; prof. dr hab. Henryk Badryś (przewodniczący Zarządu Oddziału); Jerzy Lepieszkiewicz (członek Zarządu). Spośród kilkudziesięciu uczestników eliminacji szkolnych i okręgowych wyłoniono grupę finalistów z których wybrano 8 laureatów zakwalifikowanych do eliminacji centralnych OF w Warszawie.

4. Liczba członków Szczecińskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego wynosiła na początku roku 2001 i na koniec roku: 27 (dwudziestu siedmiu), w tym 4 (cztery) kobiety.

Sekretarz
Szczecińskiego Oddziału
Polskiego Towarzystwa Filozoficznego
mgr Sławomir Okulski

Sprawozdanie z działalności Szczecińskiego Oddziału PTF w okresie 1 I 2002 – 31 XII 2002 r.

1. W roku 2002 w Szczecińskim Oddziale Polskiego Towarzystwa Filozoficznego odbyto 4 zebrania członków Zarządu i zorganizowano 2 wykłady dla członków PTF i innych zainteresowanych osób. Wykłady zostały wygłoszone przez nauczycieli akademickich zamieszkałych w Szczecinie, gdyż Oddział, ze względu na małe możliwości finansowe, nie mógł zapraszać do Szczecina gości z zewnątrz.

2. W dniu 19 XII 2002 odbyło się Walne Zebranie Sprawozdawcze Członków Szczecińskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego na którym udzielono absolutorium Zarządowi Oddziału (Protokół z Zebrania w załączeniu).

3. Wykłady – odczyty połączone z dyskusjami – zorganizowane przez Zarząd Oddziału Szczecińskiego PTF w roku 2002:

- 14 XI 2002 – dr Wojciech Krysztofiak
nt. „Metamatematyka i intensjonalność – na marginesie twierdzenia Gödla”.
- 19 XII 2002 – mgr Piotr Pieczyński
nt. „Poszukiwania sensu życia w filozofii Wschodu i Zachodu”.

4. W ramach patronatu Polskiego Towarzystwa Filozoficznego nad Olimpiadami Filozoficznymi członkowie Zarządu i Oddziału wzięli czynny udział w pracach Komisji egzaminacyjnej na etapie eliminacji wojewódzkich XIV Olimpiady Filozoficznej.

Przewodniczącym Komitetu Okręgowego OP w Szczecinie jest dr Wojciech Krysztofiak – wiceprzewodniczący Oddziału; sekretarzem Komitetu jest mgr Paweł Kołodziński – członek Oddziału, w pracach jury XIV OF aktywnie uczestniczyli prof. dr hab. Henryk Hadryś – przewodniczący Oddziału oraz dr Jerzy Lepieszkiwicz – członek Zarządu.

Spśród uczestników eliminacji szkolnych wyłoniono 32 uczestników etapu pisemnego eliminacji wojewódzkich, następnie dopuszczono do eliminacji ustnych 21 osób. Na koniec wybrano finalistów, z których 5 osób zostało zakwalifikowanych do eliminacji centralnych w Warszawie.

5. Liczba członków Szczecińskiego Oddziału PTF wynosiła na początku i na końcu roku 2002 27 (dwadzieścia siedem) osób, w tym 4 kobiety.

Sekretarz Szczecińskiego Oddziału PTF
mgr Sławomir Okulski

Sprawozdanie z działalności Oddziału Toruńskiego PTF za rok 2001

1 stycznia 2001 r. Oddział liczył 49 członków, w tym 9 kobiet. W roku 2001 swe kandydatury na członków toruńskiego Oddziału PTF zgłosiło siedem osób, spośród których dotychczas oficjalnie przyjęto cztery osoby. Obecnie Oddział liczy więc 53 członków (w tym 10 kobiet), a po przegłosowaniu pozostałych trzech kandydatów będzie liczył 56 członków, w tym 11 kobiet.

W roku 2001 w skład Zarządu Oddziału PTF wchodził:

Przewodniczący: prof. dr hab. Leon Gumański, 87-100 Toruń, Krasińskiego 61/4

Sekretarz: dr Zbigniew Nerczuk, 87 100 Toruń, Sienkiewicza 14c/24

Skarbnik: mgr Marcin Zdrenka, 87-100 Toruń, Pana Tadeusza 8/23

W skład Komisji Rewizyjnej:

Przewodniczący: prof. Włodzimierz Tyburski, 87-100 Toruń, Kwiatowa 34

Członek: mgr Cezary Gorzka, 87-100 Toruń, Św. Józefa 7.

Członek: dr Andrzej Pietruszczak, 87-100 Toruń, Kosynierów Kościuszkowskich 12A/14

W roku 2001 odbyło się 6 posiedzeń naukowych oraz Walne Zebranie Oddziału za rok 2000.

Podczas posiedzeń naukowych Oddziału wygłoszone zostały następujące referaty:

1 III 2001 – mgr Waław Janikowski (IF UMK), *O relacjach pomiędzy filozofią egzystencjalną a filozofią analityczną* (413)

26 IV 2001 – mgr Aleksandra Derra-Włochowicz (IF UMK), *Późny Wittgenstein o prawdzie* (414)

29 V 2001 – prof. Francois Chirpaz (Uniwersytet w Lyons, Francja), *Hermeneutique et interpretation (Les chemins du comprendre)* (415)

8 X 2001 – dr Niko Strobach (Uniwersytet w Rostocku, Niemcy) *Plato – sceptic and/or mystic?* (416)

15 XI 2001 – mgr Waław Janikowski (Instytut Filozofii UMK) *Internalizm i eksternalizm w metaetyce współczesnej* (417)

13 XII 2001 – dr Adam Dubik (Instytut Filozofii UMK), *Michele Foucault: opór i eros, czyli o stylizacji etycznej w starożytnej Grecji* (418)

Oprócz działalności odczytowej wydano trzy zeszyty (w tym jeden podwój-

ny) kwartalnika „Ruch Filozoficzny”. Ponadto, na stronach internetowych Instytutu Filozofii umieszczone zostały podstawowe informacje na temat Toruńskiego Oddziału PTF, w tym skład członków zarządu oraz spis referatów wygłoszonych na posiedzeniach PTF w ciągu ostatnich pięciu lat.

Przewodniczący Zarządu
prof. dr hab. Leon Gumański

Sekretarz Oddziału
dr Zbigniew Nerczuk

Sprawozdanie z działalności Oddziału Toruńskiego PTF za rok 2002

1 stycznia 2002 r. Oddział Toruński PTF liczy 56 członków, w tym 11 kobiet. W roku 2002 przyjęto jednego członka, w związku z czym obecnie Oddział liczy 57 członków, w tym 11 kobiet.

W roku 2002 w skład Zarządu Oddziału PTF wchodził:

Przewodniczący: prof. dr hab. Leon Gumański, 87-100 Toruń, Krasińskiego 61/4

Sekretarz: dr Zbigniew Nerczuk, 87 100 Toruń, Sienkiewicza 14c/24

Skarbnik: mgr Marcin Zdrenka, 87-100 Toruń, Pana Tadeusza 8/23

W skład Komisji Rewizyjnej:

Przewodniczący: prof. Włodzimierz Tyburski, 87-100 Toruń, Kwiatowa 34

Członek: dr Cezary Gorzka, 87-100 Toruń, Św. Józefa 7.

Członek: dr hab. Andrzej Pietruszczak, 87-100 Toruń, Kosynierów Kościuszkowskich 12A/14

W roku 2002 odbyło się 9 posiedzeń naukowych oraz Walne Zebranie Oddziału za rok 2001. Referentami podczas posiedzeń byli w przeważającej mierze goście Instytutu Filozofii UMK oraz młodszy pracownicy Instytutu oraz doktoranci.

Podczas posiedzeń naukowych Oddziału wygłoszone zostały następujące referaty:

18 IV 2002 – docent dr Vihren Bouzov (University of Veliko Turnovo, Bułgaria) *Analytical Philosophy in Bulgaria* (419)

7 V 2002 – prof. Wolfgang Carl (Philosophisches Seminar, Getynga): *The Nature of the Self: Hume or Kant?* (420)

14 V 2002 – dr Magdalena Środa (IF UW): *Feminizm w filozofii* (421)

5 VI 2002 – dr Markus Schmitz (Niemcy): *The weakness of the modern philosophy of consciousness because of the arbitrary change of philosophy-relevant analysis from ancient eidetic-ontologic mathematics to modern algebra by Rene Descartes* (422)

10 X 2002 – prof. Michel Fattal (Uniwersytet w Grenoble, Francja), *D'une herméneutique du cosmos à une ontologie de l'Esprit: Heraclite et Plotin, un avenir pour notre raison?* (423)

7 listopada 2002 – mgr Waław Janikowski (Instytut Filozofii UMK), *Partykularyzm J. Dancy'ego a kwestia empiryczności etyki* (424)

14 XI 2002 – mgr Jarosław Spychała (Instytut Filozofii UMK), *Orficka idea soma-sema i jej adaptacja w filozofii Platona* (425)

5 XII 2002 – dr Adam Dubik (Instytut Filozofii UMK), *J. Ortegi y Gasseta koncepcja człowieka masowego* (426)

18 XII 2002 – prof. Roger Pouivet (Instytut Filozofii Nancy, Francja) *Religious Imagination and Virtue Epistemology* (427)

Niestety, w roku 2002 utrzymała się trwająca już od kilku lat tendencja zmniejszającego się zainteresowania słuchaczy referatami (niska frekwencja), tendencja stojąca w dysproporcji do dużej gotowości do wygłoszenia referatów (przede wszystkim młodzi pracownicy i doktoranci).

Oprócz działalności odczytowej wydano cztery zeszyty kwartalnika „Ruch Filozoficzny”. W roku 2002 kontynuowano bliską współpracę z Instytutem Filozofii UMK. Niestety, nie udało się zrealizować w zamierzonym zakresie planu rozbudowy stron internetowych związanych z działalnością Oddziału Toruńskiego PTF oraz „Ruchu Filozoficznego”. Podjęcie tego projektu przewiduje się na rok 2003.

Przewodniczący Zarządu
prof. dr hab. Leon Gumański

Sekretarz Oddziału
dr Zbigniew Nerczuk

Sprawozdanie Zarządu Oddziału Warszawskiego PTF za okres 15 I 2001 – 7 I 2002 r.

Zarząd Oddziału Warszawskiego PTF wybrany w dniu 10 I 2000 r. na czteroletnią kadencję, działał w okresie sprawozdawczym – będącym drugim rokiem kadencji – w składzie:

1. prof. dr hab. Zofia Rosińska – przewodnicząca Zarządu Oddziału Warszawskiego PTF
2. prof. dr hab. Joanna Górnicka-Kalinowska – wiceprzewodnicząca
3. prof. dr hab. Karol Sauerland
4. prof. dr hab. Maciej Potępa
5. dr hab. Ulrich Schrade
6. dr Krystyna Krauze-Błachowicz – skarbnik
7. dr Wawrzyniec Rymkiewicz – sekretarz do 12 VI 2001 r.
8. dr Piotr Teodorczuk – p.o. sekretarza od 12 VI 2001 r.

II. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału Warszawskiego PTF odbył pięć zebrań:

1. 7 I 2001 r. – poświęcone opracowaniu planu pracy na rok 2001 i analizie dotychczasowej działalności;
2. 14 V 2001 r. – dyskusja nad bieżącymi problemami Oddziału Warszawskiego PTF;
3. 12 VI 2001 r. – przedyskutowano plan spotkań na rok akademicki 2001/2002 – zatwierdzono zmianę na stanowisku sekretarza – przyjęto propozycje kandydatur na stanowisko kierownika Sekcji Nauczania Filozofii PTF
4. 01 IX 2001 r. – przyjęto plan organizacji uroczystej sesji naukowej zorganizowanej z okazji 80-tych urodzin prof. dr hab. Stefana Morawskiego.
5. 04 I 2002 r. – poświęcone przygotowaniu Walnego Zebrania Oddziału PTF;

III. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału Warszawskiego PTF zorganizował następujące publiczne zebrania naukowe z odczytami:

1. w dniu 15 I 2001 r. – dr Marka Bieleckiego i dr Marty Calvo – „Rzeczywistość realna i wirtualna”; obecnych osób – 16;
2. w dniu 26 II 2001 r. – dr Wojciech Bober – „Co to jest etyka komputerowa?”; obecnych osób – 13;
3. w dniu 26 III 2001 r. – dr Piotr Szatek – „O falsyfikacji twierdzeń psychoanalitycznych. (uwagi na marginesie terapii własnej)”; obecnych osób – 8;
4. w dniu 23 IV 2001 r. – doc. dr hab. Andrzej Zieliński – „Ustalanie związków przyczynowych w medycynie”; obecnych osób – 10;

5. w dniu 14 V 2001 r. – dr hab. Małgorzata Kowalska – „Dialektyki i dialogiki. O sposobach zarządzania różnicą”; obecnych osób – 22;

Uroczyste sesje naukowe

6. w dniu 22 X 2001 r. uroczysta sesja naukowa zorganizowana z okazji 80-tej rocznicy urodzin Profesora Stefana Morawskiego w sali im. Brudzińskiego w Pałacu Kazimierzowskim, przy współdziałaniu władz Instytutu Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego; obecnych osób – ok. 150; referaty wygłosili: dr Zbigniew Zwoliński, prof. prof. Irena Wojnar, Krystyna Wilkoszewska, Jolanta Brach-Czaina, Alicja Kuczyńska, Barbara Markiewicz, Teresa Kostyrko, Grzegorz Sztabiński; w dyskusji panelowej udział wzięli prof. prof. Katarzyna Rosner, Anna Zeidler-Janiszewska, Iwona Lorenc, Roman Kubicki, Andrzej Szachaj.

Zebrania zorganizowane wspólnie z Polskim Towarzystwem Semiotycznym:

7. w dniu 7 XII 2001 r. sesja naukowa poświęcona twórczości profesora Władysława Tatarkiewicza.

IV. Na początku roku 2001 Oddział Warszawski liczył 253 członków; w tym kobiet 76; na końcu roku 2001 Oddział Warszawski liczył 255 członków; w tym kobiet 86.

p.o. sekretarza Zarządu
Oddziału Warszawskiego PTF
dr Piotr Teodorczuk

Sprawozdanie Zarządu Oddziału Warszawskiego PTF za okres 7 I 2002 – 16 XII 2002 r.

I. Zarząd Oddziału Warszawskiego PTF wybrany w dniu 10 I 2000 r. na czteroletnią kadencję, działał w okresie sprawozdawczym – będącym trzecim rokiem kadencji – w składzie:

1. prof. dr hab. Zofia Rosińska – przewodnicząca Zarządu Oddziału Warszawskiego PTF
2. prof. dr hab. Joanna Górnicka-Kalinowska – wiceprzewodnicząca
3. prof. dr hab. Karol Sauerland
4. dr hab. Ulrich Schrade
5. dr Krystyna Krauze-Błachowicz – skarbnik
6. dr Piotr Teodorczuk – sekretarz

II. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału Warszawskiego PTF odbył cztery zebrania:

1. dnia 11 I 2002 r.

- poświęcone opracowaniu planu pracy na rok 2002 i analizie dotychczasowej działalności;
- podjęto uchwałę o niewysyłanie zawiadomień do członków, którzy nie uregulują zaległych składek do końca czerwca b.r.

2. dnia 25 III 2002 r.

- poświęcone przedyskutowaniu wraz z delegatami Oddziału Warszawskiego PTF przebiegu i rezultatów obrad Walnego Zgromadzenia Delegatów PTF;
- dokonano korekty planu pracy na rok 2002;

3. dnia 21 X 2002 r.

- dokonano korekty planu pracy na rok 2002;

4. dnia 6 XI 2002 r.

- poświęcone przygotowaniu Walnego Zebrania Oddziału PTF;
- omówiono dotychczasową współpracę z „Ruchem Filozoficznym”;
- dokonano zmian w sposobie zawiadamiania członków o odczytach (e-mail, zmniejszenie częstotliwości wysyłek);
- dokonano korekty planu pracy na rok 2002.

5. dnia 16 XII 2002 r.

- poświęcone przygotowaniu sprawozdania z działalności Oddziału i Zarządu; Członkowie Zarządu są w stałym kontakcie telefonicznym.

III. W okresie sprawozdawczym Zarząd Oddziału Warszawskiego PTF zorganizował następujące publiczne zebrania naukowe z odczytami:

1. w dniu 25 II 2002 r. – dr Agata Bielik – „Filozoficzna aktualność romantyzmu”; obecnych osób – 44;

2. w dniu 25 III 2002 r. – dr Janusz Dobieszewski – „Bogoczlowiecze poszukiwania Sołowjewa”; obecnych osób – 11;

3. w dniu 29 IV 2002 r. – Prof. dr hab. Alicja Kuczyńska – „Filozoficzne znaczenie sztuki w Renesansie”; obecnych osób -15;

4. w dniu 20 V 2002 r. – dyskusja panelowa poświęcona pamięci H.-G. Gadamera pt.: „Rozmowa” z udziałem prof. dr hab. Barbary Markiewicz, prof. dr hab. Marka J. Siemka, prof. dr hab. Włodzimierza Lorenca; obecnych osób – 24;

5. w dniu 10 V 2002 r. – dyskusja panelowa pt.: „Aktualność myśli Henryka Elzenberga” z udziałem prof. dr hab. Bolesława Wolniewicza, dr hab. Ulrich Schrade, dr hab. Janusza Skarbka, dr Agnieszki Nogal, dr Pawła Okołowskiego, dr Tomasz Mazura; obecnych osób – 37;

6. w dniu 21 X 2002 r. – dr Krystyny Krauze – Błachowicz – „Modyści to nie kapelusznicy. Z dziejów polskiego modyzmu”, obecnych osób – 17;

7. w dniu 25 XI 2002 r. – prof. dr hab. Jan Szrednicki- „Wittgenstein – wielki sofista XX wieku”, obecnych osób – 35;

8. w dniu 16 XII 2002 r. – dr Jan Bigaj – „Trzy podstawowe formuły arystotelesowskiej *Metafizyki* w nowej interpretacji”;

Zarząd Oddziału Warszawskiego podjął staranie o wydanie książki pamiątkowej poświęconej Profesorowi Stefanowi Morawskiemu. Księga zawiera referaty i artykuły z uroczystej sesji naukowej, jaka odbyła się w dniu 22 X 2001 r. z okazji 80-tej rocznicy urodzin Profesora Stefana Morawskiego w sali im. Brudzińskiego w Pałacu Kazimierzowskim. Sesja była organizowana przy współudziale władz Instytutu Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego. Obecnych było ok. 150 osób. Referaty wygłosili wówczas: dr Zbigniew Zwoliński, prof. prof. Irena Wojnar, Krystyna Wilkoszewska, Jolanta Brach-Czaina, Alicja Kuczyńska, Barbara Markiewicz, Teresa Kostyrko, Grzegorz Sztabiński; w dyskusji panelowej udział wzięli prof. prof. Katarzyna Rosner, Anna Zeidler-Janiszewska, Iwona Lorenc, Roman Kubicki, Andrzej Szachaj. Termin wydania książki planowany jest na rok akademicki 2002/2003. Redakcji naukowej podjęła się prof. dr hab. Zofia Rosińska.

Zarząd Oddziału Warszawskiego podjął staranie o wydanie materiałów z panelu pt.: „Aktualność myśli Henryka Elzenberga”. Materiały zredagowane przez prof. dr hab. Zofię Rosińską zostały już opublikowane w grudniowym numerze „Edukacji Filozoficznej”.

IV. Na początku roku 2002 Oddział Warszawski liczył 256 członków; w tym kobiet 76; na końcu roku 2002 Oddział Warszawski liczył 253 członków; w tym kobiet 78.

sekretarz Zarządu
Oddziału Warszawskiego PTF
dr Piotr Teodorczuk

Autobiogramy

ANDRZEJ WIŚNIEWSKI

Urodził się w Poznaniu 4 lutego 1958 roku. W latach 1977-1981 studiował filozofię na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Doktoryzował się w 1986 r. na podstawie pracy „Generowanie pytań przez zbiory zdań”. Promotorem był prof. Tadeusz Kubiński. Habilitował się na UAM w 1991 r. na podstawie rozprawy „Stawianie pytań: logika i racjonalność”. Tytuł profesora nauk humanistycznych otrzymał w 1999 r.

W latach 1981-1995 pracował w Instytucie Filozofii UAM. Profesor nadzwyczajny UAM od lipca 1993 r. do maja 1995 r. W czerwcu 1995 r. podjął pracę w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego (WSP TK) w Zielonej Górze. Od października 1995 r. do sierpnia 2001 kierownik Zakładu Logiki i Metodologii Nauk Instytutu Filozofii WSP TK. W latach 1996-1999 dyrektor Instytutu Filozofii WSP TK; od września 1999 r. do sierpnia 2001 rektor WSP TK. Aktualnie (2003 r.) zatrudniony na stanowisku profesora zwyczajnego w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Uniwersytet ten powstał w dniu 1 września 2001 r. poprzez połączenie Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze z Politechniką Zielonogórską.

W latach 1983-1989 Skarbnik Oddziału Poznańskiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. Członek Zarządu Głównego (skarbnik) Polskiego Towarzystwa Logiki i Filozofii Nauki (1993-1996); od 1996 r. do 1999 r. członek Rady PTLiFN. Członek Komitetu Nauk Filozoficznych PAN (1999-2002). Laureat Subsydium Profesorskiego Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej (2002-2005). W r. ak. 1993/94 stypendysta Fulbrighta w Department of Philosophy, University of California, Riverside, USA. W semestrze letnim r. ak. 1996/97 stypendysta Mellona w Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences w Wassenaar w Holandii. W semestrze zimowym r. ak. 2002/2003 stypendysta Royal Flemish Academy of Belgium for Science and the Arts w Brukseli. Odbył ponadto staże naukowe w Cambridge (Wlk. Brytania), Saarbrücken (RFN) i Groningen (Holandia). Prezentował referaty i wygłaszał wykłady m.in. w Oxfordzie, Uppsali, Saarbrücken, Groningen, Rotterdamie, Bostonie, Florencji, Helsinkach, Brukseli i Gandawie.

Zajmował się logiką filozoficzną, w tym zwłaszcza logiką pytań. Ponadto publikował prace poświęcone m.in. problemom z zakresu epistemologii i filozofii nauki.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

1. *The generating of questions: a study of some erotetic aspects of rationality*, w: Leon Koj, Andrzej Wiśniewski, *Inquiries into the generating and proper use of questions*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin „Seria „Realizm Racjonalność Relatywizm”, t. 12, s. 91-155. [1990]. 2. *Stawianie pytań: logika i racjonalność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Seria „Realizm Racjonalność Relatywizm”, t. 28, ss. 145. [1995]. 3. *The posing of questions: logical foundations of erotetic inferences*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht-Boston-London, „Seria Synthese Library”, vol. 252, ss. 255.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

[1980]. 4. *Hierarchizacje problemów filozoficznych – metody i zastosowania*, „Myśl i Działanie”, nr 2, s. 4-14. [1983]. 5. *Charakterystyka pewnych związków między problemami filozoficznymi*, „Studia Filozoficzne”, nr 8-9, s. 211-225. [1984]. 6. *Skrajny empiryzm – próba krytyki pewnej koncepcji Kazimierza Ajdukiewicza*, „Ruch Filozoficzny”, nr 2-3, s. 197-198. [1985]. 7. *Propositional logic and erotetic inferences*, „Bulletin of the Section of Logic PAN”, vol. 14, nr 2, s. 72-78. Errata, ibid. vol. 15, nr 1, 1986, s. 35. [1987]. 8. *Generowanie pytań*, „Ruch Filozoficzny”, nr 2-3, s. 402. 9. *On some consequences of the postulate of an empirical falsifiability of logical theorems*, w: G. di Bernardo (red.), *Normative Structures of the Social World*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities”, vol. 11, s. 259-271. 10. *The generating of questions and erotetic inferences*, „Abstracts of the 8th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science”, vol. 5, part 1, Moskwa, s. 347-350. [1990]. 11. *Implied questions*, „Manuscrito”, vol. 13, nr 2, s. 23-38. [1991]. 12. *O pewnych konsekwencjach postulatu empirycznej falsyfikowalności twierdzeń logiki*, „Studia Metodologiczne”, t. 26, s. 129-138. 13. *Erotetic arguments: a preliminary analysis*, „Studia Logica”, vol. 50, nr 2, s. 261-274. 14. *Multiple-conclusion consequence and erotetic implication*, „Logic Group Bulletin, Warsaw Scientific Society”, suppl. nr 1, s. 9-11. [1992]. 15. *Struktura pytań i odpowiedzi w świetle teorii Nuela D. Belnapa*, w: J. Such i in. (red.), *Nauka w świetle współczesnej filozofii*, PWN, Warszawa, s. 209-236. 16. *Sceptycyzm a kryterium prawdy*, „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki”, t. 12, s. 173-190. 17. *Erotetyczne aspekty racjonalności*, w: J. Such i in. (red.) *Rozprawy i szkice z filozofii nauki*, PWN, Warszawa-Poznań, s. 212-226. 18. *Multiple-conclusion arguments and erotetic arguments*, „Abstracts of the 9th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science”, Uppsala, vol. 1, s. 183. [1993]. 19. *Reducibility of questions to sets of yes-no questions*, „Bulletin of the Section of Logic”, vol. 22, No. 3, s. 119-126. [1994]. 20. *Erotetic implications*, „Journal of Philosophical Logic”, vol. 23, nr 2, s. 173-195. 21. *On the reducibility of questions*, „Erkenntnis”, vol. 40, nr 2, s. 265-284. 22. (współautor: Theo A.F. Kuipers) *An erotetic approach to explanation by specification*, „Erkenntnis”, vol. 40, nr 3, s. 377-402. [1995]. 23. *O logice stwierdzania*, w: J. Paśniczek i in. (red.), *Między logiką a etyką. Prace ofiarowane Profesorowi Leonowi Kojowi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 53-63. 24. *Reducibility of questions to sets of implied questions*, „Abstracts of the 10th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science”, Florencja, s. 189. 25. *Some results on the reducibility of questions*, „Bulletin of Symbolic Logic”, vol. 1, nr 1, s. 137. 26. *Inferencyjne podejście do logiki pytań*, „Abstrakty VI Polskiego Zjazdu Filozoficznego, Toruń 1995”, s. 272-273. [1996]. 27. *The logic of qu-*

estions as a theory of erotetic arguments, „Synthese”, vol. 109, nr 1, s. 1-25. [1997]. **28.** *Some foundational concepts of erotetic semantics*, w: M. Sintonen (red.), *Knowledge and Inquiry: Essays on Jaakko Hintikka's Epistemology and Philosophy of Science*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities”, vol. 51, s. 181-211. **29.** *Logika a zbiory sytuacji*, w: R. Kubicki, P. Zeidler (red.), *Od logiki do estetyki. Prace dedykowane profesorowi Włodzimierzowi Ławniczakowi*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań, s. 13-26. **30.** *Kubiński's theory of questions*, w: A. Wiśniewski, J. Zygmunt (red.), *Erotetic logic, deontic logic and other logical matters. essays in memory of Tadeusz Kubiński*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No. 1890, Logika 17, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 29-50. [1998]. **31.** *Two logics of occurrent belief*, w: J. Hawranek, M. Magdziak (red.), *Prawda, logika, wartości*, Acta Universitatis Wratislaviensis No. 2023, Logika 18, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 115-121. [1999]. **32.** *Questions and complete search scenarios*, „Volume of Abstracts, 11th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science”, Kraków, s. 148. **33.** *Erotetic logic and explanation by abnormic hypotheses*, Synthese, vol. 120, nr 3, s. 295-309. [2001]. **34.** *Questions and inferences*, „Logique et Analyse”, vol. 173-174, s. 5-43. **35.** (współautor: Piotr Leśniewski) *Reducibility of questions to sets of questions: some feasibility results*, „Logique et Analyse”, vol. 173-174, s. 93-111. [2003]. **36.** (współautor: Adam Grobler) *Explanation and theory evaluation*, w: R. Festa, A. Aliseda i J. Peijnenburg (red.), *Cognitive structures in scientific inquiry, essays in debate with Theo Kuipers*, vol. 2, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities”, vol. 84, Rodopi, Amsterdam/Atlanta. **37.** *Erotetic search scenarios*, „Synthese”, vol. 134, nr 3, s. 389-427. [w druku]. **38.** *Reducibility of safe questions to sets of atomic yes-no questions*, w: J. J. Jadacki, J. Pańniczek (red.), *The Lvov-Warsaw School: second generation*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities”, Rodopi, Amsterdam/ Atlanta. **39.** *Weak epistemic logics, immediate consequence, and paraconsistency*, „Logique et Analyse”.

c) Prace redaktorskie

[1997] **40.** Andrzej Wiśniewski, Jan Zygmunt (red.), *Erotetic Logic, Deontic Logic and Other Logical Matters. Essays in Memory of Tadeusz Kubiński*, Acta Universitatis Wratislaviensis No. 1890, Logika 17, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, ss. 175.

ANDRZEJ L. ZACHARIASZ

Urodził się 26 lutego 1945 w Górcie k/ Raławic Kościuszkowskich. Po ukończeniu Liceum Ogólnokształcącego w Działoszycach podjął studia na Wydziale Prawa UMCS w Lublinie, które ukończył w roku 1998, uzyskując stopień magistra prawa. W tym też roku podjął pracę jako aplikant w Sądzie Powiatowym w Kielcach oraz rozpoczął studia filozoficzne na Wydziale Nauk Społecznych w Uniwersytecie Warszawskim. W roku 1971 uzyskał stopień magistra filozofii. W roku 1973 podjął pracę w Zakładzie Nauk Społecznych AM w Lublinie, a w roku 1974 w Zakładzie Historii Filozofii UMCS. W roku 1975 uzyskał w Uniwersytecie Warszawskim, po obronie rozprawy na temat „Koncepcja poznania historycznego w filozofii Henryka Rickerta”, stopień doktora nauk humanistycznych. W r. 1983 na podstawie pracy „Człowiek a poznanie humanistyczne w filozofii W. Diltheya” uzyskał stopień doktora habilitowanego. Po habilitacji do r. 1989 pracował w Zakładzie Historii

Filozofii UMCS na stanowisku docenta. W tym też roku został kierownikiem Zakładu Filozofii Współczesnej UMCS oraz uzyskał nominację rektora uczelni na stanowisko profesora nadzwyczajnego. Na stanowisku tym pracował w UMCS do r. 1997. W r. 1994 otrzymał tytuł profesora. W tym też roku podjął pracę na stanowisku profesora nadzwyczajnego, oraz został kierownikiem Zakładu Historii Filozofii w WSP w Rzeszowie. W latach 1995-2001 pełnił funkcję dyrektora Instytutu Filozofii WSP w Rzeszowie. Od r. 2001 pracuje w Uniwersytecie Rzeszowskim pełniąc funkcję kierownika Zakładu Historii Filozofii i dyrektora Instytutu Filozofii. W 1997 r. uzyskał nominację na stanowisko profesora zwyczajnego.

Przedmiotem jego badań jest filozofia współczesna, teoria poznania, teoria bytu, filozofia człowieka oraz filozofia kultury. Prowadził wykłady kursowe w UMCS dla studentów filozofii i kierunków pozafilozoficznych z filozofii współczesnej, z filozofii człowieka oraz ze wstępu do filozofii i historii filozofii. W WSP w ramach programu studiów filozoficznych dotychczas prowadził wykłady ze wstępu do filozofii, teorii poznania, metodologii oraz filozofii współczesnej. Aktualnie w Uniwersytecie Rzeszowskim prowadzi wykłady z teorii poznania, teorii bytu oraz z filozofii współczesnej.

W swoim filozofowaniu wypracował stanowisko teoretyczne, u podstaw którego pozostaje kategoria działania. Działanie pojmuje jako zasadę pozostającą zarówno u podstaw zrozumienia świata, w którym człowiekowi przychodzi każdorazowo zaistnieć, jak i jako moment pozwalający na przekraczanie jego ograniczeń. W porządku poznania teoretycznego oznacza to, że samo poznanie jest pojmowane jako działanie. Filozofia działania, tak bowiem określa swoją koncepcję, jak każde autentyczne filozofowanie, jest myśleniem przekraczającym. A zatem pozostającym zawsze w drodze do sformułowania ostatecznego systemu filozoficznego. Tę formułę filozofowania określa on także pojęciem 'anatelizmu' (od grec. *anò* – w górę i *telos* – cel). Anatelizm jest jednoznaczny z 'relatywizmem'. Stanowisko to w teorii poznania, zakładając spełnianie wymogów rozumu teoretycznego, oznacza absolutność prawdy w ramach systemu, w którym jest ona formułowana. W teorii bytu jest próbą ujęcia tego, co „jest” i „jest przedmiotem działań człowieka” poprzez transcendentalia, a więc poprzez „istnienie i jego momenty przejawiania się”. Byt zatem jako 'coś' jest tu pojmowany jako wielość momentów istnienia współtworzących pewien układ, czyli całość. W antropologii anatelizm jest próbą zrozumienia człowieka jako bytu wobec swoich możliwości. W filozofii kultury jest uznaniem autonomizacji i w jej ramach absolutności kultur jako pewnych całości. Uznając jednak wielość systemów i wielość kultur wskazuje na ich wzajemną wobec siebie relatywność. Relatywizm postuluje jednocześnie transcendentalizm. Oznacza on racjonalizację rzeczywistości jako przedmiotu działań, zgodnie z aktualną wiedzą i możliwościami poznawczymi, poprzez pojęcia, które w porządku myślenia teoretycznego, ze względu na swoją ogólność, pretendują do miana ostatecznych, a jednocześnie dla ujęcia rzeczywistości jako przedmiotu są zarówno konieczne jak i konstytutywne.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

1. *Człowiek a poznanie humanistyczne w filozofii W. Diltheya*, Lublin 1983, ss. 254.
2. *Poznanie teoretyczne. Jego konstytucja i status*, Lublin 1990, ss. 253 [wyd. II: Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1999].
3. *Filozofia. Jej istota i funkcje*, Lublin 1994, ss. 254 [wyd. II: Rzeszów 2000].
4. *Człowiek wobec pytania o sens istnienia. Wprowadzenie do antropologii anatelitycznej*, Lublin 1996, ss. 88.
5. *Antropotelizm. Człowiek a sens istnienia*, Lublin 1996,

ss. 326. 6. *Kultura. Jej status i poznanie. Wprowadzenie do relatywistycznej koncepcji kultury*, Lublin 1999, ss. 320 [wyd. II: Rzeszów 2001]. 7. *Kulturozofia*, Rzeszów 2000, ss. 329.

b) Artykuły

1. *Przeciw relatywizmowi historycznemu*, w: J. Litwin (red.), *Problemy filozofii historii*, Ossolineum, 1974, s. 39-68.
2. *Koncepcja podmiotu poznania w filozofii H. Rickerta*, „*Annales UMCS*” 1976, vol. I, 17, s. 191-203.
3. *Rzeczywistość obiektywna w filozofii H. Rickerta*, „*Annales UMCS*” 1977, vol. II, 8, s. 81-100.
4. *Relatywizm epistemologiczny W. Diltheya*, w: J. Litwin (red.), *Zagadnienia historiozoficzne*, Ossolineum, 1979, s. 145-179.
5. *Wartości i kultura w filozofii H. Rickerta*, w: J. Litwin (red.), *Perspektywy historiozoficzne*, Ossolineum, 1979, s. 181-223.
6. *Problem prawomocności poznania teoretycznego w filozofii transcendentalnej I. Kanta*, „*Studia Filozoficzne*” 1979, nr 4, s. 99-112.
7. *Leona Petrażyckiego krytyka filozofii transcendentalnej I. Kanta*, „*Studia Filozoficzne*” 1981, nr 5, s. 97-111.
8. *Leon Petrażycki's criticism of I. Kant's transcendental philosophy*, „*Annales UMCS*” 1981, vol. VII, 5, s. 73-90.
9. *Działanie a problem konstytuowania się podmiotu poznania teoretycznego*, w: J. Litwin (red.), *Profile filozofii dziejów*, Ossolineum, 1982, s. 182-217.
10. *Życie jako kategoria antropologiczna i jej wieloznaczność w filozofii W. Diltheya*, w: *Profile filozofii dziejów*, Ossolineum, 1982, s. 199-214.
11. *Wilhelma Diltheya koncepcja hermeneutyki życia*, „*Studia Filozoficzne*” 1984, nr 3 s. 149-169.
12. *Pojęcie ducha obiektywnego w filozofii W. Diltheya na tle myśli G. W. F. Hegla, H. Rickerta i N. Hartmanna*, „*Studia Filozoficzne*” 1986, nr 6, s. 29-48.
13. *Metoda a problem prawomocności poznania teoretycznego*, „*Studia Filozoficzne*” 1986, nr 10, s. 49-68.
14. *Metoda poznania teoretycznego a problem jej konstytucji*, „*Annales UMCS*” 1987/1988, vol. XII/XIII, 7, s. 102-115.
15. *Filozofia a problem założeń*, „*Studia Filozoficzne*” 1988, nr 1-2, s. 107-124.
16. *Tożsamość bytu i myśli a prawomocność poznania teoretycznego (Transformacje racjonalności wiedzy)*, w: *Profile racjonalności wiedzy*, s. 40-71.
17. *Powrót do rzeczywistości a pytanie o istnienie*, w: „*Philosophon Agora*” 1989, nr 1, s. 101-116.
18. *Czas jako kategoria kulturowa*, w: Z. J. Czarnecki (red.), *Czas, wartości i historia*, Lublin 1990, s. 35-55.
19. *Filozofia jako racjonalizacja rzeczywistości*, „*Edukacja Filozoficzna*” 1990, vol. 10, s. 77-87.
20. *W. Dilthey's conception of hermeneutics of life and the tradition of hermeneutic thought*, w: T. Buksiński (red.), *Interpretation in the humanities*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1990, s. 109-136.
21. *Problem postępu w filozofii*, w: A. Miś (red.), *Filozofia: uniwersalność i różnorodność*, Warszawa 1990, s. 33-45.
22. *Wartości i ich dynamika a dzieje kultury europejskiej w myśli H. Rickerta*, w: Z. J. Czarnecki, S. Symotiuk (red.), *Historyczna dynamika wartości*, Lublin 1990, s. 51-72.
23. *M. Heideggera pojmowanie transcendentalizmu I. Kanta*, „*Philosophon Agora*”, Lublin 1990, s. 5-22.
24. *Wartości i historia w filozofii H. Rickerta*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis*” 1991, nr 1105: *Wartości i wartościowanie w historii filozofii*, s. 273-286.
25. *Działanie i znaczenia a problem rozumienia, interpretacji i wyjaśniania*, w: T. Buksiński (red.), *Człowiek w świecie znaczeń*, Warszawa 1991, s. 41-58.
26. *Czy filozofia jest działaniem?*, w: T. Buksiński (red.), *Szkice z filozofii działań*, UAM, Poznań 1991, s. 41-56.
27. *„Stary Rzym” czy „Nowe średniowiecze”*, „*Edukacja Filozoficzna*” 1991, nr 12, s. 145-153 [oraz w: „*Akcent*” 1992, nr. 1].
28. *Prawda a poznanie rozumiejące*, w: T. Buksiński (red.), *Prawda a wartości w poznaniu humanistycznym*, Wyd. UAM, Poznań 1992, s. 113-138.
29. *Idea postępu i jej kryzys we współczesnej kulturze europejskiej*, w: Z. J. Czarnecki (red.), *W kregu pesymizmu historycznego*, Lublin 1992, s. 41-70.
30. *„Odnoszenie do wartości” jako metoda postępowania interpretacyjnego w filozofii H. Rickerta*, „*Annales UMCS*” 1992, vol. XIV, s. 114-131.
31. *Geneza pojęcia wartości i ich status*, (red. J. Bańki i

- A. Kiepasa), WUŚ Katowice, 1993, s. 25-34. **32.** *Człowiek wobec kryzysu rozumu i triumfu życia*, w: T. Buksiński (red.), *Filozofia w dobie przemian*, Poznań 1994, s. 123-132. **33.** *Intuicja a rozum i uczucia*, w: J. Bańka (red.), *Rozum i intuicja w uprawianiu filozofii*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 1994, s. 39-49. **34.** *Człowiek „naszego czasu” wobec pytania o sens*, w: *Rozważania o filozofii a recentiori*, Katowice 1994, s. 181-191. **35.** *Odpowiedzialność moralna uczonych*, „Nauka dla Pokoju” 1995, nr 6, s. 54-68. **36.** *Uniwersalność filozofii a tradycja narodowa*, w: Tadeusz Chrobak, Zbigniew Stachowski (red.), *Filozofia i religia w kulturze narodów słowiańskich*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1995, s. 25-35. **37.** *Relatywizm a problem prawdy*, w: K. Jodkowski (red.), *Teoretyczny charakter wiedzy a relatywizm*, [seria „RRR”], Lublin 1995, s. 485-525. **38.** *Koncepcja filozofii w myśli H. Rickerta*, „Annales UMCS” 1995, vol. XVIII, 10, s. 129-154. **39.** *Wartości: geneza pojęcia, ich status i funkcje*, „Folia Philosophica” 1995, t. XIII, s. 101-121. **40.** *Historia filozofii jako dzieje systemów a problem rozwoju wiedzy i trwałości idei*, w: J. Bańka (red.), *Myśl systematyczna i historyczna w badaniach filozoficznych*. Katowice-Wiśła 7-11 maja 1995 roku, Katowice 1995, s. 27-40. **41.** *Moralność i rozum w ponowoczesności*, w: ks. Z. Sareło (red.), *Moralność i etyka w ponowoczesności*, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1996 s. 25-43. **42.** *Wolność a racjonalność działania*, w: J. Czarniecki (red.), *Studia nad ideą wolności*, Lublin 1996, s. 207-222. **43.** *Pytanie o człowieka jako pytanie filozofii*, w: *W kręgu problematyki władzy, państwa i prawa, Księga jubileuszowa w 70-lecie urodzin Profesora Henryka Groszyka*, Lublin 1996, s. 339-349. **44.** *Człowiek w kulturze europejskiej: między uczuciem a rozumem*, w: B. Andrzejewski (red.), *Tradycja i postęp. Studia z historii filozofii, Profesorowi Romanowi Kozłowskiemu w 40 lecie pracy naukowej – uczniowie i przyjaciele*, Poznań 1997, s. 211-226. **45.** *Ekofilozofia a problem uzasadnienia człowieka w istnieniu*, w: J. Dębowski (red.), *Światopogląd i ekologia. Materiały III olsztyńskiego Sympozjum ekologicznego. Olsztyn-Waplewo 11-13 września 1996 roku*, Olsztyn 1997, s. 13-22. **46.** *Religia a tożsamość narodowa*, w: T. Chrobak, Z. Stachowski (red.), *Idea narodu i państwa w kulturze narodów słowiańskich*, Warszawa 1997, s. 7-24. **47.** *Demokracja: czołż dalsze?*, w: W. Makarenko (red.), *Problemy socjalnej transformacji. Rosyjsko-polskiej sbornik nauucznych trudow*, Rostow na Donu 1997, s. 119-131. **48.** *Demokracja. I co dalej?*, „Phaenomena” Zeszyty Naukowe WSP im J. Kochanowskiego, 1997, t. IV-V, s. 105-117. **49.** *I. Kant i jego epoka. Transcendentalizm Kanta wobec statusu prawomocności współczesnej wiedzy teoretycznej*, w: L. Żuk Łapińska (red.), *Kryzys kultury europejskiej*, Rzeszów 1997, s. 27-46. **50.** *Człowiek i jego natura a problem racjonalności*, „Studia Etyczne i Estetyczne” 1997, nr 4: Antropologia filozoficzna i aksjologiczne problemy współczesności, Lublin 1997 s. 17-31. **51.** *Filozofia wobec pojęcia prawdy: poznawczy czy emotywny wymiar prawdy filozoficznej?*, w: J. Bańka, A. Kiepas (red.), *Aporie sensu: emotywnizm i racjonalizm*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 1998, s. 34-45. **52.** *Namysł nad dziejami a rozum historyczny*, w: J. Bańka, B. Szubert (red.), *Przybliżanie przyszłości. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Czesławowi Glombikowi w czterdziestolecie pracy nauczycielskiej*, Katowice 1998 r, s. 234-243. **53.** *Prawo naturalne i prawo natury: prawami porządku istnienia czy prawa kultury? (Natural law and the nature: laws of the order or existence or laws of culture?)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1998, vol. XXIII, s. 35-52. **54.** *Czy filozofia jako poznanie teoretyczne jest możliwa?*, w: R. Kozłowski, Piotr W. Juchacz (red.), *Przeszłość i przyszłość filozofii*, Poznań 1999, s. 117-130. **55.** *Prawo naturalne jako prawo kultury*, w: M. Szyszkowska (red.), *Powrót do prawa ponadustawowego*, Warszawa 1999, s. 62-78. **56.** *Rozum teoretyczny i jego ontologia*, w: S. Jedynak, S. Symotiuk, T. Szkolut (red.), „ANTROPOS” 1999: Prace Instytutu Filozofii UMCS, Zbiór 1, s. 103-110. **57.** *Idea „integracji” wobec*

tradycji religijnej i filozoficznej a kwestia przyszłości narodów słowiańskich, w: A. Drabarek, S. Symotiuk (red.), *Hominem Quero. Studia z etyki, estetyki, historii nauki i filozofii, historii myśli społecznej. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Jedynakowi*, Lublin 1999, s. 505-515. **58.** *Człowiek, czyli rozum wobec absurdu*, w: H. Jakuszko i in. (red.), *Rekonesanse filozoficzne. Człowiek. Wartości. Historia. Prace ofiarowane Profesorowi Zdzisławowi Jerzemu Czarneckiemu*, Lublin 1999, s. 413-424. **59.** між культурою „слова і жесту” та культурою «чину і поняття»: народи центрально – східної Європи на роздоріжжі, „МАНДРИВЕЦЬ – острівлянський журнал” 1999, 4: Україна – Полща; діалог культур (історія та перспективи), s. 61-68. **60.** *Kantyzm: Filozofia kryzysu czy przelomu, czyli o aktualności transcendentalizmu*, w: R. Kozłowski (red.), *Filozofia Kanta i jej recepcja*, Poznań 2000, s. 101-123. **61.** *Filozofia wobec wyzwań współczesności. O potrzebie etyki odpowiedzialności*, w: J. Bańka (red.), *Filozofia – po tej i tamtej stronie wieku. Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego*, Katowice 2000, s. 75-94. **62.** *Ideal społeczeństwa moralnego*, w: M. Szyszkowska (red.), *Przełomy wieków*, Białystok 2000, s. 23-39. **63.** *Ontologia a pytanie o byt jako kosmos i chaos istnienia*, w: J. Dębowski, M. Hetmański (red.), *Poznanie, Człowiek, Wartości. Prace ofiarowane Profesorowi Zdzisławowi Cackowskiemu*, Lublin 2000, s. 97-110. **64.** *Przestrzeń kulturowa a pytanie o sposób jej istnienia i możliwość jej geometrii, w: Przestrzeń w nauce współczesnej*, S. Symotiuk i in. (red.), t. III, Lublin 2000, s. 109-124. **65.** *Sens losu ludzkiego w filozofii anatelicznej*, „Folia Philosophica” 2000, t. XVIII, s. 191-205. **66.** *Filozofia i polityka, czyli o potrzebie aksjologii politycznej*, w: M. Szulakiewicz (red.), *Filozofia i polityka w XX wieku*, Aureus, Kraków 2001, s. 21-33. **67.** *Tolerancja a nietolerancja; granice zasadności i konsekwencje praktyczne*, w: A. L. Zachariasz, S. Symotiuk (red.), *Europejskie modele tolerancji*, Rzeszów 2001, s. 37-52. **68.** *Filozofia w Polsce – stan aktualny i perspektywy*, „ΣΟΦΙΑ” (Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich) 2001, nr 1. **69.** *Czy i jak jest możliwa ontologia*, „Antropos” Prace Instytutu Filozofii UMCS, 2001, nr 2. **70.** *Wartości a dzieło sztuki jako dobro kulturowe*, w: H. Szabala i in. (red.), *Wobec świata wartości. Księga pamiątkowa w 45 lecie pracy profesora Bohdana Dziemidoka*, Gdańsk 2001, s. 259-274. **71.** *Czy moralność rządzących może być narzucona rządzonym?*, w: M. Szyszkowska (red.), *Polityka a moralność*, Warszawa 2001, s. 25-36. **72.** *Człowiek a globalizacja. Globalna kultura czy globalna rewolucja?*, w: Z. Stachowski (red.), *Dyktat, Protest i integracja w kulturze*, Warszawa-Tyczyn 2002, s. 255-274. **73.** *Die Verantwortung als Begründung der Freiheit*, „Dia-Logos. Schriften zu Philosophie und Sozialwissenschaften” 2002, Bd./vol.1: *Freiheit und Verantwortung*, 267-276. **74.** *Filozofia w Pols’sku – aktualny stan a perspektywy*, w: R. Dupkala (red.), *Súčasnė podoby filozofowania a filozofie v Pol’sku*, 2002, s. 11-28. **75.** *Idea rozumu politycznego a przyszłość narodów słowiańskich*, „ΣΟΦΙΑ” (Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich) 2002, nr 2. **76.** *Гуманізм як ідея вдосконалення людського ества*, w: *Проблеми гуманітарних наук*, Дрогоич 2002, s. 4-14.

c) Redakcje książek i czasopism

1. *Profile racjonalności*, Lublin 1988. **2.** (razem z H. Jakuszko i in.) *Rekonesanse filozoficzne. Człowiek. Wartości. Historia. Prace ofiarowane Profesorowi Zdzisławowi Jerzemu Czarneckiemu*, 1999, ss. 435. **3.** (razem z S. Symotiukiem) *Europejskie modele Tolerancji*, 2001, ss. 352. **4.** „ΣΟΦΙΑ” (Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich) 2001, nr 1. **5.** „ΣΟΦΙΑ” (Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich) 2002, nr 2.

d) Recenzje, komunikaty naukowe, noty, inne:

1. *Nowy wiek*, „Człowiek i Światopogląd” 1972, nr 2, s. 341-347 (recenzja książki H. von Liera *Nowy wiek*). 2. *Rozum teoretyczny i praktyczny w filozofii I. Kanta*, „Annales UMCS” vol. III/IV, s. 78-83. 3. *Wokół problematyki prawdy*, „Studia Filozoficzne” 1988, nr 1, s. 135-141 (recenzja książki A. Siemianowskiego *Człowiek a Prawda*, Poznań 1988). 4. *Relatywizm a problem prawdy*, w: *Filozofia dla przyszłości*, Kraków 1987, s. 172 [nota]. 5. *Zamiast Wstępu*, w: *Profile racjonalności*, s. 3-4. 6. *Myślenie, które jest wyrazem epoki*, „Akcent” 1989, nr 2, s. 159-161, (recenzja książki *Denken, an der Zeit ist* (red. F. Rutzer), Frankfurt am Main 1987, ss. 345). 7. *Etyka prostomyślności a człowiek i technika*, „Edukacja Filozoficzna” 1989, vol. 9, s. 269-279 (recenzja książki J. Bańki *Świat poręczenia moralnego. Medytacje o etyce prostomyślności*, Katowice 1988, ss. 272). 8. *Styl czy sposób filozofowania (wprowadzenie do dyskusji i udział w dyskusji na temat: Styl i style filozofii i filozofowania)*, „Edukacja Filozoficzna” 1991, nr 12, s. 103-108, 116. 9. *Wartości chrześcijańskie: problem nie w rozpoznawalności, ale w ich aktualności*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” 1993, r. II, nr 1, s. 176-182. 10. *Wiek dwudziesty – epidemia irracjonalizmu*, „Wiadomości Uniwersyteckie” (UMCS) 1993, nr 6 (22), s. 22. 11. *O nędzy historiografii*, „Wiadomości Uniwersyteckie” (UMCS) 1993, nr 7 (23), s. 24. 12. *Kilka uwag*, „Wiadomości Uniwersyteckie” (UMCS) 1994, nr 1 (24), s. 11. 13. *Sila argumentów*, „Wiadomości Uniwersyteckie” (UMCS), 1, (24), Lublin, s. 15. 14. *Odpowiedź na Ankiętę Edukacji Filozoficznej: Jakiej filozofii Polacy potrzebują*, „Edukacja filozoficzna”, nr 17, s. 162-169. 15. *Wprowadzenie*, (Konferencja naukowa – Lublin, UMCS 8 grudnia 1993 r. pt. *Jakiej filozofii Polacy potrzebują teraz i w najbliższej przyszłości?*), „Edukacja Filozoficzna”, s. 87-88. 16. *Filozofia – racjonalizacja rzeczywistości działań ludzkich*, (Wprowadzenie do dyskusji oraz wypowiedź na temat: *Jakiej filozofii Polacy potrzebują* na Konferencji na ten temat zorganizowanej przez Zakład Filozofii Współczesnej WFIS UMCS w dniu 8 grudnia 1993 r. w Lublinie), „Edukacja Filozoficzna”, nr 17 s. 148-152. 17. *O potrzebie nowej „epoki Oświecenia”*, „Wiadomości Uniwersyteckie UMCS” 1994, nr 6 (29), s. 12. 18. *Antropotelizm: człowiek a sens istnienia* (abstrakt uniwersyteckich wykładów otwartych, semestr letni rok akadem. 1994/5) (tamże). 19. *Nowy racjonalizm – ratunkiem dla świata*, „Wiadomości Uniwersyteckie UMCS” 1994, nr 1 (30), s. 21. 20. *Czas neutracony. 5 lat klubu profersorskiego „pro res publica”*, „Wiadomości Uniwersyteckie UMCS”, nr 2 (31), s. 27. 21. *Odpowiedź na ankietę: Czy warto filozofować*, w: W. Pycka, J. Mizak (red.), *Filozofia w Lublinie*, Lublin 1996. 22. *Na zakręcie*, w: „Dictum” X 1997, Lublin 1997. 23. *Wprowadzenie, Europejskie modele tolerancji*, s. 7-9. 24. *Konferencja: Europejskie modele tolerancji*, „ΣΟΦΙΑ” (Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich) 2001, nr 1 (również w „Antropos” (Prace Instytutu Filozofii UMCS) 2001, nr 2, s. 227-229). 25. *Konferencja: Filozofia w krajach słowiańskich a procesy globalizacji kulturowej i integracji politycznej Europy*, „ΣΟΦΙΑ” (Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich) 2002, nr 2, s. 298-300. 26. *Wypowiedź w dyskusji na temat: Moralność w działaniach polityków ostatnich dziesięciu lat*, w: *Moralność w działaniach polityków ostatnich dziesięciu lat*, Senat Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2002, s. 50-52. 27. „ΣΟΦΙΑ”, Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich, nr 1/2001, w: „Gazeta Uniwersytecka pracowników i studentów UR” 2003, nr 6 (16), Rzeszów, s. 7. 28. *Kondycja człowieka a współczesność*, „Gazeta Uniwersytecka pracowników i studentów UR”, 2003, nr 7 (17), Rzeszów, s. 8-10.

Przegląd czasopism

Zestawił W. Mincer

I

Australasian Journal of Philosophy, 78 (2000)
nr 1-2, 4. SHOULD consequentialists make Parfit's second mistake? A refutation of Jackson (nr 1); MELLOR D. H.: Possibility, chance and necessity (nr 1); LATUS A.: Our epistemic goal (nr 1); SCHAFFER J.: Overlappings: probability-raising without causation (nr 1); MERRICKS T.: 'No statues' (nr 1); SCOCCIA D.: Moral paternalism, Virtue, and autonomy (nr 1); MOLNAR G.: Truthmakers for negative truths (nr 1); BLACK R.: Against quidditism (nr 1); LOWE E. J.: In defence of the simplicity argument (nr 1); BEALL J. C.: Is the observable world consistent? (nr 1); SMITH N. J. J.: Frege's judgement stroke (nr 2); LANGO J. W.: Relation instances and musical sounds (nr 2); PRIEST G.: Could everything be true? (nr 2); WYATT N.: Did Duns Scotus invent possible worlds semantics? (nr 2); EVERETT Th. J.: Other voices, other minds (nr 2); LEEDS S.: Tooley on causation and probabilities (nr 2); HAMKINS J. D., MONTERO B.: With infinite utility, more needn't be better (nr 2); BEALL J. C.: Fitch's proof, verificationism, and the knower paradox (nr 2); BAYNE T.: The unity of consciousness: clarification and defence (nr 2); O'BRIEN G., OPIE J.: Disunity defended: A reply to Bayne (nr 2); BEALL J. C.: On truthmakers for negative truths (nr 2); RYSIEW P.: Testimony, simulation, and the limits of inductivism (nr 2); GODDARD L.: The inconsistency of Aristotelian logic? (nr 4); HUMBERSTONE L.: Contra-classical logics (nr 4); BEALL J. C., RESTALL G.: Logical pluralism (nr 4); PRIEST G.: Objects of thought (nr 4); MARES E. D.: Even dialetheists should hate contradictions (nr 4); ORENSTEIN A.: The logical form of categorical sentences (nr 4); HAZEN A. P., DAVOREN J. M.: Russell's 1925 logic (nr 4); PEREGRIN J.: Fregean' logic and Russellian' logic (nr 4); HOAGLUND J.: Reasoning and giving reasons (nr 4).

Australasian Journal of Philosophy, 79 (2001)
nr 1-2, 4. BUCKLE: S.: Marvels, miracles, and mundane order: Hume's critique of religion in An enquiry concerning human understanding (nr 1); CRAIG W. L.: McTaggart's paradox and temporal solipsism (nr 1); MERTZ. D. W.: Individuation and instance ontology (nr 1); SHAFER-LANDAU R.: Knowing right from wrong (nr 1); MacBRIDE F.: Four new ways to change your shape (nr 1); SHOGENJI T.: The role of coherence in epistemic justification (nr 1); TENNANT* N.: Is every truth knowable? Reply to Hand and Kvanvig (nr 1); BEALL J. C.: Dialetheism and the probability of contradictions (nr 1); SCOTT M.: Tactual perception (nr 2); CONEE E.: Friendship and consequentialism (nr 2); NEWMAN D. V.: Chaos, emergence, and the mind- body problem (nr 2); CHRISTIANO Th.: Knowledge and power in the justification of democracy (nr 2); DOWE Ph.: A counterfactual theory of prevention and 'causation' by omission (nr 2); CHASE J.: Is externalism about content inconsistent with internalism about justification? (nr 2); SCHAFFER J.: The individuation of tropes (nr 2); MOSSEL B.: The individuation of actions (nr 2); PAPINEAU D.: The status of teleosemantics, or how to stop worrying about swampman (nr 2); BAXTER D. L. M.: Instantiation as partial identity (nr 4); MILLER D. E.: Atomists, liberals and civic republicans: Taylor on the ontology of citizenship (nr 4); ESHLEMAN A. S.: Being is not believing: Fischer and Ravizza on taking responsibility (nr 4); REIMER M.: The problem of empty names (nr 4); BURGESS J.: Vagueness, epistemicism and response-dependence (nr 4); WALSH A.: Are market norms and intrinsic valuation mutually exclusive? (nr 4); KIRK. R.: Nonreductive physicalism and strict implication (nr 4); CAMPBELL S.: Fixing a hole in the ground of induction (nr 4); BEALL J. C., COLYVAN M.: Looking for contradictions (nr 4); THUN M. von: Probability theory and probability semantics: P. Roeper, H.

Leblanc (nr 4).

Australasian Journal of Philosophy, 80 (2002) nr 1-3. BRAKEL L. A. W.: Phantasy and wish: a proper function account for human a-rational primary process mediated mentation (nr 1); EHRING D.: Spatial relations between universals (nr 1); KAUFMAN D.: Descartes's creation doctrine and modality (nr 1); LANGSAM H.: Externalism, self-knowledge, and inner observation (nr 1); REID J.: Natural kind essentialism (nr 1); WATKINS M., JOLLEY K. D.: Pollyanna realism: moral perception and moral properties (nr 1); NIEUWENBURG P.: Emotion and perception in Aristotle's rhetoric (nr 1); CROSS Ch. B.: Doesn't-will and didn't- did (nr 1); PARSONS J.: Axiological actualism (nr 2); BLACK T.: A Moorean response to brain-in-a-vat scepticism (nr 2); MULGAN T.: Transcending the infinite utility debate (nr 2); FISHKIND D., HAMKINS J. D., MONTERO B.: New inconsistencies in infinite utilitarianism: is every world good, bad or neutral? (nr 2); RACHELS S.: Nagelian arguments against egoism (nr 2); UNIACKE S.: A critique of the preference utilitarian objection to killing people (nr 2); GODDU G. C.: What exactly is logical pluralism? (nr 2); SMITH B.: Truthmaker realism: response to Gregory (nr 2); BALTZLY D.: What goes up: Proclus against Aristotle on the fifth element (nr 3); MCKINNON N.: The endurance/perdurance distinction (nr 3); LOMBARDO E. S. G.: Analogical versus discrete theories of possibility (nr 3); EKLUND M.: Deep inconsistency (nr 3); SUTROP M.: Imagination and the act of fiction-making (nr 3); WEDGWOOD R.: Practical reason and desire (nr 3); BOURNE C.: When am I? A tense time for some tense theorists? (nr 3); BRADDON-MITCHELL D., JACKSON F.: A pyrrhic victory for teleonomy (nr 3).

II

The British Journal for the Philosophy of Science, 51 (2000) nr 1-4. GRÜNBAUM A.: A new critique of theological interpretations of physical cosmology (nr 1); WORRALL J.: The scope, limits, and distinctiveness of the method of 'deduction from the phenomena': some lessons from Newton's 'demonstrations' in optics (nr 1); KOSSO P.: The empirical status of symmetries in physics (nr 1); TAPPENDEN P.: Identity and

probability in Everett's multiverse (nr 1); BATTERMAN R. W.: Multiple realizability and universality (nr 1); CHART D.: Schulte and Goodman's riddle (nr 1); SCHULTE O.: What to believe and what to take seriously: a reply to David Chart concerning the riddle of induction (nr 1); CLIFTON R., MONTON O.: Counting marbles with 'accessible' mass density: a reply to Bassi and Ghirardi (nr 1); WOODWARD J.: Explanation and invariance in the special sciences (nr 2); FALLIS D.: The reliability of randomized algorithms (nr 2); WITMER D. G.: Locating the overdetermination problem (nr 2); SHOGENJI T.: Self-dependent justification without circularity (nr 2); BILLINGE H.: Applied constructive mathematics: on Hellman's 'mathematical constructivism in spacetime' (nr 2); FRISCH M.: (Dis)solving the puzzle of the arrow of radiation (nr 3); HOSSACK K.: Plurals and complexes (nr 3); PLACEK T.: Stochastic outcomes in branching space-time: analysis of Bell's theorem (nr 3); DUPRÉ J.: In defence of the Baldwin effect: a reply to Watkins (nr 3); SWINBURNE R.: Reply to Grünbaum (nr 3); BELOT G.: Geometry and motion (nr 4); BUB J.: Indeterminacy and entanglement: the challenge of quantum mechanics (nr 4); HUGGETT N.: Philosophical foundations of quantum field theory (nr 4); KELLY K. T.: The logic of success (nr 4); KOERTGE N.: 'New age' philosophies of science: constructivism, feminism and postmodernism (nr 4); MORTON A.: Saving epistemology from the epistemologists: recent work in the theory of knowledge (nr 4); PSILLOS S.: The present state of the scientific realism debate (nr 4); SKLAR L.: Interpreting theories: the case of statistical mechanics (nr 4); SIZER L.: Towards A Computational Theory of Mood (nr 4); SCHULTE O.: Inferring conservation laws in particle physics: a case study in the problem of induction (nr 4); GILLIES D.: Varieties of propensity (nr 4); LADYMAN J.: What's really wrong with constructive empiricism? Van Fraassen and the metaphysics of modality (nr 4); OLIVER A.: Logic, mathematics and philosophy (nr 4); MAUDLIN T.: Dickson on quantum chance and non-locality (nr 4); SUÁREZ M.: Dickson on quantum chance and non-locality (nr 4).

III

Dialectica, (52) 1998 nr 1-4. BORDES M.: Abstract particulars in a four-dimensional ontological

frame (nr 1); MAURIN A. S.: Davidson on properties (nr 1); CAMPBELL N.: Anomalous monism and the charge of epiphenomenalism (nr 1); BERG J.: First person authority, externalism, and wh-knowledge (nr 1); HUTTO D.: Davidson's identity crisis (nr 1); MUMFORD S.: Laws of nature outlawed (nr 2); ATKINSON D.: The light of quantum mechanics (nr 2); DOUVEN I.: Truly empiricist semantics (nr 2); LAMBERT K.: Fixing Quine's theory of predication (nr 2); BLAU U.: Ein platonisches Argument für Cantors Kontinuumshypothese (nr 3); McBRIDE M.: Where are particulars and universals (nr 3); VAHID H.: Internalism/Externalism controversy: The Epistemization of an older debate ROTHBART D.: Extending Popper's epistemology to the lab (nr 3); CLARK Ch.: Quine and the speculative reach of philosophy in natural science (nr 4); WILBURN R.: Skepticism, objectivity and the aspirations of immanence (nr 4); SHECKLEY K.: Quine's ethical dilemma (nr 4); CASALEGNO P.: The referential and the logical component of Fodor's semantics (nr 4).

Dialectica, 53 (1999)_nr 1-4. van BRAKEL J.: Supervenience and anomalous monism (nr 1); KISTLER M.: Causes as events and facts (nr 1); ADAMS M. F., STECKER R., FULLER G.: Objects dependent thoughts, perspectival thoughts, and psychological generalization (nr 1); MARTON P.: Sceptics versus Dogmatism! The battle over the criterion (nr 1); ROTH P.: The Epistemology of „Epistemology Naturalized“ (nr 2); THALOS M.: Two Dogmas of naturalized epistemology (nr 2); WEBERMANN D.: Cambridge changes revisited: why certain relational changes are indispensable (nr 2); (Festschrift for Ruth Barcan Marcus. Nr 3/4.) LAUENER H.: Einleitung; SMITH Q.: Marcus' 1961 Article as a termination of Russellian dominance in analytic philosophy; ENGEL P.: Dispositional belief, assent, and acceptance; SOSA E.: The essentials of persons; GOCHETP., GILLET E.: Quantified modal logic, dynamic semantics and S5; WILIAMSON Th.: Truthmakers and the converse Barcan formula; LAMBERT K.: Logically proper definite descriptions; HINTIKKA J.: Is the axiom of choice a logical or set-theoretical principle? ; ESSLER W. K., LABUDE J., UCSNAY S.: Metaphysische Anfangsgründe der Mechanik;

VUILLEMI J.: Induction et existence physique.

Dialectica, 54 (2000) nr 1-4. HUMBERSTONE L.: What fa says about a (nr 1); BUTLER K.: Problems for semantic externalism and *a priori*. refutations of skeptical arguments (nr 1); VOLTOLINI A.: Is it merely loose talk? (nr 1); NEDHAM P.: Duhem and Quine (nr 2); BATISKY V.: Measurement in Carnap's late philosophy of science (nr 2); LEWIS G. W.: Causality, and possible words (nr 2); ORILIA F.: The property-theoretical, performative-nominalistic theory of proper names (nr 3); PAGIN P.: Sensation terms (nr 3); BUCHANAN R.:The tension in Wittgenstein's diagnosis of scepticism (nr 3); LAURIER D.: Que sera sera (nr 4); HARRE R.: Defending science from all of its enemies and some of its friends (nr 4); VARZI A. C.: Mereological commitments (nr 4); HETHERINGTON S.: RE: Brains in a vat (nr 4).

Dialectica, 55 (2001) nr 1-4. VIDAL-ROSSET J., Lambert K.: Obituary of Jules Vuillemin (nr 1); PEREZ Otero M.: A fallacy about the modal status of logic (nr 1); CHILD W.: Triangulation: Davidson, realism and natural kinds (nr 1); CASTLE(nr 1); D. G. A.:A Semantic view of ecological theories (nr 1); FELLESDAL D.: Quine – the philosophers' philosopher (nr 2); KATZOFF Ch.: Epistemic virtue and epistemic responsibility (nr 2); CHRUDZIMSKI A.: Die Theorie der Intentionalität Meinongs“ (nr 2); FELEPPA R.: Quine, Davidson, and the naturalization of meta-ethics (nr 2); RAALIKAINEN P.: Quine, Putnam, languages and worlds (nr 2); ESFELD M.: Gonseth and Quine (nr 3); HAJI I., CUYPERS S. E.: Libertarian free will and CNC manipulation (nr 3); GREEN K.: Davidson's erangement: of the conceptual priority of language (nr 3); STRUVE H., BURSCHEID H. J.: Zur Entwicklung und Rechtfertigung normativer Theorien – das Beispiel der Gerechtigkeit von Glücksspielen (nr 3); BONK H.: Reichenbach solved the measurement problem (nr 4); JACKMAN H.: Ordinary language, conventionalism and a priori knowledge (nr 4); PRITCHARD D.: Contextualism, Scepticism and the Problem of Epistemic Descent (nr 4); VAHID H.: Knowledge and varieties of epistemic luck (nr 4); EKLUND M.: Supervaluationism, vagueifiers and semantic overdetermination (nr 4).

IV

Ethical Theory and Moral Practice, 5 (2002) nr 1-3. CARR D.: Feelings in moral conflict and the hazards of emotional intelligence (nr 1); RONNOW-RASMUSSEN T.: Instrumental values – strong and weak (nr 2); HOLLEY D. M.: Sidgwick's problem (nr 1); TOLLEFSEN Ch.: Practical reason and ethics above the line (nr 1); MICHAEL M. A.: Why not interfere with nature (nr 1); DIETRICH F.: Causal responsibility and rationing in medicine (nr 1); GARRARD E.: Forgiveness and the Holocaust (nr 2); BIGGAR N.: Peace and justice: a limited reconciliation (nr 2); VAN DEN BELD T.: Can collective responsibility for perpetrated evil persist over generations? (nr 2); FREEMAN M.: Past wrongs and liberal justice (nr 2); PRIMORATZ I.: Michael Walzer's just war theory: some issues of responsibility (nr 2); HENRY D.: Aristotle on pleasure and the worst form of akrasia (nr 3); HARRIS G. W.: Pessimism (nr 3); MASON E.: Against blameless wrongdoing (nr 3); TANNENBAUM J.: Acting with feeling from duty (nr 3); TIBERIUS V.: Practical reason and the stability standard (nr 3).

V

Husserl Studies, 17 (2000) nr 1-2. MERTENS K.: Husserls Phänomenologie der Monade: Bemerkungen zu Husserls Auseinandersetzung mit Leibniz (nr 1); CAIRNS D.: Reason and emotion (nr 1); HEKD K.: The controversy concerning truth: towards a prehistory of phenomenology (nr 1); LEE Nam-in: Practical intentionality and transcendental phenomenology as a practical philosophy (nr 1); Zelaniec W.: Husserl bibliography (nr 1); SHUHMANN E., SCHUHMANN K.: Husserls Manuskripte zu seinem Göttinger Doppelvortrag von 1901 (nr 2); HOPKINS B.: The Husserl-Heidegger confrontation and the essential possibility of phenomenology: Edmund Husserl, psychological and transcendental phenomenology and the confrontation with Heidegger (nr 2); Zelaniec W.: Husserl bibliography (nr 2).

VI

Philosophy, 76 (2001) nr 1-4. EDITORIAL: What philosophy is (nr 1); CHANG Hh.: How to take realism beyond foot-stamping (nr 1); ELLIS

F.: On the dismantling of seesaws (nr 1); SOMERVILLE J.: Time and interrogative logical form (nr 1); CORLETT J. A.: Making sense of retributivism (nr 1); TALIAFERRO Ch.: The virtues of embodiment (nr 1); HETHERINGTON S.: Why there need not be any grue problem about inductive inference as such (nr 1); CHAPPELL T.: The implications of incommensurability (nr 1); TEICHMAN J.: The intellectual capacity of David Stove (nr 1); EDITORIAL: Decadence (nr 2); GRANT B.: The virtues of common sense (nr 2); HARRÉ R.: Wittgenstein: science and religion (nr 2); KUPPERMAN J. J.: The indispensability of character (nr 2); LYNCH T.: Temperance, temptation, and silence (nr 2); GRAHAM G.: Morality and feeling in the Scottish Enlightenment (nr 2); NELSON M. T.: On the lack of 'true philosophic spirit' in Aquinas: commitment v. tracking in philosophic method (nr 2); MAXWELL N.: Weinert's review of 'The Comprehensibility of the Universe' (nr 2); BOTROS S.: An error about the doctrine of double effect: a response to Kaufman's reply to Botros (nr 2); EDITORIAL: The Imperfection of Politics (nr 3); HODGSON D.: Constraint, empowerment, and guidance: a conjectural classification of laws of nature (nr 3); CRARY A.: A question of silence: feminist theory and women's voices (nr 3); SCHEER R. K.: Intentions, motives, and causation (nr 3); BENBAJI Y.: The moral, the personal, and the importance of what we care about (nr 3); BOURBAKI Nicola: Living high and letting die (nr 3); CHAMBERS T.: Do Doomsday's proponents think we were born yesterday? (nr 3); COHEN M.: Was Wittgenstein a plagiarist? (nr 3); EDITORIAL: Assessment Mills (nr 4); SEARLE J. R.: Free will as a problem in neurobiology (nr 4); PURSHOUSE L.: Embarrassment: a philosophical analysis (nr 4); CORDNER Ch.: Ethical, necessity and internal reasons (nr 4); BROOKS T.: Corlett on Kant, Hegel, and retribution (nr 4); CASATI R., VARZI A. C.: That useless time machine (nr 4); KOONS J. R.: Emotions and incommensurable moral concepts (nr 4); PUTNAM H.: Reply to Bernard Williams' 'Philosophy as a Humanistic Discipline' (nr 4); OPPY G.: On the lack of true philosophic spirit in Aquinas (nr 4).

VII

Zeitschrift für philosophische Forschung, 54 (2000) nr 4. PFORDTEN D. von der: Normativer

Individualismus versus normativer Kollektivismus in der Politischen Philosophie der Neuzeit; KRAUSE S.: Zum Begriff des Konstruierens im Radikalen Konstruktivismus; ZANTWIJK T. van, ZICHE P.: Fundamentalphilosophie oder empirische Psychologie?: Das Selbst und die Wissenschaften bei Fichte und C.C.E. Schmid; PATZIG G.: Gibt es Grenzen der Redefreiheit?; HOFER M.: Die „Abdämpfung der Subjektivität“. Drei Beispiele aus der amerikanischen bzw. französischen Gadamer-Rezeption.

Zeitschrift für philosophische Forschung, 55 (2001) nr 1-3. WALLACE J. R.: Moralische Gründe – Aus Sicht des Handelnden (nr 1); GESANG B.: Konsequenter Utilitarismus – ein neues Paradigma der analytischen Bioethik (nr 1); LUDWIG B.: David Humes „ewige Schranke“ gegen den Aberglauben (nr 1); MORMANN Th.: Carnaps Philosophie als Möglichkeitswissenschaft (nr 1); OPSTAELE D. J.: Die Lücke zwischen Ver-

gangenheit und Zukunft: Hannah Arendts hermeneutische Theorie (nr 1); FÖRSTER E.: Die Bedeutung von §§ 76, 77 der Kritik der Urteilskraft für die Entwicklung der nachkantischen Philosophie (nr 2); GREIMANN D.: Grundriss einer sprechaktanalytischen Theorie der Wahrheit (nr 2); RAMI A.: Wittgensteins Paradoxon des Verstehens (nr 2); PETRUS K.: Gibt es quasi-natürliche Bedeutung? Bemerkungen zu einem entscheidenden Punkt bei Grice (nr 2); PREYER G.: Von der radikalen Interpretation zum Triangulationsexternalismus (nr 2); BOROS G.: Mechanik und Moralphilosophie. Überlegungen zu Descartes' provisorischer Moral (nr 3); KULENKAMPFF J.: Macht oder Überzeugung? Spinoza und Hume über die Grundlagen des Staates (nr 3); JEDAN Ch.: Zur Aktualität des stoischen Kompatibilismus (nr 3); GUCKES B.: Ermöglicht Indeterminiertheit Freiheit? (nr 3); KRIJNEN Ch.: Fehlt die konkrete Subjektivität im Neukantianismus? (nr 3).

Zapiski bibliograficzne (Bibliographical Notes)

za rok 2000/2001
oraz uzupełnienia z lat poprzednich
Zestawił W. Mincer

a) Prace opublikowane w Polsce (Polish publications)

Filozofia w ogóle (Philosophy in general)

Chmielewski A.: Walc wiedeński i walc europejski oraz inne interwencje filozoficzno-polityczne. Wrocław: „Alfa 2”. 2001 – 183 s.

Daszkiewicz T., Piliś H.: Filozofowie i nauczyciele filozofii w Polsce: słownik podręczny. T. 1-2. A-Bal. Warszawa: „Heliodor”, 2002 – 40 + 40 s.

Dziarnowska W.: Subiektywność a świadomość: (Ogólnopolskie Sympozjum Kognitywne, Olbrzycko pod Poznaniem, 4-7 V 2000). – *Ruch Filoz.* 2000 nr 3/4 s. 403-408.

Filozofia, dialog, uniwersalizm: księga dedykowana Profesorowi Januszowi Kuczyńskiemu. Red. J. I. Krakowiak, W. Lorenc, A. Miś. Warszawa: „Scholar”, 2001 – 438 s.

Jedynak S.: O filozofii słowackiej. – *Colloquia Commun.* 4 (2001) s. 11-15.

Komendziński T.: Metafora i poznanie – sprawozdanie z konferencji. – *Ruch Filoz.* 2000 nr 3/4 s. 375-394.

Kuczyński J.: Metaphilosophy, science and art as foundation of wisdom: the co-creation of a rational and ethical universal society. – *Dialog. a. Univers.* 2001 nr 7/8 s. 45-61.

Lorenc W.: Wisdom and philosophy in hermeneutical approach to philosophy. – *Dialog. a. Univers.* 2001 nr 7/8 s. 15-31.

Miś A.: Philosophy and wisdom. – *Dialog. a. Univers.* 2001 nr 7/8 s. 33-44.

Ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w filozofii i teologii. Red. J.M. Dolega, J.W. Czartoszewski, A. Skowroński. Warszawa: Wydaw. Uniw. Kard. S. Wyszyńskiego, 2001 – 590 s.

Rozum w dziejach: księga jubileuszowa profesora Ryszarda Panasiuka. Red. W.P. Glinkowski, A. Nowaczyk, J. Piórczyński. Łódź: Wydaw. UŁ, 2001 – 319 s.

Słomski W.: Filozofia – sztuka myślenia. Warszawa: „Mix”, 2001 – 174 s.

Skarga B.: Wykład prof. dr hab. ... wygłoszony z okazji wręczenia Jej tytułu doktora „honoris causa” UMK. – *Tor. Prz. Filoz.* 2001 nr 3/4 s. 226-231.

Sochoń J.: Prawdziwa filozofia Boga czyli religia w filozofii. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 2 s. 69-85.

Szalata K.: Kościół wobec filozofii: wokół encykliki „Fides et ratio”. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 1 s. 143-157.

Tarnopolski A.: Naiwność filozofii i naiwność filozofa: dwie miary istotnego problemu niepopylarności intelektu. – *Pr. Nauk. Pedag. / WSP Częst.* 8/10 (1999/2001) s. 345-351.

Višňovský E.: Doradztwo filozoficzne jako forma praktyki filozoficznej. *Tł. – Colloquia Commun.* 4 (2001) s. 157-166.

Z życia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. – *Ruch Filoz.* 2000 nr 3/4 s. 539-577; 2001 nr 1 s. 93-115.

Teksty źródłowe i ich przekłady
(Sources and their translations)

Abailard P.: Rozprawy. Wybrał, przeł., oprac., przyp., indeksem opatrł. L. Joachimowicz. Warszawa: De Agostini, 2001 – 686 s. (Arcydziela Wielkich Myślicieli).

Heidegger M., Jaspers K.: Korespondencja: 1920-1963. Oprac. W. Biemel i H. Saner. Przekł. listów Heideggera...C. Wodziński; przekł. listów Jaspersa M. Łukasiewicz. Toruń: Wydaw. Rolewski, 2000 – 286 s. (KLasyka Filozofii Niemieckiej).

Humboldt W. von: Rozmaitość języków a rozwój umysłowy ludzkości. Przekł. i wpraw. E.M. Kowalska. Lublin: Red. Wydaw. KUL, 2001 – 370 s.

Leibniz G.W.: Teodycea: o dobroci Boga, wolności człowieka i pochodzeniu zła. Przeł. i przyp. opatrł. M. Frankiewicz; przekł. przejr. i wst. popr. J. Kopania, Warszawa: PWN, 2001 – XXX, 587 s. (Biblioteka Klasyków Filozofii).

Leibniz G.W.: Nowe rozważania dotyczące rozumu ludzkiego. Przeł. i przyp. opatrł. I. Dąbwska. Kęty: „Antyk”, 2001 – 501 s. (Biblioteka Europejska).

Marcel G.: Być i mieć. Przeł. D. Eska. Warszawa: De Agostini, 2001 – 346 s. (Arcydziela Wielkich Myślicieli).

Niemarksistowska filozofia rosyjska: antologia tekstów filozoficznych XIX i pierwszej połowy XX wieku. Cz. I. Red. L. Kiejzik. Łódź: „Ibidem”, 2001 – 237 s. (Uniwersytet Zielonogórski / Uniwersytet Łódzki).

Nietzsche F.: Język i retoryka. *Tł. z niem. [oraz]*

Pieniążek P.: Komentarz ...: (interpretacja La-coue-Labarthe'a). – *Szt. i Filoz.* 19 (2001) s. 5-34.

Ortega y Gasset J.: Bunt mas. Przeł. P. Niklewicz. Warszawa: „Muza”, 2002 – 210 s.

Parmenides: Peri fiseos [gr.]: O naturze [fragm.]. Oprac. z gr. M. Wesoly. – *Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 71-85.

Plotinus: Enneady. 4-5. Przeł. A. Krokiewicz. Warszawa: „Akme”, 2001 – 368-594 s. (Biblioteka Filozofii Klasycznej).

Schelling F.W.J. von: Filozofia objawienia. T. I. przeł. K. Krzemieniowa, wst. P. Dehnel. Warszawa: PWN, 2002 – CII, 458 s. (Biblioteka Klasyków Filozofii).

Shaftesbury A.: List o entuzjazmie do lorda *****. *Tł. z ang. A. Grzeliński. – Estet. i Kryt.* 2001 nr 1 s. 121-148.

Weber M.: Etyka gospodarcza religii światowych. *Tł. T. Zatorski, G. Sowiński, D. Molak. T. 1-3. Kraków: „Nomos”, 2000 – XLIII, 320 + 418 + 425 s. (Dziela zebrane z socjologii religii / Max Weber).*

Wszystko to ze zdziwienia: antologia tekstów filozoficznych z XIII wieku. Wybór, oprac. i wst. K. Krauze-Błachowicz. Warszawa: PWN, 2002 – LXV, 400 s.

Historia filozofii
(History of philosophy)

Abriszewski K.: Czytajmy Berkeleya, a nie Kartezjusza. – *Ruch Filoz.* 2000 nr 3/4 s. 465-478.

Cichowicz S.: Siła: zarys pojęcia. – *Twórczość* 2001 nr 8 s. 95-105.

Cornford F.M.: Czy filozofia jońska była nauką? *Tł. – Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 5-15.

Darowski R.: Filozofia jezuitów w Polsce w XX wieku: próba syntezy; słownik autorów. Kraków: „Ignatianum”, 2001 – 366 s.

- Demińska-Siury D.:** Zagadnienie przyczyny w myśli greckiej. – *Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 17-36. Sum.
- Dupkala R.:** Metamorfozy słowackiego heglizmu: (o problematyce percepcji filozofii heglowskiej na Słowacji w 19-tym wieku). Tł. – *Colloquia Commun.* 4 (2001) s. 16-25.
- Ettinger E.:** Hannah Arendt, Martin Heidegger. Przel. E. Wolicka. Kraków: „Znak”, 1998 – 159 s.
- Fattal M.:** Logos: między Orientem a Zachodem. Przel. P. Domański. Warszawa: Wydaw. IFiS PAN, 2001 – 115 s.
- Gajda-Krynicka J.:** Filozofia pitagorejska w nurcie „fizyki” przedplatońskiej: pitagorejska koncepcja zasady „arche”. – *Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 37-58. Sum.
- Głowala M.:** Problem mieszania się (misis [gr.]) w Arystotelesowej dyskusji z Anaksagorasem. – *Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 171-188. Sum.
- Ghyka M.C.:** Złota liczba: rytuały i rytmy pitagorejskie w rozwoju cywilizacji zachodniej. Przel. I. Kania. Kraków: „Universitas”, 2001 – 389 s.
- Gielarowski A.:** „Zaćmienie Boga” czyli uwagi Marcina Bubera o filozofii „śmierci Boga”. – *Logos i Ethos* 2001 nr 1 s. 114-132.
- Gössmann E.:** Historia – historia filozofii – teorie feministyczne. Tł. – *Katedra* 2001 nr 3 s. 53-60. Sum.
- Hersch J.:** Wielcy myśliciele Zachodu: dzieje filozoficznego zdziwienia. Przel. K. Wakar. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2001 – 287 s.
- Hudzik J.P.:** Rozum, wolność, odpowiedzialność: studium z historii idei w nowożytnej i współczesnej myśli filozoficznej. Lublin: Wydaw. UMCS, 2001 – 342 s.
- Konexte – Spinoza und die Geschichte der Philosophie.** Hsrg. H. Pisarek, M. Walther. Wrocław: Wydaw. UW., 2001 – 326 s. (Acta Universitatis Wratislaviensis; no 2279).
- Kosian J.:** Mistyka śląska: mistrzowie duchowo-ści śląskiej: Jakub Boehme, Aniol Ślązak i Daniel Czepko. Wrocław: Wydaw. UW., 2001 – 241 s. (Acta Universitatis Wratislaviensis; no 2131).
- Kubok D.:** Problem „peras” i „apeiron” w filozofii przedsokratejskiej. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 1 s. 21-26.
- Kwiatek A., Worwąg M.:** Podróż po historii filozofii. [3]. Dwa wieki krytyki. Warszawa: „Scholar”, 2002 – 286 s.
- Lubańska S.:** Pascal i Kierkegaard – filozofowie rozpacz i wiary. Kraków: „Universitas”, 2001 – 152 s.
- Mączka J.:** Rozdział rozumu i wiary w XIV wieku. – *Tar. Stud. Teol.* 20 (2001) z. 1 s. 83-103. Sum.
- Marquard O.:** Szczęście w nieszczęściu: rozważania filozoficzne. Przel. K. Krzemieniowa. Warszawa: „Oficyna Naukowa”, 2001 – XXVII, 176 s. (Terminus; 23).
- Miodoński L.:** Całość jako paradygmat rozumienia świata w myśli niemieckiej przełomu romantycznego: analiza wybranych problemów. Wrocław: „Arboretum”, 2001 – 348 s.
- Morawiec E., Mazanka P.:** Classic philosophy and some negative characteristics of contemporary culture. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 2 s. 5-12. Streszcz.
- Narecki K.:** Logos w poematach Empedoklesa z Akragas. – *Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 135-155. Sum.
- Od „śmierci Boga” do „śmierci człowieka”:** dowody, konteksty, destrukcje we współczesnej myśli filozoficznej. Red. J. Krasicki i S. Kijaczkowski. Opole: Wydaw. Uniw. Opol., 2001 – 172 s. [Materiały konferencji].
- Panasiuk R.:** Filozofia: historia i współczesność: studia, odczyty, eseje. Łódź: Wydaw. UŁ, 2001 – 227 s.
- Panasiuk R.:** Przyroda, człowiek, polityka: z dziejów filozofii niemieckiej XVIII/XIX wieku. Warszawa: „Oficyna Naukowa”, 2002 – 303 s. Bibliogr.

Piekarski R.: Rozum praktyczny u Kanta i Arystotelesa: zarysowanie problemu. – *Pieniądze i Więź* 2001 nr 3 s. 32-52.

Póltawski A.: Realizm fenomenologii: Husserl, Ingarden, Stein, Wojtyła: odczyty i rozprawy. Toruń: Wydaw. Rolewski, 2000 – 364 s.

Rembierz M.: Opozycja światłość/ciemność w argumentacji filozoficznej: analiza wybranych zagadnień i dysput. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 1 s. 27-32.

Schnädelbach H.: Rozum i historia: odczyty i rozprawy. 1. Przeł. K. Krzemieniowa. Warszawa: „Oficyna Naukowa”, 2001 – XVI, 261 s. (Terminus; 24).

Simon J.: Nur Wörter?: über Moderne und Postmoderne oder über den ästhetischen Grundzug der europäischen Philosophie. – *Ling. ac Commun.* 11 (2001) s. 3-13.

Sokołowski M.: Kategoria różnicy we włoskich badaniach nad romantyzmem. – *Pam. Lit.* 2001 z. 3 s. 269-273.

Szczerba W.: Koncepcje apokasty kosmicznej w fizyce przedplatońskiej. – *Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 157-170.

Szubka T.: Antyrealizm semantyczny: studium analityczne. Lublin: Red. Wydaw. KUL, 2001 – 276 s.

Szulakiewicz M.: Obecność filozofii transcendentnej. Toruń: Wydaw. UMK, 2002 – 264 s.

Wróbel Sz.: Galaktyki, biblioteki, popioły. Kraków: „Universitas”, 2001 – 545 s.

Wroński L.: Koncepcja wolności empirystów angielskich XVII i XVIII w. i jej konsekwencje w liberalizmie współczesnym. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 1 s. 33-36.

Zawadzki A.: Nowoczesna esycystyka filozoficzna w piśmiennictwie polskim pierwszej połowy XX wieku. Kraków: „Universitas”, 2001 – 316 s. (Horyzonty Nowoczesności: teoria-literatura-kultura; 18).

Żelazna J.: Narodziny nihilizmu – epoka mitu,

epoka prawdy. – *Tor. Prz. Filoz.* 2001 nr 3/4 s. 57-81. Sum.

Współczesne
kierunki filozoficzne
(Contemporary philosophical trends)

Burzyńska A.: Dekonstrukcja i interpretacja. Kraków: „Universitas”, 2001 – 540 s. (Horyzonty Nowoczesności: teoria-literatura-kultura; 15).

Cofnas A.: Vozmožen li universalizm kak naučna koncepcija. – *Wspólnot. Postawa Univ.* 2 (2000/2001) s. 19-25.

Góralski A.: Urzeczywistnienia wspólnotowości. – *Wspólnot. Postawa Univ.* 2 (2000/2001) s. 56-60.

Howells Ch.: Sartre i Derrida: obietnice podmiotu. Tł. z fr. – *Szt. i Filoz.* 19 (2001) s. 92-101.

Lorenc W.: Czy możliwa jest filozofia bez idei podmiotu?: dyskusja z tezami antyhumanizmu teoretycznego. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 2 s. 239-257.

Norris Ch.: Dekonstrukcja przeciw postmodernizmowi: teoria krytyczna i prawo rozumu. Przekł. A. Przybylski. Kraków: „Universitas”, 2001 – XVIII, 237 s. (Horyzonty Nowoczesności: teoria-literatura-kultura; 14).

Salmen J.: Elementy „europejskiego” samorozumienia w dialogu z „obcym”. Tł. – *Nurt SVD* 2000 nr 1 s. 89-104.

Świtła I.: Personalizm włoski XX wieku: Armando Rigobello i Emmanuel Mounier. – *Pr. Nauk. Pedag. / WSP Częst.* 8/10 (1999/2001) s. 331-344.

Więckowska K.: The polis of women: politics of feminism and Hannah Arendt's philosophy. – *Acta UNC Engl. Stud.* 10 (2001) s. 185-192.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Gumański L.: Prof. Gertrude Elisabeth Margaret

Ancombe nie żyje. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 2 s. 227-229.

Bokiej A.: Intuicja a intelekt: krytyka filozoficznych poglądów Henryka Beggsona na tle filozofii francuskiej XIX wieku. Wrocław: „Alfa 2”, 2001 – 70 s. (Biblioteka Diecezji Legnickiej; 17).

Chrudzinski A.: Brentana teoria świadomości czasu. – *Rocz. Filoz.* 2000 z. 1 s. 127-145. Zsfg.

Juśkiewicz L.: Ars memoriae w filozofii Giordana Bruna. – *Odrodz. Refor. Pol.* 45 (2001) s. 77-97. Rass.

Tadeusz Czeżowski (1889-1981): dziedzictwo idei: logika – filozofia – etyka. Red. W. Tyburski, R. Wiśniewski. Toruń: UMK, 2002 – 317 s.

Černik V.: Heglow ski sylogizm działania w interpretacji humanistycznej. Tł. – *Colloquia Commun.* 4 (2001) s. 93-100.

Przybysławski A.: Heraklit zniesiony (Hegel). – *Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 189-202.

Majewska Z.: Świat kultury Romana Ingardena. Lublin: Wydaw. UMCS. 2001 – 158 s.

Żelazny M.: Idea wolności w filozofii Kanta. Toruń: Wydaw. Rolewski, 2001 – 303 s.

Pacca D.: Bartłomiej Keckermann (1572-1609): teologia reformacji i logika. – *Odrodz. Refor. Pol.* 45 (2001) s. 99-115. Rass.

Kupś T.: Wątpienie a problem świadomości we wczesnych pismach Kierkegaarda. – *Tor. Prz. Filoz.* 2001 nr 3/4 s. 169-186. Sum.

Pawlak J.: Feliks Koneczny (1862-1949): w pięćdziesiąt rocznicę śmierci. – *Tor. Prz. Filoz.* 2001 nr 3/4 s. 7-14. Sum.

Krajewski W.: Dlaczego, tyle wiedząc, byłem tak długo komunistą? – *Res. Pub. Nowa* 2001 nr 9 s. 48-54.

Bogdanowska M.: Krytyka i prawo: o dyskursie filozoficznym Emmanuela Lévinasa. – *Szt.*

i Filoz. 19 (2001) s. 132-139.

Olszewska-Dyoniziak B.: „Trzecia droga” – personalizm [Mounier]. – *Prz. Hum.* 2001 nr 4 s. 21-31.

Dankowska J.: Miejsce muzyki w filozofii Fryderyka Nietzschego. – *Estet. i Kryt.* 2001 nr 1 s. 21-46. Sum.

Pietras H.: Orygenes. Kraków: Wydaw. WAM, 2001 – 81 s. (Wielcy Ludzie Kościoła).

Casertano G.: Parmenides – początki myśli filozoficznej i naukowej. Tł. – *Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 125-133.

Fränkel H.: Studia Parmenidejskie. Tł. z niem. – *Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 87-124.

Wesoly M.: Parmenides z Elei – physikos. – *Prz. Filoz.* 2001 nr 2 s. 59-70. Sum.

Biernat A.: Poglądy filozoficzne Leona Petrzyckiego i ich interpretacje. Toruń: Wydaw. A. Marszałek, 2001 – 189 s.

Jadacki J.J.: W filozofii trzeba się spierać właściwie o wszystko: o życiu, osobie i twórczości Profesor Elżbiety Pietruskiej. – *Filoz. Nauki* 2001 nr 3 s. 5-23. Bibliogr.

Barbaszyński D.: Istota poznania filozoficznego w myśli Platona. – *Tor. Prz. Filoz.* 2001 nr 3/4 s. 125-133. Sum.

Nerczuk Z.: Platoński projekt prawdziwej retoryki w dialogu „Gorgiasz”. – *Tor. Prz. Filoz.* 2001 nr 3/4 s. 115-124. Sum.

Jonkisz A.: Pojęcie obiektywności w koncepcji K.R. Poppera. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 1 s. 63-65.

Leśniak P.: Obiektywność prawdy w filozofii K.R. Poppera. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 1 s. 67-75.

Żegleń U.M.: Filozofia z punktu widzenia Quine'a. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 2 s. 205-219. Bibliogr.

Pozytywne myślenie o człowieku w filozofii Alberta Schweitzera. Red. S. Folaron. Częstochowa: WSP, 2002 – 95 s.

Słomski W.: W kręgu filozofii Alfreda Tarskiego. Warszawa: W. Słomski, 2001 – 164 s.

Bonowicz W.: Tischner. Kraków: „Znak”, 2001 – 509 s.

Słomski W.: Ksiądz Józef Tischner. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 2 s. 221-225.

[Sesja Wydziału Filozoficznego Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie poświęcona refleksji nad myślą ks. Józefa Tischnera: materiały]. – *Logos i Ethos* 2001 nr 1 s. 4-99.

Pawlikowski T.: Spójność teorii partycypacji zawartej w tekstach świętego Tomasza z Akwinu. – *Rocz. Filoz.* 2000 z. 1 s. 103-126. Rés.

Twardowski K.: Dzienniki. Cz. 1. 1915-1927; cz. 2. 1928-1936. Toruń: Wydaw. A. Marszałek, 2001 – 336 + 418 s.

Walicki A.: Mój łódzki Mistrz i pluralizm wartości. – *Res Pub. Nowa* 2001 nr 9 s. 42-47. [Przemówienie z okazji otrzymania tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Łódzkiego].

Ontologia i metafizyka (Ontology. Metaphysics)

Brożek B.: Myśleć – być?: identyczność myślenia i bycia u Parmenidesa. – *Tar. Stud. Teol.* 20 (2001) z. 1 s. 105-119. Sum.

Busz J.: Zarys ontologii w filozofii Gabriela Marcela. – *Logos i Ethos* 2001 nr 1 s. 100-113.

Czas... Red. M. Heller, J. Mączka. Tamów: „Biblos”, 2001 – 171 s.

Człowiek i pustka: problemy wakuumologii. Red. Z. Hull, W. Tulibacki. Olsztyn: OSW – Olsztyńska Szkoła Wyższa, 200 – 262 s. [Materiały konferencji].

Dorda J.K.: Studium o przyczynowości sprawczej z zastosowaniami w kosmologii i w teodycei. Kraków: „Ignatianum”, 2001 – 395 s.

Jocz A.: Pomiędzy bytem a niebytem, czyli o istocie zła i jego wzajemnych relacjach z dobrem w nauczaniu Orygenesusa. – *Zesz. Filoz.* 9 (2001) s. 77-94.

Leder A.: Nieświadomość jako pustka. Warszawa: Wydaw. IFiS PAN, 2001 – 172 s.

Maryniarczyk A.: Veritas sequitur esse. – *Rocz. Filoz.* 2000 z. 1 s. 79-102. Sum.

Meandry podmiotowości. Red. P. Orlik. Poznań: Wydaw. Nauk. Inst. Filoz. UAM, 2001 – 403 s. (Problemy, Dyskusje; t. 2).

Mihina F.: Peirce'owska próba rekonstrukcji filozofii: naukowa metafizyka jako krytyka dziejów filozofii. Tł. – *Colloquia Commun.* 4 (2001) s. 63-75. Sum.

Mikucki K.: Zarys teorii metafizyki w ujęciu ks. prof. Kazimierza Klósaka. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 2 s. 13-32. Zsfg.

Piętka D.: O zasadach niesprzeczności i tożsamości w filozofii Parmenidesa. – *Filoz. Nauki* 2001 nr 3 s. 49-63.

Szyndler L.: Osoba jako „suppositum subsistens” w „De unione Verbi incarnati” św. Tomasza z Akwinu. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 2 s. 174-190.

Van Inwagen P.: Dlaczego w ogóle cokolwiek istnieje? Tł. [oraz polem.] Wojtyśiak J.: Coś musi istnieć. – *Rocz. Filoz.* 2000 z. 1 s. 37-77. Sum.

Wieczorek R.: Modele i rzeczywistość: argument Hilarego Putnama na rzecz odrzucenia realizmu metafizycznego. – *Filoz. Nauki* 2001 nr 3 s. 101-111.

Ziemski P.: Nauka w poszukiwaniu metafizyki bytu duchowego: próba rekonstrukcji podstaw filozofii teoretycznej Juliana Ochorowicza. – *Zesz. Nauk. Filoz. / Univ. Szczec.* 9 (2000) s. 65-82. Sum.

Filozofia języka
(Philosophy of language)

Andrzejewska J.: Die Habermas'sche Theorie des Sprechakte: (ein Beitrag zur Pragmalinguistik) . – *Ling. ac Commun.* 11 (2001) s. 67-71.

Mańczyk A.: Narzędzia, znaki, umysł. Zielona Góra: „Metaphora”, 2001 – 148 s.

Sikora P.: Znaczenie i podział pracy językowej. – *Kwart. Filoz.* 2001 z. 3 s. 125-139.

Teoria poznania
(Epistemology)

Bombik M.: Typy racjonalności. Cz. 1. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 1 s. 5-42. Zsfg.

Czarnecki T.: Moore i Wittgenstein: niekartezjańskie rozwiązania problemu pewności. – *Zesz. Nauk. Polit. Krak. Nauki Hum.* 22 (2001) s. 1-307.

Dębowski J.: Świadomość, poznanie, naoczność poznania. Lublin: Wydaw. UMCS, 2001 – 243 s.

Dębowski J.: Teoriopoznawczy prezentacjonizm i jego uzasadnienie. – *Zag. Naukozn.* 2001 z. 3/4 s. 417-426. Sum.

Dylematy racjonalności: między rozumem teoretycznym a praktycznym. Red. Z.J. Czarnecki. Lublin: Wydaw. UMCS, 2001 – 282 s.

Meandry podmiotowości. Red. P. Orlik. Poznań: Wydaw. Nauk. Inst. Filoz. UAM, 2001 – 403 s. (Problemy, Dyskusje; t. 2).

Mikolajczyk H.: Dialogowo-interpretacyjne przesłanki krytyki epistemologii transcendentalnej. – *Pr. Nauk. Pedag. / WSP Częst.* 8/10 (1999/2001) s. 197-202.

Miodoński L.: Całość jako paradygmat rozumienia świata w myśli niemieckiej przelomu romantycznego: analiza wybranych problemów. Wrocław: „Arboretum”, 2001 – 348 s.

Przywara P.: Husserla konstytucja przestrzeni

naocznej. – *Rocz. Filoz.* 2000 z. 1 s. 147-168. Sum.

Syska D.: Kantowskie pojęcie sądu. – *Filoz. Nauki* 2001 nr 3 s. 65-74.

Zemlo M.: Społeczne uwarunkowanie umysłu w teorii George'a Herberta Meada. – *Zesz. Nauk. WSZiP Łomża* 2000 nr 4 s. 79-101.

Zigo M.: Zagadnienie „cięcia” w epistemologii Bachelarda. Tl. – *Colloquia Commun.* 4 (2001) s. 85-92. Sum.

Historia i filozofia nauki
(History and philosophy of science)

Brożek B.: Sprzeczność logiczna a konflikt nauki i wiary. – *Zag. Filoz. Nauce* 28/29 (2001) s. 58-70.

Campa R.M.: Fleck's place in the philosophical debate. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 2 s. 283-293.

Consolmagno G.: When physics meets philosophy: reflections on the role of world-views in science and religion. – *Zag. Filoz. Nauce* 28/29 (2001) s. 47-57. Streszcz.

Czerny J.: Amerykańska filozofia nauki przelomu XX i XXI wieku. Kraków: „Impuls”, 2001 – 130 s.

Hajduk Z.: Kauzalna teoria czasu w filozofii nauki Henryka Mehlberga. – *Zag. Filoz. Nauce* 28/29 (2001) s. 33-46.

Jaroszyński P.: Nauka w kulturze. Radom: Pol. Wydaw. Encykl., 2002 – 355 s.

Jonkisz A.: Ciągłość rozwoju nauki. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 1 s. 55-61.

Perek M.: Przemiany tradycji myślowych na przykładzie fundamentalnych teorii fizycznych. Częstochowa: Wydaw. WSP, 2000 – 268 s.

Pierwsze Zielonogórskie Sympozjum Filozoficzne „Racjonalność naukowa”: [materiały]. – *Filoz. Nauki* 2001 nr 2 s. 3-179. Sum.

Recepcja w Polsce nowych kierunków i teorii

naukowych. Red. A. Strzałkowski. Kraków, 2001 – 348 s. (Monografie / Polska Akademia Umiejętności. Komisja Historii Nauki; 4) [Materiały konferencji].

Stuchliński J.A.: O metodach formalnych w epistemologii; wprowadzenie. – *Filoz. Nauki* 2001 nr 3 s. 25-30.

Šul'ga E.: Odkrycie naukowe: podejście hermeneutyczne. Cz. 2. – *Ruch Filoz.* 2000 nr 3/4 s. 449-457.

Szewe B.: Oryginalność metanauki Tadeusza Czeżowskiego. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 2 s. 45-67. Sum.

Wrzosek W.: Między definicją a metaforą: o dwóch rodzajach interpretowania. – *Zag. Naukozn.* 2001 z. 3/4 s. 427-433. Sum.

Logika i metodologia.
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Brożyna A.: Pragmatyczne aspekty definicji deiktycznej. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 1 s. 43-67. Zsfg.

Buczowska J.: Znaczenie a system znaków. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 1 s. 69-83. Sum.

Budzan T.: Próba definicji pojęcia „technika konwersacyjna”. – *Zesz. Nauk. Filoz. / Univ. Szczec.* 9 (2000) s. 59-64. Sum.

Czernecka B.: Jana Lukaszewicza ujęcie intuicjonistycznego rachunku zdań. – *Rocz. Filoz.* 2000 z. 1 s. 223-238. Sum.

Garbacz P.: Uwagi o genezie współczesnej logiki modalnej. – *Rocz. Filoz.* 2001 z. 1 s. 169-194. Sum.

Gumański L.: The decidability of the first-order functional calculus. – *Ruch Filoz.* 2000 nr 3/4 s. 411-438.

Hajduk Z.: Metodologia nauk przyrodniczych. Lublin: Red. Wydawn. KUL, 2002 – 221 s.

Jadacki J.J.: Spór o granice języka: elementy semiotyki logicznej i metodologii. Wyd. 2 popr. Warszawa: „Semper”, 2002 – 332 s.

Kaczmarek J.: On a logic of propositions for analyticity. – *Acta Univ. Wratisl. Log.* 21 (2001) s. 13-21.

Kandulski M.: Strings and trees: on structures generated by categorial grammars. – *Acta Univ. Wratisl. Log.* 21 (2001) s. 23-33.

Krajewski S.: Forced values, or a logic of the future. – *Acta Univ. Wratisl. Log.* 21 (2001) s. 35-43.

Krömer R.: Tarski's axiom of inaccessible and Grothendieck universes – historical and critical remarks on the foundations of category theory. – *Acta Univ. Wratisl. Log.* 21 (2001) s. 45-57.

Leśniewski S.: O definicjach w tak zwanej teorii dedukcji ... tl. z niem. – *Filoz. Nauki* 2001 nr 3 s. 165-179.

Michałuk T.: Triada znakowa i dziesięć klas znaków w formalizacji wybranych aspektów semiotyki C.S. Peirce'a dokonanej przez Maxa Bensego. – *Tor. Prz. Filoz.* 2001 nr 3/4 s. 187-203. Sum.

Mirek R.: Logic and existence. – *Acta Univ. Wratisl. Log.* 21 (2001) s. 59-64.

Öffenberger N.: O konieczności trychotomizacji fałszu. Tł. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 1 s. 109-116.

Olszewski A.: Maszyna Posta. – *Tar. Stud. Teol.* 20 (2001) z. 1 s. 121-126. Sum.

Praszczyk R.: Zarys logiki starożytnej. – *Pr. Nauk. Pedag. / WSP Częst.* 8/10 (1999/2001) s. 1071-1074.

Puczyłowski T.: Zmiana przekonania w funkcji implikatury wypowiedzi. – *Filoz. Nauki* 2001 nr 3 s. 113-131.

Selinger M.: Recepcja semantycznej koncepcji prawdy w latach 1933-1939. – *Acta Univ.*

Wratisl. Log. 21 (2001) s. 45-97.

Słomski W.: Alfreda Tarskiego koncepcja prawdy. – *Ruch Filoz.* 2000 nr 3/4 s. 479-494.

Śpiewak P.: Fenomenologiczna teoria pytań Romana Ingardena. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 2 s. 102-118.

Štepan J.: Podważalne rozumowania deontyczne. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 2 s. 235-238.

Stuchliński J.A.: Prawda a logika. – *Filoz. Nauki* 2001 nr 3 s. 75-99.

Stuchliński J.A.: Założenia strukturalnoopisowej metody metalogiki Systemów Leśniewskiego. – *Filoz. Nauki* 2001 nr 3 s. 159-163.

Szpara A.: Rola funktorów modalnych w początkowym etapie konstruowania logiki niefregowskiej. – *Rocz. Filoz.* 2000 z. 1 s. 239-248. Sum.

Szubka T.: Antyrealizm semantyczny: studium analityczne. Lublin: Red. Wydaw. KUL, 2001 – 276 s.

Szymanek K.: Sztuka argumentacji: słownik terminologiczny. Warszawa: PWN, 2001 – 386 s.

Tuziak R.: Inconsistency: good, bad, or ugly? – *Acta Univ. Wratisl. Log.* 21 (2001) s. 103-113.

Vicenik J.: Słowacka logika w latach 1918-1948: (krótki zarys). Tł. – *Colloquia Commun.* 4 (2001) s. 26-37. Sum.

Wójtowicz K.: O tzw. programie Gödla. – *Zag. Filoz. Nauce* 28/29 (2001) s. 100-117. Sum.

Wybraniec-Skardowska U.: Knowledge, vagueness and logic. – *Int. J. Appl. Math.* 2001 nr 3 s. 719-737.

Żarnecka-Biały E.: The interplay between formal and material truth. – *Acta Univ. Wratisl. Log.* 21 (2001) s. 115-122.

Psychologia
(Psychology)

Airaksinen T.: Guilt and other negative emotions. – *Prakseologia* 141 (2001) s. 299-308.

Bernacka R.E.: Konformizm-nonkonformizm jako wymiar osobowości. – *Ann. UMCS Sect. J* 14 (2001) s. 53-67. Sum.

Człowiek w sytuacji zagrożenia: kryzysy, katastrofy, kataklizmy. Red. K. Popiołek. Poznań: Stow. Psychologia i Architektura, 2001 – 353 s. (Seria Książkowa „Czasopisma Psychologicznego”).

Dobrowolowicz W.: Inteligencja intuicyjna. – *Ann. UMCS Sect. J* 14 (2001) s. 267-280. Sum.

Doktor T.: Psychologia religii w Polsce – rys historyczny. – *Nomos* 32/33 (2001) s. 119-144.

Dybel P.: Urwane ścieżki: Przybyszewski – Freud – Lacan. Kraków: „Universitas”, 2000 – 326 s. (Horyzonty Nowoczesności: teoria-literatura-kultura; 12).

Gutowska-Tęcza B.: Teoria osobowości Richarda Meyera jako twórcza kontynuacja dzieła Freuda. – *Ann. UMCS Sect. J* 14 (2001) s. 111-116. Sum.

Hornowska E.: Testy psychologiczne: teoria i praktyka. Warszawa: „Scholar”, 2001 – 259 s. (Wykłady z Psychologii; t. 6).

Kruczyński W.: Psychologia humanistyczna i jej koncepcja natury ludzkiej. – *Stud. Psychol. / PAN* 2001 z. 1 s. 237-242.

Kuźma I.: Emocje jako przedmiot wiedzy i wiary. – *Etnogr. Pol.* 2001 z. 1/2 s. 85-97. Rés.

Kwiatkowska G.E.: Nowe perspektywy badania – hermeneutyka psychologiczna. – *Ann. UMCS Sect. J* 14 (2001) s. 141-148. Sum.

Malec M.: Badania nad temperamentem w polskiej psychologii. – *Ann. UMCS Sect. J* 14 (2001) s. 85-94. Sum.

Oleś P., Oleś M.: Psychologia osobowości: bilans, perspektywy, wyzwania. – *Stud. Psychol. KUL* 10 (2001) s. 393-398. Sum.

Paluchowski W.J.: Diagnoza psychologiczna: podejście ilościowe i jakościowe. Warszawa:

„Scholar”, 2001 – 233 s. (Wykłady z Psychologii; t. 7).

Pionierzy psychologii: 7 historycznych portretów od Francisa Galtona do Jeana Piageta. Red. R. Fuller. Tł. M. Dykier. Wrocław: „Astrum”, 2000 – 203 s.

Pomiędzy afektem a intelektem: poszukiwania empiryczne. Red. M. Jarymowicz. Warszawa: Inst. Psychol. PAN, 2001 – 214 s.

Popek S.: Człowiek jako jednostka twórcza. Lublin: Wydaw. UMCS, 2001 – 224 s.

Profesor dr hab. Stanisław Popek: życiorys naukowy [oraz] Bernacka R.E.: Bibliografia prac naukowych ... – *Ann. UMCS Sect. J 14* (2001) s. 11-12; 21-29.

Psyche w sidłach iluzji: o psychoanalizie. Red. R. Saciuk. Wrocław: Wydaw. UW., 2002 – 252 s. (*Acta Universitatis Wratislaviensis*; no 2318).

Psychologia na przełomie wieków – dyskusja z konferencji „Aktualia 2000”. – *Stud. Psychol. KUL 10* (2001) s. 409-435.

Sikora K.: O filozoficznych podstawach niektórych fragmentów psychologii C.G. Junga. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 2 s. 259-271.

Szalek P.: Lewica freudowska a ideologia ruchów feministycznych. – *Kult. i Społ.* 2001 nr 2 s. 57-72.

Trempała J.: Najważniejsze dokonania psychologii rozwojowej w mijającym wieku. – *Stud. Psychol. KUL 10* (2001) s. 369-381. Sum.

Wokół psychologii osobowości: księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Stanisławowi Siekowi. Red. A. Grochowska. Warszawa: Wydaw. Uniw. Kard. S. Wyszyńskiego, 2002 – 196 s.

Współczesna psychoanaliza: teorie relacji z obiektem. Red. L. Cierpiałkowska, J. Gościński. Poznań: Wydaw. Fund. Humaniora, 2002 – 220 s.

Żiżek S.: Przekleństwo fantazji. Przel. A. Chmielewski. Wrocław: Wydaw. Uniw. Wroc., 2001,

XII, 267 s.

Antropologia filozoficzna (Philosophical anthropology)

Barbaszyński D.: Metafizyczny wymiar człowieczeństwa w filozofii Mariana Zdziechowskiego. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 2 s. 305-308.

Curyło-Gonzales I.: Człowiek i świat wartości w Mezoameryce: Toltekowie, Majowie, Aztekowie. Warszawa: „Scholar”, 2001 – 279 s.

Czerniak S.: Antropologia filozoficzna: (szkic historyczny i problemowy). – *Zag. Naukozn.* 2001 z. 3/4 s. 407-415.

Drwięga M.: Husserl o cielesności. – *Kwart. Filoz.* 2001 z. 3 s. 5-35.

Dyk W.: Etyczny wymiar człowieka. Szczecin: Wydaw. Nauk. Uniw. Szczec., 2002 – 264 s.

Golaszewska M.: Człowiek jako osoba w świecie wartości. – *Ann. UMCS Sect. J 14* (2001) s. 33-42. Sum.

Kociuba J.: Koncepcja osoby u Maksa Schelera. – *Ann. UMCS Sect. J 14* (2001) s. 43-51. Sum.

Kosiewicz J.: Człowiek jako byt duchowy i cielesny zdążający do prawdy: (augustyńskie dowartościowanie cielesności). – *Rocz. Nauk. AWF Warsz.* 40 (2001) s. 57-71. Sum.

Nauka w poszukiwaniu duszy ludzkiej. Red. W. Dyka. Szczecin: Wydaw. Nauk. Uniw. Szczec., 2001 – 201 s. [Materiały konferencji].

Piłuś H.: Człowiek w filozofii Karola Wojtyły – Jana Pawła II. Warszawa: Wszechnica Polska – Szkoła Wyż. TWP, 2002 – 419 s.

Problemy współczesnej tanatologii: medycyna, antropologia kultury, humanistyka. Red. J. Kolbuszewski. Wrocław: „Sudety”, 2001 – 471 s. (Wrocławskie Towarzystwo Naukowe) [Materiały konferencji].

Rega A.: Człowiek w świecie symboli: antropologia filozoficzna Mircei Eliadego. Kraków:

„Nomos”, 2001 – 218 s.

Skrytość kultury. Red. K. Zamiara. Poznań: Wydaw. Fund. Humaniora, 2001 – 138 s.

Smolka B.: Elementy antropologii u św. Bonawentury. – *Quaest. Sel.* 13 (2001) s. 41-49. Zsfg.

Stokłosa T.: Koncepcja osoby w filozofii Tomasz z Akwinu. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 1 s. 126-143.

Szulakiewicz M.: Epistemologia i antropologia – pewność poznania i wolność człowieka. – *Tor. Prz. Filoz.* 2001 nr 3/4 s. 83-97. Sum.

Zyndler L.: Osoba jako „suppositum subsistens” w „De unione Verbi incarnati” św. Tomasz z Akwinu. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 2 s. 174-190.

Wais J.: Gilgamesz i Psyche: z antropologii przemiany duchowej. Warszawa: „Eneteia”, 2001 – 261 s. (Wymiary Duszy).

Wojnowski K.: Osoba i globalizm – wspólnotowość a totalizm. – *Wspólnot. Postawa Uniwers.* 2 (2000/2001) s. 49-55.

Etyka i teoria postępowania (Ethics)

Baczko B.: Hiob, mój przyjaciel: obietnice szczęścia i nieuchronność zła. Przel. J. Niecikowski. Warszawa: PWN, 2001 – 402 s.

Dehnel P.: Dekonstrukcja, przyjaźń i polityka. – *Odra* 2001 nr 7/8 s. 42-45. [Poglądy J. Derridy].

Derrida J.: Polityka przyjaźni. Tł. – *Odra* 2001 nr 7/8 s. 46-52.

Drożdż A.: Nowe paradygmaty moralne czasu wakacyjnego. – *Tar. Stud. Teol.* 20 (2001) z. 1 s. 59-70. Rass.

Eilstein H.: Uwagi o samobójstwie i eutanazji. – *Znak* 2001 nr 7 s. 47-60.

Filek J.: Filozofia jako etyka: eseje filozoficzno-etyczne. Kraków: „Znak”; 2001 – 351 s. (Akademia).

Filek J.: Nadzieja na dobrą śmierć. – *Znak* 2001 nr 7 s. 35-46.

Galewicz W.: Tomasz z Akwinu o zabijaniu. – *Znak* 2001 nr 7 s. 81-97.

Hebda M.: Prawne i moralne aspekty eutanazji. – *Rzesz. Zesz. Nauk.* 30 (2001) s. 308-315. Sum.

Hołówka J.: Platon, miłość i sprawiedliwość. – *Res Pub. Nowa* 2001 nr 9 s. 89-108.

Jocz A.: Pomiędzy bytem a niebytem, czyli o istocie zła i jego wzajemnych relacjach z dobrem w nauczaniu Orygenesusa. – *Zesz. Filoz.* 9 (2001) s. 77-94.

Krasicki J.: Przeciw nicości: eseje. Kraków: „Księgarnia Akademicka”, 2002 – 199 s.

Łojek S.: Perspektywizm, szaleństwo i występki twórcy. – *Szt. i Filoz.* 19 (2001) s. 35-52. [Etyka Nietzschego].

Loukola O.: Applying ethics: practical considerations and normative conclusions. – *Prakseologia* 141 (2001) s. 345-358.

Mariański J.: Kryzys moralny czy transformacja wartości?: studium socjologiczne. Lublin TN KUL, 2001 – 495 s. (Prace Wydziału Nauk Społecznych / Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; 66).

Michalik M.: Globalizacja etyki – wyzwanie czy paradoks. – *Wspólnot. Postawa Uniwers.* 2 (2000/2001) s. 32-48.

Moń R.: Znaczenie metody kontrolowanej postawy R. Brandta dla współczesnych rozważań etycznych. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 2 s. 33-44. Rés.

Moralność Polaków: etos i etnos: dylematy współczesne. Red. B. Gołębiowski. Łomża: „Stożka”, 2001 – 280 s.

Mróz M.: Człowiek w dynamizmie cnoty: aktualność aretologii św. Tomasza z Akwinu w świetle pytania o podstawy moralności chrześcijańskiej. Toruń: Wyż. Semin. Duch., 2001 – 744 s. (Rozprawy / Toruńska Biblioteka Teologiczna).

Nowak-Juchacz E.: Autonomia jako zasada etyczności: Kant, Fichte, Hegel. Wrocław: Wydaw. UWr., 2002 – 370 s. (Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna).

Oblicza nihilizmu. Red. Z. Kunicki. Olsztyn: Wydaw. Uniw. Warm.-Mazur., 2001 – 161 s.

Porębski Cz.: Co nam po wartościach? Kraków: „Księgarnia Akademicka”, 2001 – 230 s.

Ricken F.: Etyka ogólna. Przel. P. Domański. Red. i posł. do wyd. pol. J. Gwiazdecka. Kęty: „Antyk”, 2001 – 230 s. (Daimonion).

Rutkowski M.: Obowiązek moralny a motywacja. Szczecin: Wydaw. Nauk. US., 2001 – 400 s. (Rozprawy i Studia / Uniwersytet Szczeciński; 396).

Stachewicz K.: W poszukiwaniu podstaw moralności: tomistyczna etyka prawa naturalnego a etyka wartości Dietricha von Hildebranda. Kraków: „Universitas”, 2001 – 425 s.

Stoiński A.: Koncepcja tożsamości osobowej w kontekście teorii moralnej Johna Locke'a. – *Ruch Filoz.* 2000 nr 3/4 s. 459-464.

Teichman J.: Etyka społeczna: podręcznik dla studentów. Przel. A. Gašior-Niemiec. Warszawa: „Oficyna Naukowa”, 2002 – 205 s.

Estetyka i filozofia sztuki (Aesthetics. Philosophy of art)

Chmielowski F.: Estetyczna zmiana warty. – *Estet. i Kryt.* 2001 nr 1 s. 7-19.

Grzeliński A.: Angielski spór o istotę piękna: koncepcje estetyczne Shaftesbury'ego i Burke'a. Toruń: Wydaw. A. Marszałek, 2001 – 256 s.

Kostyrko T.: Problemy metodologiczne estetyki

z pozycji socjologa: komentarz do pracy St. Ossowskiego „U podstaw estetyki”. – *Estet. i Kryt.* 2001 nr 1 s. 155-161.

Makota J.: Od kontemplacyjnego do partycypacyjnego modelu kultury artystycznej. – *Estet. i Kryt.* 2001 nr 1 s. 87-98. Sum.

Mróz P.: Sztuka jako projekt: filozofia i estetyka Maurice'a Merleau-Ponty'ego. Kraków: „Księgarnia Akademicka”, 2002 – 256 s.

Nowak A.J.: Romantyzm a duch lucyferyzmu: uwagi o estetyce w projekcie antropofanii. – *Estet. i Kryt.* 2001 nr 1 s. 99-120. Sum. [Podłądy Odo Marquarda].

Rymar D.: Aksjologiczny fundament dzieła sztuki w koncepcji inspirowanej ontologią N. Hartmanna. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 1 s. 37-45.

Śliwa M.: Zmysł piękna w filozofii Francisca Hutchesona. – *Tor. Prz. Filoz.* 2001 nr 3/4 s. 151-168. Sum.

Sośniak T.: Filozofia sztuki żywiołów. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 z. 1 s. 117-126.

Warمیński A.: Leksykologia a uniwersum symboliczne: uwagi o recepcji literatury symbologicznej w Polsce. – *Estet. i Kryt.* 2001 nr 1 s. 179-185.

Filozofia społeczeństw i nauk społecznych (Social philosophy. Philosophy of politics)

Buksiński T.: Moderność. Poznań: Wydaw. Nauk. Inst. Filoz. UAM, 2001 – 504 s. (Pisma Filozoficzne; t. 77).

Ekles J.: Natura, wolność, władza: studium z dziejów myśli politycznej Renesansu. Warszawa: „Pax”, 2001 – 156 s.

McLaughlin P.: A critical introduction to liberalism. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 2 s. 279-281.

Ortega y Gasset J.: Bunt mas. Przel. P. Niklewicz. Warszawa: „Muza”, 2002 – 210 s.

Pachniak K.: Filozofia polityki muzułmańskiej na podstawie dzieł Abu Hamida al-Gazalego. Warszawa: „Dialog”, 2001 – 221 s. (Świat Orientu).

Sarnowski S.: Filozofia a polityka. Bydgoszcz: Wydaw. Akad. Bydg. im. Kazimierza Wielkiego, 2001 – 219 s.

Watkins J.: Wyjaśnianie historii: indywidualizm metodologiczny i teoria decyzji w naukach społecznych. Przel. A. Chmielewski. Wyd. 2 popr. i uzup. Wrocław: Wydaw. Uniw. Wroc., 2001 – 139 s.

Filozofia państwa i prawa
(Philosophy of law)

Borkowski P.: Pochodzenie władzy od Boga w ujęciu Antonia Rosminiego-Serbatiego. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 1 s. 85-93.

Pyclik K.: Liberalna koncepcja prawa podmiotowego wolności sumienia i wyznania. Cz. I. – *Acta Univ. Wratisl. Prz. Prawa* 47 (2001) s. 185-206.

Żurawik A.: Interpretacja w prawie i w sztuce jako przejaw ogólnej interpretacji humanistycznej. – *Ruch Praw. Ekon.* 2001 z. 3 s. 13-30. Sum.

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Cieślak J.: Nietzsche, indywidualizm i zasada powrotu tego, co nowe w filozofii kultury G. Deleuze'a. – *Kwart. Filoz.* 2001 z. 3 s. 37-64.

Czy metamorfoza magiczna rekompensuje brak symbolu? Red. J. Kmita. Poznań: Wydaw. Nauk. Inst. Filoz. UAM, 2001 – 280 s. (Pisma Filozoficzne; t. 78).

Flis M.: W poszukiwaniu kryterium kultury symbolicznej. – *Kwart. Filoz.* 2001 z. 3 s. 65-79.

Po przełomie: przełom wieku w kulturze – kultura na przełomie wieków. Red. i wst. A. Żylińska, A. Skrendo. Szczecin: Stow. Absolwentów Uniw. Szczec., 2001 – 102 s.

Skrytość kultury. Red. K. Zamiara. Poznań: Wydaw. Fund. Humaniora, 2001 – 138 s.

Prakseologia
(Praxiology)

Botham D.: The processes of action learning and the procedures of research. – *Prakseologia* 141 (2001) s. 111-123.

Kieżun W.: Elementy metodologii projektowania. – *Prakseologia* 141 (2001) s. 9-16. Sum.

Świątkiewicz O.: Inercja jako pojęcie prakseologiczne i zjawisko psychospołeczne. – *Prakseologia* 141 (2001) s. 453-467. Sum.

Twórczość użyteczna w zarządzaniu i działaniu. Red. M.K. Stasiak. Łódź: Wydaw. Wyż. Szk. Hum.-Ekon., 2001 – 191 s.

Filozofia wychowania
(Philosophy of education)

Pabiasz H.: Specyfika filozofii wychowania. – *Pr. Nauk. Pedag. / WSP Częst.* 8/10 (1999/2001) s. 211-224.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Czas... Red. M. Heller, J. Mączka. Tarnów: „Biblos”, 2001 – 171 s.

Hajduk Z.: Metodologia nauk przyrodniczych. Lublin: Red. Wydawn. KUL, 2002 – 221 s.

Heller M.: Kosmologia kwantowa. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2001 – 153 s. (Na Ścieżkach Nauki).

Heller M.: Sens życia i sens wszechświata: studia z teologii współczesnej. Tarnów: „Biblos”, 2002 – 213 s.

Knappik J.J.: Die unbegreifliche Unermeßlich-

keit der Transzendenz des Schöpfers und die grenzenlose dynamische Ausdehnung des Weltalls. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 1 s. 93-100. Streszcz.

Metallmann J.: Teleologia a przyczynowość [oraz koment.] Mączka J.: Calość i teleologia. – *Zag. Filoz. Nauce* 28/29 (2001) s. 142-200.

Tupikowski J.: Panenteistyczna wizja kosmosu A. N. Whiteheada. – *Aten. Kapł.* 137 (2001) z. 1 s. 71-83.

Filozofia matematyki
(Philosophy of mathematics)

Dadaczyński J.: Filozofia matematyki Kanta w oczach młodego Bolzano. – *Zag. Filoz. Nauce* 28/29 (2001) s. 84-99.

Misiek J.: O pojęciu definicji w matematyce oraz o antynomiach definiowalności. – *Kwart. Filoz.* 2001 z. 3 s. 103-124.

Śleziński K.: Niealgorytmiczny charakter procedur matematycznych w ujęciu Rogera Penrose'a. – *Ruch Filoz.* 2001 nr 1 s. 47-54.

Filozofia medycyny
(Philosophy of medicine)

Dyk W.: Pojęcie choroby w świetle teorii chaosu deterministycznego. – *Zesz. Nauk. Filoz. / Univ. Szczec.* 9 (2000) s. 83-93. Zsfg.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Bala M.: Metoda krytyczna filozofii religii w ujęciu H. Duméry'ego. – *Univ. Gedan.* 2001 nr 1 s. 61-70.

Doktor T.: Psychologia religii w Polsce – rys historyczny. – *Nomos* 32/33 (2001) s. 119-144.

Domaradzki M.: On Kierkegaard's unfeasibility of comprehending and communicating with God and the despair thereby evoked. – *Ling. ac Commun.* 11 (2001) s. 73-80.

Dzidek T.: Granice rozumu w teologicznym po-

znaniu Boga. Kraków: „M”, 2001 – 432 s.

Jusiak J.: O dwu sposobach analizy mitu. – *Kwart. Filoz.* 2001 z. 3 s. 81-102.

Ostrowska K.: Psychologia religii a doświadczenie wiary. – *Nomos* 32/33 (2001) s. 65-74.

Perkowska H.: Racjonalność religii: zarys podstawowych kontrowersji. – *Zesz. Nauk. Filoz. / Univ. Szczec.* 9 (2000) s. 5-26. Sum.

Porycki R.: Wiara i rozum w świetle filozofii. – *Stud. Warm.* 36 (1999) s. 203-212. Zsfg.

Pruyser P.W.: Procesy intelektualne w religii. Tl. – *Nomos* 32/33 (2001) s. 31-64. [Fragm. książki].

Sochoń J.: Prawdziwa filozofia Boga czyli religia w filozofii. – *Stud. Philos. Christ.* 2001 nr 2 s. 69-85.

Springer S.: Archetypiczne symbole świata w interpretacji protestanckiego filozofa religii Jürgena Moltmanna. – *Zesz. Filoz.* 9 (2001) s. 95-115.

b) Piśmiennictwo obce
(Foreign publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

Aul J.: Philosophiae janua bibliographica. Vol. H. Cuxhaven: Junghans, 2001 – 50 4 s. (Bibliographien Philosophie; Bd. 6).

Creel R.E.: Thinking philosophically: an introduction to critical reflection and rational dialogue. Oxford: Blackwell, 2001 – XV, 342 s.

Dialektik und Differenz: Festschrift für Milan Prucha. Hrsg. A. Jubara, D. Benseler. Wiesbaden: Harrassowitz, 2001 – 228 s.

Harré R.: Cognitive science: a philosophical introduction. London: SAGE, 2002 – XXII, 314 s.

Holz H.: Bewußtsein und Gehirn, eine philosophische Metareflexion: erkenntnistheoretische

und forschungslogische Erwägungen im Voraus zur einzelwissenschaftlichen Problemlage. Münster: Lit. 2001 – 191 s. (Philosophie: Forschung und Wissenschaft: Bd. 6).

Iannone A.P.: Dictionary of world philosophy. London: Routledge, 2001 – XVIII, 554 s.

Kultur – Kunst – Öffentlichkeit: philosophische Perspektiven auf praktische Probleme: Festschrift für Otto Pöggeler zum 70. Geburtstag. Hrsg. A. Gethmann-Siefert, E. Weisser-Lohmann. München: Fink, 2001 – 289 s.

Le **style** de la pensée: recueil de textes en hommage à Jacques Brunschwig. Dir. M. Cantos-Sperber, P. Pellegrin. Paris: Belles lettres, 2002 – 574 s.

Teksty źródłowe
i ich przekłady
(Sources and their translations)

Deleuze G.: L'île déserte et autres textes: textes et entretiens, 1953-1974. Éd. D. Lapoujade. Paris: Minuit, 2002 – 416 s.

Descartes in seventeenth-century England. Aut. D. Garber [et al.]. T. 1-10. Bristol: Thoemmes, 2002. [Facsimile reprints; originally published 1652-1700].

Fichte J.G.: Ultima inquirenda: J.G. Fichtes letzte Bearbeitungen der Wissenschaftslehre Ende 1813/Anfang 1814. Textband. Hrsg. R. Lauth. Stuttgart: Frommann-Holzboog, 2001 – XIX, 463 s. (Spekulation und Erfahrung: Abt. 1, Texte; Bd. 7).

Mersenne M.: L'usage de la raison et de la foi: 1623. Paris: Fayard, 2002 – 200 s. (Corpus des oeuvres de philosophie en langue française).

Historia filozofii
(History of philosophy)

Abiteboul O.: Le rhétorique des philosophes: essai sur les relations épistolaires. Paris: L'Harmattan, 2002 – 144 s.

Albus V.: Weltbild und Metapher: Untersuchungen zur Philosophie im 18. Jahrhundert. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2001 – 426 s. (Epistemata: Reihe Philosophie; Bd. 306).

Doz A.: Parcours philosophiques. 1. Avec Hegel; 2. D'Aristote à Heidegger. Paris: L'Harmattan, 2002 – 205 + 236 s.

Ende und Vollendung: eschatologische Perspektiven im Mittelalter ... Hrsg. J.A. Aertsen, M. Pickavé. Berlin: de Gruyter, 2002 – XIII, 763 s. (Miscellanea medievalia; Bd. 29).

Hanewald Ch.: Apperzeption und Einbildungskraft: die Auseinandersetzung mit der theoretischen Philosophie Kants in Fichtes früher Wissenschaftslehre. Berlin: de Gruyter, 2001 – X, 297 s. (Quellen und Studien zur Philosophie; Bd. 53).

Inglis J.: Medieval philosophy and the classical tradition: in Islam, Judaism and Christianity. Richmond, Surrey: Curzon, 2002 – X, 317 s.

Kapferer N.: Die Nazifizierung der Philosophie an der Universität Breslau 1933-1945. Münster: Lit, 2002 – IV, 264 s. (Philosophie: Forschung und Wissenschaft; Bd. 3).

Laurent A.: La philosophie libérale: histoire et actualité d'une tradition intellectuelle. Paris: Belles lettres, 2002 – 349 s.

Losonsky M.: Enlightenment and action from Descartes to Kant: passionate thought. Cambridge Univ. Press, 2001 – XVII, 221 s.

Moraux P.: Der Aristotelismus bei den Griechen: von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias. Bd. 3. Alexander von Aphrodisias. Berlin: de Gruyter, 2001 – XI, 650 s. (Peripatoi; Bd. 7.1).

Von der Antike bis zur Gegenwart: Erlanger Streifzüge durch die Geschichte der Philosophie. Hrsg. J. Kulenkampff, Th. Spitzley. Erlangen: Palm u. Enke, 2001 – 208 s.

Zwierlein E.: Existenz und Vernunft: Studien zu Pascal, Descartes und Nietzsche. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2001 – 272 s.

Współczesne
kierunki filozoficzne
(Contemporary philosophical trends)

Les **catégories** de l'universel: Simone Weil et Hannah Arendt. Éd. M. Narcy. E. Tassin. Paris: L'Harmattan, 2002 – 350 s. [Materialy konferencji Paryż 1999].

Cumming R.D.: Phenomenology and deconstruction. Vol. 3. Breakdown in communication; Vol. 4. Solitude. Chicago: The Univ. of Chicago Press, 2001 – 316 + XI, 222 s.

Letzkus A.: Dekonstruktion und ethische Passion: denken des Anderen nach Jacques Derrida und Emmanuel Lévinas. München: Fink, 2002 – 478 s. (Phänomenologische Untersuchungen; Bd. 15).

Madison G.B.: The politics of postmodernity: essays in applied hermeneutics. Dordrecht: Kluwer, 2001 – XV, 273 s. (Contributions to phenomenology; vol. 42).

Milner J.-C.: Le périple structurale: figures et paradigmes. Paris: Seuil, 2002 – 244 s.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Weyand J.: Adornos kritische Theorie des Subjekts. Lüneburg: zu Klampen, 2001 – 223 s.

Philonenko A.: Leçons aristotéliennes. Paris: Belles lettres, 2002 – 240 s.

Chretien J.-L.: Saint Augustin et les actes de parole. Paris: PUF, 2002 – 272 s.

Erkenntnis und Wissenschaft – Jacob Böhme (1575-1624). Internationales Jacob-Böhme-Symposium Görlitz 2000. Görlitz: Oettel, 2001 – 182 s. (Neues lausitzisches Magazin; Beih.: 2).

Hermann Cohen und die Erkenntnistheorie. Hsrg. W. Marx, E.W. Orth. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2001 – 163 s. (Studien und

Materialien zum Neukantianismus; Bd. 18).

Krauß D.: Die Politik der Dekonstruktion: politische und ethische Konzepte im Werk von Jacques Derrida. Frankfurt/M.: Campus-Verlag, 2001 – 416 s.

Almog J.: What am I?: Descartes and the mind-body problem. Oxford Univ. Press, 2002 – XIII, 139 s.

Gerten M.: Wahrheit und Methode bei Descartes: eine systematische Einführung in die cartesische Philosophie. Hamburg: Meiner, 2001 – X, 433 s.

Marsilio Ficino: his theology, his philosophy, his legacy. Eds. M.J.B. Allen, V. Rees, M. Davies. Leiden: Brill, 2002 – XXII, 493 s. (Brill's studies in intellectual history; vol. 109).

Benmakhlouf A.: Frege, le nécessaire et le superflu. Paris: Vrin, 2002 – 224 s.

Stern R.: Routledge philosophy guidebook to Hegel and Phenomenology of spirit. London: Routledge, 2002 – XVIII, 234 s.

Anders G.: Über Heidegger. Hsrg. von G. Oberschlick ... Mit einer Nachw. von D. Thomä. München: Beck, 2001 – 488 s.

Spiertz R.: Eine skeptische Überwindung des Zweifels?: Humes Kritik an Rationalismus und Skeptizismus. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2001 – 181 s. (Epistemata: Reihe Philosophie; Bd. 301).

Mensch J.R.: Postfoundational phenomenology: Husserlian reflections on presence and embodiment. University Park, Pa.: Pennsylvania State Univ. Press, 2001 – 275 s.

Gaudet P.: L'expérience kantienne de la pensée: réflexion et architectonique dans la Critique de la raison pure. Paris: L'Harmattan, 2001 – 415 s.

Kant und die Berliner Aufklärung: Akten des IX. Internationalen Kant-Kongresses. Hsrg. V. Gerhardt. Bd. 1-5. Berlin: de Gruyter, 2001.

Milz B.: Der gesuchte Widerstreit: die Antinomie in Kants Kritik der praktischen Vernunft. Berlin: de Gruyter, 2002 – IX, 440 s. (Kantstudien: Ergänzungshefte; 139).

Seifert J.: Überwindung des Skandals der reinen Vernunft: die Widerspruchsfreiheit der Wirklichkeit – trotz Kant. München: Alber, 2001 – 197 s.

Rockmore T.: Marx after Marxism: the philosophy of Karl Marx. Oxford: Blackwell, 2002 – XIX, 224 s.

Nietzsches „Also sprach Zarathustra“. 20. Silser Nietzsche-Kolloquium 2000. Hrsg. P. Villwock. Basel: Schwabe, 2001 – IX, 241 s. (Beiträge zu Friedrich Nietzsche: Bd. 6).

Schmidtz D.: Robert Nozick. Cambridge Univ. Press, 2002 – X, 230 s. (Contemporary philosophy in focus).

La philosophie de Platon. I. Dir. M. Fattal. Paris: L'Harmattan, 2001 – 415 s.

Vonessen F.: Metapher als Methode: Studien zu Platon. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2001 – 200 s.

Brudny M.I.: Karl Popper: un philosophe heureux. Paris: Grasset, 2002 – 280 s.

Zambon M.: Porphyre et le moyen platonisme. Paris: Vrin, 2002 – 400 s. (Histoire des doctrines de l'Antiquité classique; 27).

Orenstein A.: W.V. Quine. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 2002 – IX, 209 s. (Philosophy now).

Juillet J.P.: Des vues de Spinoza: arguments et figures de la philosophie vraie. Paris: Presse de l'Univ. de Paris-Sorbonne, 2001 – 457 s.

O'Grady P.F.: Thales of Miletus: the beginnings of Western science and philosophy. Aldershot: Ashgate, 2002 – XXII, 310 s.

Haag M.: Voltaire. Paris: Vrin, 2002 – 192 s.

Ontologia i metafizyka (Ontology. Metaphysics)

Allinson R.E.: A metaphysics for the future. Aldershot: Ashgate, 2001 – XXXIX, 244 s.

Esfeld M.: Holism in philosophy of mind and philosophy of physics. Dordrecht: Kluwer, 2001 – XIV, 366 s. (Synthese library; vol. 298).

Lawson H.: Closure: a story of everything. London: Routledge, 2001 – XVIII, 372 s.

Merricks T.: Objects and person. Oxford: Clarendon Press, 2001 – XII, 203 s.

Nozick R.: Invariances: the structure of the objective world. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 2001 – X, 416 s.

Unity, identity, and explanation in Aristotle's metaphysic. Ed. by T. Scaltsas, D. Charles, M.L. Gill. Oxford: Clarendon Press, 2001 – X, 381 s. [Materialy konferencji w Oriel College, Oxford w 1989 r.].

Van Inwagen P.: Ontology, identity, and modality: essays in metaphysics. Cambridge Univ. Press, 2001 – IX, 261 s.

Teoria poznania (Epistemology)

Forrai G.: Reference, truth, and conceptual schemes: a defense of internal realism. Dordrecht: Kluwer, 2001 – 150 s. (Synthese library; vol. 296).

The nature of truth: classic and contemporary perspectives. Ed. M.P. Lynch. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001 – XVI, 802 s.

Nerhot P.: Questions phénoménologiques suivies de Lectures freudiennes. Paris: L'Harmattan, 2002 – 444 s.

Nick P.: Zur Erkenntnisfigur des Beobachters: Entwurf einer anthropologischen Konzeption des erkennenden Subjekts. Hrsg. von K. Brede. Tübingen: Ed. diskord, 2001 – 220 s. (Psychoanaly-

tische Beiträge aus dem Sigmund-Freud-Institut: Bd. 7).

Swinburne R.: Epistemic justification. Oxford: Clarendon Press, 2001 – VI, 262 s.

Virtue epistemology: essays on epistemic virtue and responsibility. Eds. A. Fairweather, L. Zagzebski. Oxford Univ. Press, 2001 – IX, 251 s.

Historia i filozofia nauki
(History and philosophy of science)

Cassou-Noguès P.: De l'expérience mathématique: essai sur la philosophie des sciences de Jean Cavaillès. Paris: Vrin, 2001 – 352 s.

Ellis B.: Scientific essentialism. Cambridge Univ. Press, 2001 – XIV, 309 s. (Cambridge studies in philosophy).

Herbert Ch.: Victorian relativity: radical thought and scientific discovery. Chicago: The Univ. of Chicago Press, 2001 – XV, 302 s.

Les **philosophies** françaises et la science: dialogue avec Kant. Textes réunis par L. Fedi, J.M. Salanskis. Lyon: ENS Editions, 2001 – 250 s. (Cahiers d'histoire et philosophie des sciences; 50).

Logika i metodologia.
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Benoist J.: Entre acte et sens: la théorie phénoménologique de la signification. Paris: Vrin, 2002 – 256 s.

Depecker L.: Entre signe et concept: éléments de terminologie générale. Paris: Presse de la Sorbonne nouvelle, 2002 – 198 s.

Hacking I.: An introduction to probability and inductive logic. Cambridge Univ. Press, 2001 – XVII, 302 s.

Inference from signs: ancient debates about the nature of evidence. Ed. J. Allen. Oxford Univ. Press, 2001 – X, 279 s.

Kamp G.: Logik und Deontik: über die sprachlichen Instrumente praktischer Vernunft. Paderborn: Mentis, 2001 – 428 s.

Keffer H.: De Obligationibus: Rekonstruktion einer spätmittelalterlichen Disputationstheorie. Leiden: Brill, 2001 – 290 s.

Libera A. de: La référence vide: théories de la proposition. Paris: PUF, 2002 – 329 s.

Lycan W.G.: Real conditionals. Oxford Univ. Press, 2001 – 223 s.

Pinto R.C.: Argument, inference and dialectic: collected papers on informal logic. Dordrecht: Kluwer, 2001 – XX, 148 s. (Argumentation library; vol. 4).

Prantl C. von: Geschichte der Logik im Abendlande. Reprint [der Ausg. 1855-1870]. Vol. 1-4. Leipzig: Hirzel, 2001.

Sorensen R.A.: Vagueness and contradiction. Oxford: Clarendon Press, 2001 – 200 s.

Das **Urteil**: Grundlegung einer Philosophie des entgrenzten Denkens im Endlichen. Hrsg. M. Löffelmann. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2002 – 195 s.

Psychologia
(Psychology)

Andreas-Lou S., Freud A.: „... als käm ich heim zu Vater und Schwester“: Briefwechsel 1919-1937. Hrsg. D.A. Rothe, I. Weber. Bd. 1-2. Göttingen: Wallstein Verl., 2001 – 442 + 443 s.

Benson C.: The cultural psychology of self: place, morality and art in human worlds. London: Routledge, 2001 – XIII, 263 s.

Breidbach O.: Deutungen: zur philosophischen Dimension der internen Repräsentation. Weilerswist: Velbrück Wiss., 2001 – 195 s.

Keijzer F.A.: Representation and behavior. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001 – VIII, 276 s.

Nerhot P.: Questions phénoménologiques suivi

de Lectures freudiennes. Paris: L'Harmattan, 2002 – 444 s.

Nick P.: Zur Erkenntnisfigur des Beobachters: Entwurf einer anthropologischen Konzeption des erkennenden Subjekts. Hrsg. von K. Brede. Tübingen: Ed. diskord, 2001 – 220 s. (Psychoanalytische Beiträge aus dem Sigmund-Freud-Institut; Bd. 7).

Schwender C.: Medien und Emotionen: evolutionspsychologische Bausteine einer Medientheorie. Wiesbaden: Dt. Univ.-Verl., 2001 – VIII, 342 s.

Smith H.A.: Psychosemiotics. Bern: Lang, 2001 – XIV, 332 s. (Semiotics and the human sciences; vol. 20).

Tyler F.B.: Cultures, communities, competence and change. Dordrecht: Kluwer, 2001 – XVII, 481 s. (The Plenum series in social/clinical psychology).

Antropologia filozoficzna
(Philosophical anthropology)

Gillitzer B.: Personen, Menschen und ihre Identität. Stuttgart: Kohlhammer, 2001 – 318 s. (Münchener philosophische Studien; Bd. 18).

Hanfing O.: Wittgenstein and the human form of life. London: Routledge, 2002 – 164 s.

Kramer Ch.: Lebensgeschichte, Authentizität und Zeit: zur Hermeneutik der Person. Bern: Lang, 2001 – 239 s.

Aksjologia
(Axiology)

Hansson S.O.: The structure of values and norms. Cambridge Univ. Press, 2001 – XIII, 314 s. (Cambridge studies in probability, induction, and decision theory).

Etyka i teoria postępowania
(Ethics)

Corlett J.A.: Responsibility and punishment. Dordrecht: Kluwer, 2001 – IX, 168 s. (Library of ethics and applied philosophy; vol. 9).

Cugno A.: L'existence du mal. Paris: Seuil, 2002 – 288 s.

Evil after postmodernism: histories, narratives, and ethics. Ed. J.L. Geddes. London: Routledge, 2001 – VIII, 118 s. [Materialy konferencji w University of Virginia, 1997].

Letzkus A.: Dekonstruktion und ethische Passion: denken des Anderen nach Jacques Derrida und Emmanuel Lévinas. München: Fink, 2002 – 478 s. (Phänomenologische Untersuchungen; Bd. 15).

Müller J.: Natürliche Moral und philosophische Ethik bei Albertus Magnus. Münster: Aschendorff, 2001 – VII, 455 s. (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters; N.F.; Bd. 59).

Perkams M.: Liebe als Zentralbegriff der Ethik nach Peter Abaelard. Münster: Schendorff, 2001 – XI, 395 s. (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters; N.F.; Bd. 58).

Quiniou Y.: Études matérialistes sur la morale: Nietzsche, Darwin, Marx, Habermas. Paris: Kimé, 2002 – 151 s.

Rooksby E.: E-mail ethics: style and ethical relations in computer-mediated communications. London: Routledge, 2002 – VI, 263 s. (Routledge studies in contemporary philosophy; 1).

Ruckenbauer H.-W.: Moralität zwischen Evolution und Normen: eine Kritik biologistischer Ansätze in der Ethik. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2002 – 278 s.

Spaemann R.: Grenzen: zur ethischen Dimension des Handelns. Stuttgart: Klett-Cotta, 2001 – 558 s.

Teichman J.: Ethics and reality: collected essays. Aldershot: Ashgate, 2001 – 205 s.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics. Philosophy of art)

Aesthetic concepts: essays after Sibley. Ed. by E. Brady, J. Levinson. Oxford: Clarendon Press,

2001 – IX, 239 s. [Materialy konferencji 1997].

Ästhetische Grundbegriffe: (AGB): historisches Wörterbuch in sieben Bänden. Hrsg. K. Barck. Bd. 1-2. Stuttgart: Metzler, 2000-2001 – XXI, 875 + XVI, 900 s.

Castant A.: Esthétique de l'image, fictions d'André Pieyre de Mandiargues. Paris: Publ. de la Sorbonne, 2001 – 288 s. (Esthétique; 4).

Hess G.: La métamorphose de l'art: intuition et esthétique. Paris: Kimé, 2002 – 180 s.

Hinsch M.: Die kunstästhetische Perspektive in Ernst Cassirers Kulturphilosophie. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2001 – 290 s.

Jouary J.-P.: L'art paléolithique: réflexions philosophiques. Paris: L'Harmattan, 2002 – 180 s.

Margolis J.: Selves and other texts: the case for cultural realism. University Park, Ps.: Pennsylvania State Univ. Press, 2001 – XIV, 208 s.

Sibley F.: Approach to aesthetics: collected papers on philosophical aesthetics. Ed. by J. Benson [et al.]. Oxford: Clarendon Press, 2001 – XI, 280 s.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of politics)

Laurent A.: La philosophie libérale: histoire et actualité d'une tradition intellectuelle. Paris: Belles lettres, 2002 – 349 s.

Schmidt am Busch H.-Ch.: Hegels Begriff der Arbeit. Berlin: Akad.-Verl., 2001 – 166 s. (Hegel-Forschungen).

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Budick S.: The western theory of tradition: terms and paradigms of the cultural sublime. New Haven, CT: Yale Univ. Press, 2001 – XXII, 293 s.

Hinsch M.: Die kunstästhetische Perspektive in Ernst Cassirers Kulturphilosophie. Würzburg: Königshausen u. Neumann, 2001 – 290 s.

Margolis J.: Selves and other texts: the case for cultural realism. University Park, Ps.: Pennsylvania State Univ. Press, 2001 – XIV, 208 s.

Symbolisches Flanieren: kulturphilosophische Streifzüge: Festschrift für Heinz Paetzold zum 60. Hrsg. R. Behrens. Hannover: Wehrhahn, 2001 – 335 s.

Filozofia historii
i nauk historycznych
(Philosophy of history)

Ignatow A.: Chronos im Blickfeld von Klio: Versuch einer Erkenntnistheorie der Historie. Cuxhaven: Junghans, 2001 – 181 s.

Vowinckel A.: Geschichtsbegriff und historisches Denken bei Hannah Arendt. Köln: Böhlau, 2001 – VI, 380 s.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Esfeld M.: Holism in philosophy of mind and philosophy of physics. Dordrecht: Kluwer, 2001 – XIV, 366 s. (Synthese library; vol. 298).

Leslie J.: Infinite minds: a philosophical cosmology. Oxford Univ. Press, 2001 – X, 234 s.

Omnes R.: Alors l'un devint deux: la question du réalisme en physique et en philosophie des mathématiques. Paris: Flammarion, 2002 – 398 s.

Time and the metaphysics of relativity. Ed. W.L. Craig. Dordrecht: Kluwer, 2001 – XI, 279 s. (Philosophical studies series; vol. 84).

Filozofia techniki
(Philosophy of technology)

Italienische Technikphilosophie für das 21. Jahrhundert. Hrsg. R. Benedikter. Stuttgart: Frommann-Holzboog, 2002 – 156 s.

Robotik: Perspektiven für menschliches Handeln in der zukünftigen Gesellschaft. Hrsg. T. Christaller. Berlin: Springer, 2001 – XVIII, 278 s.

(Wissenschaftsethik und Technikfolgenbeurteilung; Bd. 14).

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Billington R.: Religion without God. London: Routledge, 2002 – XI, 148 s.

Bremer M.: Der Sinn des Lebens: ein Beitrag zur analytischen Religionsphilosophie. Egelsbach: Hänssel-Hohenhausen, 2002 – 134 s. (Deutsche Bibliothek der Wissenschaften; Bd. 4).

Greisch J.: Le buisson ardent et les lumières de la raison: invention de la philosophie de la religion. 1. Héritages et héritiers du XIX siècle. Paris: Cerf, 2002 – 626 s.

Wiadomości bieżące

WIADOMOŚCI WYDAWNICZE

Publikacje jednostkowe

Dariusz Łukasiewicz: Filozofia Tadeusza Czeżowskiego (Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2002, ss. 387). Ta obszerna monografia jest próbą przedstawienia dorobku naukowego Tadeusza Czeżowskiego. Jak autor stwierdza na końcu pierwszego rozdziału, chodziło mu m.in. o to, aby wskazać brentanowskie podstawy filozofii Czeżowskiego, a także podać możliwie pełną charakterystykę poglądów tego filozofa, uwzględniającą różne interpretacje i kontynuacje w najnowszej filozofii polskiej. Autor nie tylko prezentuje i omawia należące do rozmaitych dziedzin filozofii koncepcje Czeżowskiego, lecz również – co istotne – naświetla ich ewolucję i prawdopodobne wpływy, jakim myśliciel ten ulegał w różnych okresach. Podkreśla również oryginalność szeregu doniosłych wyników filozofa w dziedzinie logiki i w innych działach filozofii. Struktura książki jest następująca: po krótkim wstępie w ośmiu rozdziałach traktuje się kolejno o tle idei Czeżowskiego, jego filozofii języka, metodologii nauki, epistemologii, o jego wkładzie w logikę i jej historię, w metafizykę, etykę teoretyczną i praktyczną. Główne wyniki autor rekapitułuje w „Zakończeniu”. Publikacja została wyposażona w bibliografię prac Czeżowskiego (najwyraźniej opartą na zestawieniu autorstwa Wiesława Mince-ra, wydrukowanym w „Ruchu Filozoficznym” t. XXXIX nr 2-4, 1981) oraz w wykaz literatury cytowanej i pomocniczej. Jest tu również indeks nazwisk i streszczenie w języku angielskim. Zwraca uwagę bardzo staranne opracowanie edytorskie,

aczkolwiek nie zdołano uchronić się od szeregu błędów drukarskich.

Renata Ziemińska: Eksternalizm we współczesnej epistemologii (Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002, ss. 541). Książka jest poświęcona zagadnieniom eksternalizmu epistemologicznego i semantycznego. Omówione są w niej najważniejsze obecnie koncepcje uzasadniania przekonań. Autorka odwołuje się m.in. do prac takich filozofów, jak: A. Goldman, D. Armstrong, F. Dretske, R. Nozick, H. Putman, D. Davidson. Książka jest rozprawą habilitacyjną, więc posiada przede wszystkim charakter informacyjno-oceniający. W swoich analizach autorka nie używa narzędzi logiki formalnej, toteż można zakwalifikować jej książkę do tradycji „miękkiej filozofii analitycznej”. (W. Kr.)

Adam Grzebiński: Angielski spór o istotę piękna. Koncepcje estetyczne Shaftesbury’ego i Burke’a (Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001, ss. 256). We „Wstępie” autor stwierdza m.in., że jego celem jest prezentacja dwóch osiemnastowiecznych koncepcji estetycznych różniących się metodą badań i nawiązaniem do odmiennych tradycji filozoficznych, ale dających wiele elementów wzajemnie komplementarnych. Książka obejmuje pięć rozdziałów: 1. Emotywistyczne uwarunkowania percepcji piękna, 2. Smak estetyczny, 3. Wzniosłość i piękno, 4. Teleologia: natura, ja, zadanie filozofii, Shaftesbury’ego koncepcja natury z punktu widzenia krytycznej filozofii Kanta, 5. Sztuka. W „Zakończeniu” Grzebiński zauważa, że najsłabszą stroną koncepcji Burke’a i Shaftesbury’ego są przejawy dążenia do myślenia systemowego.

Eugeniusz Żabski: Logiki nihilistyczne, czyli teorie prawd „powierzchniowych” i „głę-

bokich" (Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2001, ss. 290), Logiki nihilistyczne przyjmują, że zdanie 'p' jest równoznaczne ze stwierdzeniem 'prawdą jest, że p', a ponadto odrzucają niektóre prawa logiki klasycznej. W 24 rozdziałach tej książki autor szczegółowo prezentuje 5 nihilistycznych rachunków zdań oraz 9 nihilistycznych rachunków kwantyfikatorów, a ponadto pokazuje, jak można rachunki te budować metodą aksjomatyczną lub matrycową, bądź też założeniową, metodą tablic analitycznych, metodą Gentzena. Omawia również pojęcie negacji, prawdy i fałszu w tych rachunkach i udowadnia szereg metateoretycznych twierdzeń charakteryzujących owe rachunki. Co więcej, autor wskazuje niektóre możliwości zastosowań logik nihilistycznych. Książka ta stanowi poprawioną i rozszerzoną wersję publikacji autora z 1995 r. pt. *Logiki nihilistyczne. Zarys problematyki*.

Maria Nowacka: Filozoficzne aspekty terapii transplantacyjnej (Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2002, ss. 80). Maria Nowacka rozważa tutaj aktualne problemy związane z praktyką przeszczepiania narządów ludzkich pobranych ze zwłok lub z żywego dawcy. Czy jest to zabieg neutralny moralnie? Jakiego rodzaju kontrowersje etyczne? Aktualność tych pytań i ich doniosłość domaga się jednoznacznej odpowiedzi. Autorka włącza się w dyskusję, przedstawia swoje stanowisko.

Philip Pettit: Rules, Reasons, and Norms (Clarendon Press, Oxford 2002, ss. 560, cena GBP 16.99, broszura). W trzech częściach książki autor zebrał szereg powiązanych tematycznie esejów. Część pierwsza omawia reguły myślenia, część druga rozważa problem, jak wybór może reagować na rozmaite czynniki, będąc pod kontrolą myśli i rozumu, a część trzecia bada implikacje wyboru i racjonalności w dziedzinie normatywnych regulacji społecznego zachowania się. Philip Pettit wyklada w Princeton University.

Peter Unger: Philosophical Relativity (Oxford Univ. Press, Oxford 2002, ss. 144, cena GBP 14.99, broszura). Peter Unger – wykładowca w New York University – kwestionuje uznane rozumowania tradycyjnych problemów filozoficznych, w szczególności dotyczące znaczenia i istnienia. Wywodzi, że z natury rzeczy problemy te pozostaną na zawsze nierozwiązane.

Paul K. Moser (ed.): The Oxford Handbo-

ok of Epistemology (Oxford Univ. Press, New York, 2002, ss. 688, cena GBP 60, w oprawie). Książka składa się z dziewiętnastu wcześniej nie publikowanych prac z zakresu teorii poznania, napisanych przez znanych filozofów współczesnych. Całość daje pełny wgląd w zagadnienia epistemologii i ich dotychczasowe rozwiązania.

Alvin Plantinga: Essays in the Metaphysics of Modality (Oxford Univ. Press, New York 2002, ss. 504, cena GBP 19.99, broszura), Matthew Davidson, wydawca tego woluminu, zebrał najważniejsze artykuły Plantingi na temat metafizyki modalności. Daje pełny przegląd rozwoju poglądów tego filozofa od lat sześćdziesiątych po chwilę obecną.

Michael C. Rea: World Without Design. The Ontological Consequences of Naturalism (Clarendon Press, Oxford 2002, ss. 200, cena GBP 50, w oprawie). Filozoficzny naturalizm uzależnia poglądy filozoficzne od nauk przyrodniczych, a w uczelniach Zachodu stał się kierunkiem dominującym. M. C. Rea natomiast twierdzi, że stanowisko to nie ma racjonalnych podstaw i daje się utrzymać jedynie przy wielkich stratach poznawczych. Zdaniem autora (wyklada w Uniwersytecie Notre Dame), naturalizm zmusza do odrzucenia realizmu w odniesieniu do przedmiotów materialnych oraz wobec naszego stosunku do cudzych umysłów. Z tego względu autor uważa, że ortodoksyjna naturalistyczna winna być usunięta z filozofii.

Gonzalo Rodrigues-Pereyra: Resemblance Nominalism. A Solution to the Problem of Universals (Clarendon Press, Oxford 2002, ss. 245, cena GBP 55, w oprawie). Jak to jest możliwe, że dwie różne rzeczy mają tę samą cechę? Autor odpowiada na to pytanie w sposób zaskakujący: przedmioty mają cechy dzięki podobieństwu do innych przedmiotów. G. Rodrigues-Pereyra wyklada na Hertford College w Oksfordzie.

Quentin Smith, Aleksandar Jokic (eds.): Consciousness. New Philosophical Perspectives (Oxford Univ. Press, Oxford 2002, ss. 540, cena GBP 16.99, broszura). Książka ta ma być wprowadzeniem do badań nad świadomością. Złożyło się na nią osiemnaście specjalnie do niej napisanych prac znanych współczesnych autorów, którzy omawiają tu takie centralne kwestie, jak: intencjonalność, treść zjawiskowa, poznanie stanów mentalnych, świadomość a mózg, donio-

ślność mechaniki kwantowej w badaniu świadomości.

Kit Fine: The Limit of Abstraction (Clarendon Press, Oxford 2002, ss.220, cena GBP 18.99, w oprawie). Wykładający w New York University autor tej książki rozwija koncepcję Fregego teorii abstrakcji i twierdzi, że może ona dać nowe filozoficzne podstawy matematyki, wyjaśniające zarówno nasz stosunek do różnych obiektów matematycznych, jak i nasze poznanie prawd matematycznych. Książka zawiera nie tylko rozważania filozoficzne, lecz również koncepcje techniczne i może być polecana osobom zajmującym się filozofią matematyki.

Paul Gerner: German Idealism (Oxford Univ. Press, Oxford 2003, ss. 256, cena GBP 15.99, broszura). Tekst tej książki jasno i obszernie wprowadza w poglądy niemieckiego idealizmu filozoficznego, rozpoczynając od Kanta poprzez Fichtego, Schellinga do Hegla. Fichte i Schelling potraktowani są przy tym nie jako zwykli prekursorzy Hegla, lecz jako samodzielni myśliciele wnoszący znaczny wkład w obraz całego kierunku. Ukazane są również pewne związki pomiędzy rzecznikami idealizmu a reprezentantami koncepcji filozofów nowoczesnych.

Gary B. Herbert: A Philosophical History of Rights (Transaction Publishers, London 2002, ss. 320, cena GBP 41.95, w oprawie). Autor przedstawia swą interpretacyjną fenomenologię pojęcia praw opartą na ewolucji tego pojęcia od starożytnej myśli greckiej po najnowsze czasy.

Antony Flew: Social Life and Moral Judgment (Transaction Publishers, London 2003, ss. 190, cena GBP 29.50, w oprawie). Antony Flew rozważa tutaj dość aktualne problemy związane ze spodziewanym stanem pełnego dobrobytu ludności. Jego zdaniem stan taki będzie mógł być doceniony w pewnym punkcie historii, mianowicie gdy rządy po obu stronach Atlantyku traktować będą wydatki na zdrowie, edukację i świadczenia socjalne jako istotny rodzaj inwestycji.

Gabriel Ricci: Time Consciousness. The Philosophical Uses of History (Transaction Publishers, London 2002, ss. 276, cena GBP 49.95, w oprawie). Ricci podejmuje w tej książce badania nad temporalnymi i historycznymi podstawami ludzkiej świadomości. Bierze pod uwagę stosunki zachodzące pomiędzy filozofią, historią, poezją, kognitywistyką oraz naukami przyrodniczymi.

Philip Goodchild (ed.): Difference in Philosophy of Religion (Ashgate Publishing, Abington UK 2003, ss. 220, cena GBP 16.99, broszura). Redaktor tej książki zebrał w niej innowacyjne prace z zakresu filozofii religii naświetlające najnowszą debatę pomiędzy wierzącymi i sceptykami. Różnice zdań tutaj występujące ujawniają zależność racjonalności od płci, tradycji, kultury i polityki, a zarazem pokazują, jak można myśleć odmiennie w tych samych sprawach.

Rolf Kuhn, Stefan Nowotny (Hrsg.): Michel Henry. Zur Selbsterprobung des Lebens und der Kultur (Verlag Karl Alber, Freiburg i.Br. 2002, ss. 304, cena € 30, broszura). Michel Henry, zmarły w 2002 r., zaliczany bywa do czołowych filozofów francuskich. Ten wolumin jest zbiorem prac przedstawionych na konferencji międzynarodowej w Centrum Studiów Teoretycznych w Pradze, na której omawiano znaczenie jego fenomenologii życia, zwłaszcza w obszarze kultury, religii i psychologii. Książkę wydawcy podzielili na dwie części: 1. Filozoficzno-fenomenologiczne umiejscowienia (pięć prac), 2. Subiektywno-kulturowa praktyka (cztery prace). Całość poprzedzono biografią Henry'ego napisaną przez Isabelle Thireau Decourmont.

Friedrich-Wilhelm v. Herrmann: Wahrheit – Freiheit – Geschichte. Eine systematische Untersuchung zu Heideggers Schrift „Vom Wesen der Wahrheit“ (Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2002, ss. X+228, cena € 40, w oprawie). Autor podejmuje trudne zadanie ustalenia właściwego hermeneutycznego objaśnienia pojęć ważnych w filozofii Heideggera. W tym celu podzielił swoje dociekania na dwie części znajdujące swe odbicie w konstrukcji książki. Naprzód wziął pod uwagę relacje byt-prawda-istnienie (*Dasein*), potem przeszedł do zasadniczego pytania o istotę prawdy i prawdziwość bytu. Nawiązał głównie do wykładu Heideggera z 1950 roku.

J. M. Bohm, H. Holweg, C. Hoock (Hrsg.): Karl Poppers kritischer Rationalismus heute (Verlag Mohr Siebeck, Tübingen 2002, ss. 500, cena € 50, broszura). Krytyczny racjonalizm Poppera wywarł znaczny wpływ na współczesną mu filozofię społeczną i teorię poznania. Z okazji stulecia jego urodzin zastanawiano się, czy poglądy tego filozofa pozostają nadal aktualne. Książka prezentuje różne opinie w tej kwestii. Zamieszczone w niej artykuły następujących autorów: A.

Musgrave, H. Keuth, V. Gadenne, G. Andersson, H. Rutte, D. Miller, A. Schramm, G. Schurz, A. Graeser, J. M. Bohm. Wprowadzenie do całości napisał Hans Albert.

Publikacje zbiorowe

Kurt Gödel: Collected Works (Oxford Univ. Press, Oxford 2001-2002, Vol. 1-5, cena: Tomy 1-5 po GBP 26.50 każdy, broszurowane, tom 4 i tom 5 po GBP 65 każdy, w oprawie). Jest to jedyne kompletne wydanie w języku angielskim pism i korespondencji Gödla. Tomy 1-5 obejmują wszystkie jego prace i eseje. Na ostatnie dwa tomy złożył się wybór jego korespondencji z współczesnymi mu matematykami, opatrzony komentarzami. Całość tej edycji została zredagowana przez sześciuosobowy zespół.

Friedrich Daniel Erst Schleiermacher: Kritische Gesamtausgabe (Walter de Gruyter, Berlin). W 2002 roku ukazały się dwie jednostki tego wydania: **Zweite Abteilung: Vorlesungen. Band 10/1-2: Vorlesungen über die Dialektik** (ss. 1400, cena € 368, w oprawie). Tom 10/1 zawiera historyczne wprowadzenie, komentarz edytorski i manuskrypty z lat 1811-1855. Tom 10/2 obejmuje notatki do wykładów z 1811, 1818/19 i 1822 roku, uzupełnienia, bibliografię i indeksy. Oba tomy opracował Andreas Arndt (Freie Universität, Berlin). **Zweite Abteilung: Vorlesungen. Band 11: Akademievorträge** (ss. XLIV+806, cena € 228, w oprawie). Ten tom opracował M. Rosler przy współpracy L. Emerslebena. Zawarto w nim 53 udokumentowane przemówienia i wykłady, które Schleiermacher wygłosił po 1810 r. jako członek i sekretarz Akademii Nauk w Berlinie. Ponadto na rok 2005 zapowiedziano wydanie **Erste Abteilung: Schriften und Entwürfe. Band 4: Schriften aus der Stolper Zeit. 1802-1804** (ss. L+520, cena € 168, w oprawie). Na ten tom złożyły się trzy teksty poprzednio już drukowane oraz jeden manuskrypt (poemety i szarady). Redaktorami tomu są E. Herms, G. Meckenstock i M. Pietsch

Friedrich Nietzsche Werke. Kritische Gesamtausgabe (Walter de Gruyter, Berlin). W 2002 roku wydano: **Abteilung I. Band 5. Nachgelassene Aufzeichnungen. Frühjahr 1868 – Sommer 1869** (ss. 400, cena € 148, w oprawie). Redaktorami tego tomu są: J. Figl, G.W. Most; **Abteilung V. Band 3. Nachbericht zur fünften**

Abteilung. Morgenrothe (ss. 912, cena € 198, w oprawie) wydany przez Marie-Luise Haase.

Wydawnictwa ciągłe

Zbigniew Nerczuk: Sztuka a prawda. Problem sztuki dyskusji między Gorgiaszem a Platonem (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2002, ss. 195). Autor stwierdza we „Wstępie”, że jego praca podejmuje rozważania na temat filozoficznych podstaw dyskusji Platona z Gorgiaszem z Leontinoi. Sądzi, że przedstawienie podstawowych założeń dwóch koncepcji sztuki może prowadzić do zrozumienia jaką jest i jaką powinna być retoryka, zaś ujawnienie aluzyjnych treści dyskusji pozwala na ocenę wiarygodności platońskich przekazów. Książka składa się z czterech rozdziałów: I. Epistemologia a koncepcja sztuki w retoryce Gorgiasza z Leontinoi, II. Gorgiaszowa koncepcja sztuki retorycznej w ujęciu Platona (*Gorgiasz*, 449-461 B2), III. Platona poglądy na sztukę w dialogu *Gorgiasz*, IV. Gorgiasz i Platon – dwie koncepcje sztuki. Dołączono tu również słowniczek terminów greckich, bibliografię, streszczenie w języku angielskim oraz indeks nazwisk. Publikacja ukazała się w serii „Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej”.

Krystyna Skurjat: Znaczenie i wartość. Studia z polskiej filozofii kultury XX wieku (Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław 2002, ss. 345). Jak stwierdza autorka we „Wprowadzeniu”, książka jej jest wynikiem lektur pism L. Krzywickiego, F. Znanieckiego, W. Tatarkiewicza, W. Witwickiego, S. Ossowskiego, R. Ingardena i H. Elzenberga, a jej celem jest interpretacja wyróżnionych koncepcji jako ważnego nurtu polskiej filozofii kultury. Trzy obszernie rozdziały tej publikacji dotyczą kolejno pojęcia prawdy, dobra i piękna. A oto tytuły tych rozdziałów: 1. Problematyczność prawdy. Wobec dezintegracji pozytywistycznych ideałów poznania, 2. Między dobrem a złem. Rozdroża wartości, 3. O formach obecności człowieka w kulturze. W kręgu piękna. W „Zakończeniu” autorka stwierdza m.in., że zagadnienie konfrontacji życia i kondycji ludzkiej oraz świata wyznacza podstawę polskiej filozofii kultury w XX wieku. Książkę wydano w serii „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu”. Wyposażono ją w obszerną bibliografię, streszczenie w języku angielskim oraz indeks nazwisk.

Waleria Szydłowska: Camus (Wiedza Powszechna, Warszawa 2002)0 Publikacja z serii „Myśli i Ludzie” prezentuje poglądy Alberta Camusa (1913-1960), francuskiego pisarza i filozofa. Książka zawiera wybór dotychczas nie tłumaczonych tekstów, m.in. „List do przyjaciół Niemców”, bibliografię dzieł, przekładów i opracowań.

John Campbell: Reference and Consciousness (Clarendon Press, Oxford 2002, ss. 240, cena GBP 14.99, broszura). W jaki sposób świadomość świata wyjaśnia naszą zdolność myślenia o świecie? To zagadnienie, na które J. Campbell (Oxford) stara się tu dać odpowiedź. Naświetla także klasyczne problemy myśli i jej odniesień, wskazując podstawowe mechanizmy psychiczne, od których zależy świadoma uwaga. Książka ta ma być przyczynkiem do kognitywistyki, toteż włączona została do serii „Oxford Cognitive Science”.

Keith Stenning: Seeing Reason. Diagrams and Languages in Learning to Think (Clarendon Press, Oxford 2002, ss. 550, cena GBP 19.95, broszura). To również książka z serii „Oxford Cognitive Science”. Ma interdyscyplinarny charakter, a jej centralne zagadnienia sformułować można w postaci pytań: Jak umysł reaguje na różnego rodzaju przedstawienia tej samej informacji, zwłaszcza gdy chodzi o uczenie się, rozumowanie i komunikowanie się? Jak z mnogości informacji napływających w życiu codziennym wyodrębniane zostają te, które mają ważność dla nas? Jak je przetwarzamy i odpowiednio modyfikujemy nasze zachowania? Książka przeznaczona jest głównie dla studiujących psychologię, sztuczną inteligencję, filozofię i komputerologię.

Geoffrey Sayre-McCord (ed.): Contractarian Moral Theory (Oxford Univ. Press, Oxford 2003, ss. 256, cena GBP 14.99, broszura). Książka z serii „Oxford Readings in Philosophy” jest zbiorem najważniejszych prac na temat kontraktowego ujęcia teorii moralności. Autorami ich są: John Rawls, Gilbert Harman, Thomas Scanlon, David Gauthier, John Hampton, Geoffrey Sayre-McCord, Ronald Milo, Gregory Kavka. Wstęp do całości napisał John Harsanyi. Omawiana tematyka obejmuje subiektywne i obiektywne teorie wartości, teorię gier oraz zasady pertraktacji, konsensusu i pojednania.

Charles M. Sherover: Are We In Time? And Other Essays on Time and Temporality

(Northwestern University Press, Evanston 2003, ss. 224, cena GBP 25.50, broszura). Publikacja należąca do serii „Studies in Historical Philosophy” stara się wykazać, że traktując czas poważnie, możemy wykryć coś istotnego niemal w każdej kwestii dotyczącej ludzkich zainteresowań. Autor rozpatruje czas w łączności z poznaniem, moralnością, działaniem, fizyczną przyrodą, bytem, Bogiem, wolnością i polityką.

Calvin O. Schrag: God as Otherwise Than Being. Towards a Semantics of the Gift (Northwestern University Press, Evanston 2002, ss. 144, cena GBP 25.59, broszura). Autor rozważa problem, czy i jak tzw. „śmierć boga” pojętego jako najwyższy byt w tradycji Zachodu, mogłaby utworzyć miejsce na przemyślenie Boga w terminach „daru” znajdującego się poza mnogością metafizycznych kategorii. Publikacja ta należy do serii „Studies in Phenomenology and Existential Philosophy”.

Martin Beck Matustik, William L. McBride (eds.): Calvin O. Schrag and the Task of Philosophy after Postmodernity (Northwestern University Press, Evanston 2002, ss. 288, cena GBP 25.50, broszura). To także książka z serii „Studies in Phenomenology and Existential Philosophy”. Poświęcona jest Calvinowi O. Schragowi, uważanemu w pewnych kręgach za jednego z najwybitniejszych filozofów swej generacji. Antologia ta poddaje krytycznej analizie filozofię kontynentalną, zarówno jej historię jak i stan obecny i na tym tle zasługi Schraga.

Martin Stokhof: World and Life as One. Ethics and Ontology in Wittgenstein's Early Thought (Stanford University Press, Stanford 2002, ss. 352, cena GBP 15.50, broszura). Nowa pozycja serii „Cultural Memory in the Present” bada szczegółowo stosunek ontologii do etyki we wczesnych pismach Wittgensteina, zwłaszcza w *Tractatus Logico-Philosophicus*, w mniejszym zaś stopniu w *Notebooks*. Autor nie zakłada u czytelników uprzedniej wiedzy o myśli Wittgensteina. Stara się wykazać, że poglądy etyczne tego filozofa ukształtowały jego przekonania ontologiczne i semantyczne.

Herlinde Pauer-Studer (ed.): Constructions of Practical Reason. Interviews on Moral and Political Philosophy (Stanford University Press, Stanford 2002, ss. 256, cena GBP 15.95, broszura). Jeszcze jedna książka serii „Cultural Memory in the Present”. Złożył się na nią szeroki zbiór

zróznicowanych tematycznie wywiadów przeprowadzonych z liczną grupą współczesnych filozofów pracujących w dziedzinie filozofii moralności i polityki. Filozofowie ci wyjaśniają swoje poglądy, dyskutują w poszukiwaniu właściwej odpowiedzi na pytania prowokowane ich pismami.

David J. Pym: *The Semantics and Proof Theory of Bunched Implications* (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 2002, ss. 558, cena € 115, w oprawie). Monografia ta adresowana jest głównie do osób zainteresowanych logiką matematyczną, filozoficzną, obliczeniową lub komputerologią. Dostarcza pełnej informacji o teorii modeli i rachunkowych interpretacjach BI oraz o logice powiązanych implikacji, łączącej swobodnie logikę intuicjonistyczną z mnożeniową intuicjonistyczną logiką linearną. Książka ta stanowi 26. pozycję serii „Applied Logic Series”.

Veikko Rantala: *Explanatory Translation. Beyond the Kuhnian Model of Conceptual Change* (Kluwer Acad. Publishers, Dordrecht 2002, ss. 328, cena € 105, w oprawie). To już 312. pozycja serii „Synthese Library”. Veikko Rantala (Uniwersytet w Tampere) przedstawia rezultaty systematycznej analizy kognitywnych charakterystyk przekładu, zbierając wyodrębnione cechy logiczne, pragmatyczne i hermeneutyczne a także badając cały szereg naukowych, logicznych i filozoficznych zastosowań. Książka zawiera także materiały, które mogą zainteresować osoby zajmujące się kognitywistyką, filozofią sztuki lub aktami mowy.

Paul Natterer: *Systematischer Kommentar zur Kritik der reinen Vernunft. Interdisziplinäre Bilanz der Kantforschung seit 1945* (Walter de Gruyter, Berlin 2002, ss. XIX+722, cena € 148, w oprawie). 141. pozycja serii „Kantstudien – Ergänzungshefte” oparta jest na analizie i ocenie wszystkich publikacji, jakie ukazały się w języku niemieckim lub angielskim od 1945 roku. Autor obrał sobie za zadanie przebadać siłę oddziaływania myśli Kanta ze szczególnym uwzględnieniem kognitywistyki i filozofii umysłu. W rezultacie uzyskał systematyczną ocenę *Krytyki czystego rozumu* jako metateorii najnowszych interdyscyplinarnych badań kognitywistycznych. Patrząc z perspektywy historii nauki, stwierdził równowagę między *Krytyką* a scholastyczną i nowoczesną tradycją, w jakiej myśl Kanta daje się usytuować.

Armin Adam: *Despotie der Vernunft? Hobbes, Rousseau, Kant, Hegel* (Verlag Karl

Alber, Freiburg i. Br. 2002, ss. 304, cena € 25, broszura). Autor, prywatny docent na Uniwersytecie w Monachium, rozpatruje możliwość zniesienia sprzeczności pomiędzy wolnością a poddaństwem. W swojej filozofii politycznej Hobbes starał się wywieść z przesłanek rozumowych konieczność organizacji państwowej, która jednak wprowadzała poddaństwo obywateli wobec państwa. Teoria umowy społecznej miała tę trudność usunąć. Rozum zdawał się podsuwać uzasadnienie podporządkowania instytucjom przymuszającym, ale skłaniał do zaakceptowania ograniczeń nieskrępowanej wolności. Rozwój myśli politycznej od Hobbesa po Hegla wskazuje na potrzebę utożsamiania wolności z nakazami rozumu. Jednakże oparcie państwa na wolności – zdaniem autora – prowadzi do absolutyzmu państwowego. Ta książka Adama wydana została w serii „Praktische Philosophie. Studienausgabe”.

Gisbert Hoffmann: *Bewusstsein. Reflexion und Ich bei Husserl* (Verlag Karl Alber, Freiburg i. Br. 2002, ss. 236, cena € 37, w oprawie). Hoffmann rozpatruje wciąż powracające w twórczości Husserla zagadnienie świadomości bądź świadomości własnego „ja”. Interpretuje wiele sformułowań występujących w dziełach Husserla, żeby znaleźć odpowiedź na pytania: dlaczego uznanie „ja” okazało się tak trudne dla Husserla? Rozróżnienie implicitnej i explicitnej refleksji ma tu służyć jako podstawa analizy. Książka Hoffmanna ukazała się w serii „Alber Phänomenologie Kontexte”.

Gunter Frank: *Die Vernunft des Gottesgedankes. Religionsphilosophische Studien zur frühen Neuzeit* (Frommann-Holzboog, Stuttgart 2002, ss. 500, cena € 63, w oprawie). Jako dyscyplina naukowa filozofia religii powstała dopiero w czasach nowożytnych, Za jej początek można uważać traktat angielskiego platonika Ralpa Cudwortha (1617-1688) *The True Intellectual System of the Universe*. Książka G. Franka stanowi udokumentowane, systematyczne studium transformacji klasycznej teologii filozoficznej w nowożytną filozofię religii. Publikacja ta stanowi kolejną pozycję wydawanej przez Guntera Holzbooga serii „Questiones”.

Valer Ambrus: *Vom Neopositivismus zur nachanalytischen Philosophie. Die Entwicklung von Putnams Erkenntnistheorie* (Peter Lang, Bern 2002, ss. X+224, cena € 25.30, broszura). Valer Ambrus daje tu obszernie i systematyczne

przedstawienie epistemologii Putnama oraz historii rozwoju jego poglądów na tle koncepcji innych współczesnych mu filozofów, takich jak: Carnap, Quine, Kuhn, oraz fizyków i socjologów (Bohr, Weber). Ambrus szkicuje też tezy „wewnętrznego realizmu” rozwijanego przez Putnama w późniejszym okresie, a na koniec krytycznie ocenia Putnamowską teorię poznania. Książkę tę wydano w serii „Europäische Hochschulschriften”.

Czasopisma

Kwartalnik Filozoficzny. Tom XXX zes. 4 zawiera osiem artykułów o tematyce bardzo zróżnicowanej, których autorami są: Tomasz Skrzyński, Danilo Facca, Magdalena Wilejczyk, Kazimierz Mrówka, Ryszard Kleszcz, Tomasz Grzegorek, Katarzyna Guzalska i Maria Zawisła. W dziale „Archiwum” znajduje się przekład z francuskiego pracy Józefa M. Bocheńskiego pt. „O niektórych zagadnieniach dotyczących struktury odpowiedzialności”, a w dziale „Przekłady” zamieszczono polskie tłumaczenie dwunastowiecznego tekstu *Sermo de contemptu mundi* Alana z Lilie, z komentarzami. Ponadto zeszyt obejmuje dwie recenzje z książek oraz tekst polemiczny Kajetana Mlynarskiego, nawiązujący do referatu Władysława Stróżewskiego pt. „Czym jest istnienie”. Na końcu zeszytu podano spis treści całego tomu XXX.

Filozofia Nauki. R. X Nr 2 (38), 2002 r. Numer w znacznej części poświęcony jest logice. Rozpoczynają go trzy artykuły: J. Bobryk – Logika pokrycia naukowego a logika rozumowania, P. Bryczyński – Wyrażenia z założoną charakterystyką; M. Koralewski – Problemy badawcze semiotyki logicznej w filozofii ekonomii i nauk o zarządzaniu. Dalej następują teksty stanowiące pokłosie konferencji nt. „Uniwersyteckie nauczanie logiki”, która miała miejsce w Warszawie 7-8 IV 2001 r. Teksty te krótkim wstępem oraz tezami do dyskusji poprzedził Ryszard Wójcicki. Autorami kolejnych wypowiedzi są: E. Bryniarski, J. Czelakowski, A. Grobler, T. Hołówka, P. Kowalec, W. Suchoń i G. Trela. Numer zamyka polemika pióra J. Woleńskiego.

Filo-Sofija to nowy rocznik wydawany przez Komisję Filozofii Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, Redaktorem naczelnym jest Grzegorz Dominiak. W 2001 r. ukazał się pierwszy numer (objętości 355 stron), w którym wyodręb-

niono cztery prace objęte wspólnym tytułem „Obecność zła”. Autorami tych prac są: Marek K. Siwiec, Jolanta Żelazna, Artur Dobosz i Grzegorz J. Grzmot-Bilski. Numer zawiera także trzynaście rozpraw i artykułów o rozmaitej tematyce napisanych przez Marka Szulakiewicza, Piotra Ciurę, Adama Grzelińskiego, Kingę Kaśkiewicz, Marka N. Jakubowskiego, Dariusza Łukasiewicza, Andrzeja Kmiecika, Jarosława Jakubowskiego, Andrzeja Muchowicza, Wojciecha Torzewskiego, Ireneusza Ziemińskiego, Andrzeja Chmieleckiego i Renatę Ziemińską. Dalej zamieszczono pięć recenzji z książek oraz krótką kronikę Komisji Filozofii BTN.

Szkice Humanistyczne. Tom II nr 3-4 (2002) ma – podobnie jak poprzednie zeszyty – charakter interdyscyplinarny. Spośród osiemnastu artykułów tu zamieszczonych cztery dotyczą różnych kwestii szeroko rozumianej kondycji intelektualnej (autorzy: A. Radziejewicz-Winnicki, J. Niżnik, Elżbieta Halas, A. Moździerz). Ponadto o wyobraźni twórczej pisze J. Trąbka, o problemach etycznych związanych ze sztuczną inteligencją – J. Sobota, o historiozoficznych aspektach idei postępu – P. Wasyluk. Kilka artykułów rozważa zagadnienia z zakresu edukacji (D. Klus-Stańska, D. Sosnowska, I. Łagodzińska-Miller, I. Lewandowska). Problematyce ontologicznej podstaw ekofilozofii poświęcony jest artykuł Honoraty Korpikiewicz. Inne artykuły wkraczają na teren stosunków polityczno-społecznych, myśli filozoficznej buddyźmu, filozofii sztuki. Zeszyt zawiera również dziesięć recenzji z nowych książek wydanych w kraju.

Principia. Tom XXXII-XXXIII (2002) publikuje autobiografię i wybór esejów Dawida Hume’a, do których tłumacz – Michał Filipczuk – dodał swój komentarz. Ponadto tom zawiera następujące prace: M. Falkowski – Kilka uwag o miejscu Heideggera w duchu Derridy; P. Korobczak – W kwestii działania: Nietzsche i Aristoteles; M. Karaś – Problem wiedzy o przyszłych zdarzeniach niekoniecznych w *Tractatus de praedestinatione* Williama Ockhama; M. Drwięga – Problematyka ludzkiego ciała u Jean-Paul Sartre’a; P. J. Przybysz – O teorii wartości artystycznej (estetycznej) Stefana Morawskiego; J. Wawrzyniak – Pojęcie prawdy na gruncie koncepcji gier językowych; A. Derra-Wlochowicz – Prawda w teorii znaczenia: warunki prawdziwości *versus* warunki weryfikacji. Propozycja M. Dummetta;

B. Świątczak – Trzy źródła wiedzy o przedmiocie w świetle koncepcji Charlesa Sandersa Peirce'a; J. Mączka – Filozofia jako funkcja nauki, Joachim Metallman. W tomie zamieszczono również trzy recenzje z książek.

Praxiology. Ten międzynarodowy rocznik, wydawany od 1992 r. przez angielską firmę Transaction Publishers, a którego redaktorem naczelnym jest Wojciech Gasparski, składa się już z dziesięciu tomów. W 2002 r. ukazał się tom 9: **Ethics and the Future of Capitalism** oraz tom 10: **Praxiology and Pragmatism**. Na kwiecień 2003 r. zapowiedziano tom 11: **Systemic Change Through Praxis and Inquiry** objętości 300 str., zredagowany przez Arne Collen (cena GBP 41.95, w oprawie).

Filozofski Vestnik, pismo wydawane przez Instytut Filozofii Naukowego Centrum Badawczego Słoweńskiej Akademii Nauk i Sztuk w Lublanie, ukazuje się trzy razy w roku. Numer 1 tomu XXIII (2002) składa się wyłącznie z prac w języku słoweńskim, na końcu zeszytu podano streszczenia w języku angielskim. Tematyka jest mocno zróżnicowana: strukturalizm matematyczny, stosowalność matematyki, estetyka w ujęciu M. Duchampa, Hegla, Heideggera i Adorna, kultura postmodernistyczna, miłość w rozumieniu A. Badiou, filozofia ludzkiego ciała. W numerze znajdują się też trzy recenzje z książek.

Filozofski Vestnik Vol. XXIII No 2 (2002). W tym numerze większość artykułów jest w języku angielskim, trzy po francusku i jeden po niemiecku. Całość zredagowała M. Grznieć Mauhler, a autorami są przeważnie kobiety z różnych stron świata (na 19 artykułów tu publikowanych tylko 4 wyszły spod pióra mężczyzn), reprezentujące różne specjalności i zainteresowania. Stąd numer ten ma charakter zbioru interdyscyplinarnych, zróżnicowanych wypowiedzi dotyczących sztuki, kultury i polityki. Często pojawiającymi się pojęciami są: przestrzeń cybernetyczna, cyberfeminizm, postmodernizm, psychoanaliza, postkolonializm, biologia, technologia, media, wirtualność. Redaktorka numeru objęła wszystkie artykuły wspólnym tytułem „The Body”.

The Review of Metaphysics. Vol. LV, No 4 (2002). Numer zawiera pięć artykułów: Michael S. Kochin – Individual Narrative and Political Character; Yair Lorberbaum – On Contradictions,

Rationality, Dialectics, and Esotericism in Maimonides's Guide of the Perplexed; Gregory M. Reichberg – Beyond Privation: Moral Evil in Aquinas's *De malo*; James B. South – Singular and Universal in Suarez's Account of Cognition; Timothy Hinton – Kant and Aquinas on the Priority of the Good. Są tu również liczne streszczenia z książek wydanych w języku angielskim w latach 1998-2001, *in memoriam* poświęcone H.-G. Gadamerowi.

The Review of Metaphysics. Vol. LVI, No 1 (2002). Na ten numer złożyło się sześć artykułów autorstwa N. Reschera, J. W. Felta, V. Possenti-go, K. Polloka, M. D. Nysa, G. Jancyego. Tematyka tych prac jest niejednorodna: natura zasad filozoficznych, ciągłość doświadczenia, przyroda, teleologia, pochodzenie Kantowskiej teorii materii, wywiad z Pauliem Weissem. Jak zwykle w tym piśmie, zamieszczono tu liczne recenzje, a także streszczenia artykułów opublikowanych w czasopiśmie. Znajdujemy ponadto listę dysertacji doktorskich obronionych w USA w latach 2001-2002, wykaz profesorów zagranicznych wizytujących uczelnie USA, wykaz profesorów przechodzących na emeryturę oraz *in memoriam* złożone Paulowi Weissowi, który był założycielem tego czasopisma.

Metalogicon. Anno XV, N. 1 (2002). Zeszyt obejmuje cztery artykuły: S. Di Girolamo – Logical Cube and Stereologic; D. Ettari – La polemica sul possibile nel IV secolo a.C.; L. Birbaum – L'entropie topique des propositions; L. Pennino – The Bulletin of Saint-Peterburg University. Zeszyt zawiera również trzy recenzje z książek.

Think to nowe czasopismo wydawane od 2002 r. przez Royal Institute of Philosophy. Ma ono być „siostrzanym” piśmie względem „Philosophy”. Przeznaczone jest dla nieakademickich środowisk czytelniczych zainteresowanych filozofią. Pierwszy numer ukazał się w kwietniu a zawiera m.in. artykuły napisane przez M. Clarka, R. Dawkinsa, R. Swinburne'a i Mary Warnock.

BIBLIOGRAFIE, LEKSYKONY, INFORMATORY

W. Meissner: Western Philosophy in China 1995-1997. A Bibliography (Peter Lang, Bern 2001, ss. IX+689). Pod wpływem względnego otwarcia się na Zachód w latach osiemdziesiątych powstały w chińskim świecie akademickim liczne

prace filozoficzne. Ta bibliografia obejmuje około 6000 tytułów, zarówno książek jak i artykułów, przekładów dzieł zachodnich oraz oryginalnych przyczynków chińskich. Teksty o marksizmie-leninizmie nie zostały w tej bibliografii uwzględnione.

ORGANIZACJE

Internationale Fichte-Gesellschaft przygotowuje kongres w Monachium, który ma się odbyć w dniach 14-18 października 2003 r. Omawiane mają być dzieła Fichtego z późnego, berlińskiego okresu, czyli z lat 1809-1814. Zgłoszenia udziału należy kierować do przewodniczącego Towarzystwa prof. dr Gunthera Zollera na adres: zoeller@lrz.unimuenchen.de.

British Society for, Phenomenology organizuje „letnią konferencję”, która ma się odbyć 11-13 VII 2003 r. Przedmiotem obrad ma być stosunek do religii występujący w filozofii „kontynentalnej”, zwłaszcza w twórczości Derridy, Mariona i Vattimy. Zgłoszenia udziału przyjmuje J. Urpeth, School of Humanities, University of Greenwich, Old Royal Naval Campus, Park Row, Greenwich, London SE 109LS, Great Britain.

ZJAZDY I KONFERENCJE

Kolokwia Platonskie. Sofista. W Karpaczu 15-17 IX 2002 r. odbyło się trzecie spotkanie z cyklu Colloquia Platonica organizowane przez Instytut Filozofii Uniwersytetu Wrocławskiego. Udział wzięło 26 osób z Gdańska, Torunia, Poznania, Łodzi, Katowic, Krakowa, Lublina, Rzeszowa i Wrocławia. Przy tej okazji powstała Rada Naukowa Kolokwiów Platonskich w składzie: Janina Gajda-Krynica (Wrocław), Bogdan Dembiński (Katowice), Henryk Podbielski (Lublin) i Marian Wesoly (Poznań).

Prawda a metoda to tematyka czwartego spotkania urzędzonego w ramach projektu badawczego „Kosmologie światów możliwych” przez Instytut Filozofii Uniwersytetu Wrocławskiego. Spotkanie odbyło się w Karpaczu 18-20 IX 2002 r. Przybyło na nie 20 osób z Gdańska, Poznania, Katowic, Lublina, Krakowa i Wrocławia.

Ojciec Józef Bocheński. Drogi życia i Myślenia filozoficznego (W stulecie urodzin Uczono-

nego). Konferencja na ten temat zorganizowana została 20 XI 2002 r. na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach staraniem Komisji Filozofii i Socjologii Oddziału PAN w Katowicach oraz Instytutu Filozofii UŚ. W programie znalazły się referaty następujących osób: o. Jan A. Kłoczowski (PAT), Andrzej Bronk (KUL), o. Stefan Norkowski (Dominikanie, Kraków), Betislav Horyna (Brno), Jan Woleński (UJ), Jerzy Perzanowski (UMK), ks. Korneliusz Policki (Freiburg), Jan Stepan (Olomuniec), ks. Tadeusz Guz (Weilheim), Alojzy Czech (AE, Katowice).

Zrozumieć świat i człowieka. Sesja naukowa na ten temat odbyła się w Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach 21 X 2002 r. Okazją stała się 70. rocznica urodzin Bronisława Burlikowskiego, profesora tej Uczelni i zarazem przewodniczącego tamtejszego Oddziału PTF. Organizatorami sesji był zespół w składzie: Lucyna Wiśniewska-Rutkowska, Wojciech Rechlewicz, Ryszard Sitek i Wojciech Słomski.

Filozofia w szkole. Nową konferencję z tej serii zapowiedziano na 19-20 IX 2003 r. w Kielcach. Organizatorami są: Zakład Historii Filozofii Akademii Świętokrzyskiej im. J. Kochanowskiego oraz Kielecki Oddział Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. Jako ogólny temat obrad wybrano: „Filozofia w życiu”. Zgłoszenia przyjmowane będą do 15 czerwca 2003 r. pod adresem: Prof. Bronisław Burlikowski, Akademia Świętokrzyska w Kielcach, Zakład Historii Filozofii, ul. Świętokrzyska 21, 25-709 Kielce. Przewidziano wpisowe w wysokości 150 zł.

XIX Niemiecki Kongres Filozoficzny odbył się w Bonn w dniach 23-27 IX 2002 r. Jako temat wiodący obrano „Granice i ich przekraczanie”. W Kongresie wzięło udział bardzo wielu uczestników (ponad 1000 osób), również gości zagranicznych. Z Polski z referatami wystąpili: Andrzej Gniazdowski, Andrzej Przyłębski i Marek Siemek.

Around the Aristoteles Latinus. Recent Studies on the Reception of the Physical Works in the Middle Ages. Na ten temat odbyły się międzynarodowe warsztaty 18-19 października 2002 r. w Wyższym Instytucie Filozofii w Lowanium. Organizatorami były: Centrum De Wulf-Mansion oraz Centrum Średniowiecznej i Renesansowej Filozofii Przyrody Katolickiego Uniwersytetu w Nijmegen. Informacje: Ingrid Lombaerts, Hoger Instituut voor Wijsbegerte, Kardinal Mercierplein 2, B-3000, Leuven, Belgia.

Kolokwium w Antwerpii poświęcone problematyce globalizacji i etyki miało miejsce 30 X 2002 r. na Uniwersyteckich Fakultetach Św. Ignacego. W programie były wykłady następujących osób: H. Achterhuis, L. Anckaert, L. Baeck, L. Bekermans, D. Cassimon, K. Dierickx, B. Moreels, H. Opdebeeck, R. Petrella, K. Soudan, L. Van Liedekerke i G. Verhofstadt. Informacje: livia.verbrugge@ufsia.ac.be.

The Role of Philosophy in the Intellectual and Cultural Heritage of the American Mediterranean – to temat konferencji wyznaczony na 20-22 listopada 2002 r., która odbyła się na Uniwersytecie w Hawanie (Kuba). Referaty wygłoszone mogły być po angielsku, francusku lub hiszpańsku.

Self-Reference. To pojęcie było omawiane na międzynarodowym kongresie w Roskilde (Dania) 2 XI 2002 r. Zapowiedziano w programie następujących mówców: A. Cantini, A. Gupta, V. McGee, M. Fitting, D. Perlis, R. Smullivan i St. Yablo. Więcej wiadomości można uzyskać pod adresem: www.philog.rue.dk.

Sprachen der Philosophie. Eine interkulturelle Perspektive – tak sformulowano przedmiot obrad na międzynarodowym kongresie w Monachium, który miał miejsce 9-12 X 2002 r. Kongres został zorganizowany przez Gesellschaft für interkulturelle Philosophie przy współpracy Seminarium Filozoficznego Uniwersytetu Monachijskiego. Omawiana była zwłaszcza filozofia hinduska, japońska, arabska i chińska. Dokładniejsze informacje pod adresem: M. Dreier, Institut für Philosophie, Universität München, Ludwigstrasse 31/1, D-80559 München, Deutschland.

WIADOMOŚCI OSOBISTE

Harry Frankfurt (Princeton University) przeszedł na emeryturę w lipcu 2002 r.

Adam Grobler (UJ) otrzymał tytuł naukowy profesora w zakresie nauk humanistycznych nadany postanowieniem Prezydenta RP z dnia 18 X 2002 r. (Monitor Polski Nr 57).

Jürgen Habermas (Frankfurt) był jesienią 2002 r. ponownie (zob. RF t. LIX/I s. 210) wizytującym profesorem w Northwestern University.

Ian Hacking (Univ. of Toronto) wygłaszał jesienią 2002 r. wykłady gościnne w College de France.

Marion Heinz (RFN) była gościem Instytutu Filozofii Uniwersytetu Łódzkiego. Na posiedzeniu w dniu 3 X 2002 r. wygłosiła referat pt. „Die Idealisierung des Weiblichen und der liberale Staat. Geschlechtstheorie und Staatskonzeption im Denken Wilhelm von Humboldts”.

Ramon Jansana (Barcelona) był gościem Katedry Logiki i Metodologii Nauk Uniwersytetu Łódzkiego. Na posiedzeniu w dniu 25 XI 2002 wygłosił odczyt pt. „A closer look at some subintuitionistic logics”.

Leszek Kołakowski otrzymał tytuł doktora *honoris causa* Uniwersytetu Wrocławskiego. Uroczystość nadania tytułu odbyła się dnia 26 XI 2002 r.

Joao Marcos (Unicamp, Brazylia) był gościem Katedry Logiki i Metodologii Nauk Uniwersytetu Łódzkiego. Przy tej okazji wygłosił odczyt pt. „Combination semantics, possible translations, societies, discussions” na posiedzeniu Katedry w dniu 16 IX 2002 r.

Elżbieta Paczkowska-Łagowska (UJ) otrzymała tytuł naukowy profesora w zakresie nauk humanistycznych nadany postanowieniem Prezydenta RP z dnia 18 X 2002 r. (Monitor Polski Nr 57).

Andrzej Pietruszczak (UMK) został w roku akademickim 2002/2003 zatrudniony na drugim etacie w charakterze profesora w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Szczecińskiego.

Mirosław Rutkowski, kierownik Zakładu Etyki Uniwersytetu Szczecińskiego, został decyzją Senatu tej Uczelni powołany na stanowisko prorektora do spraw organizacyjnych w kadencji 2002-2004.

Amartya Sen (Trinity College, Cambridge) został zaproszony do Harvard University na gościnne wykłady, które odbędą się wiosną 2003 r.

Marek Maria Styczyński (UL) otrzymał tytuł naukowy profesora w zakresie nauk humanistycznych nadany postanowieniem Prezydenta RP z dnia 15 V 2002 r. (Monitor Polski Nr 33).

Berthold Suchan (RFN) był gościem Instytutu Filozofii Uniwersytetu Łódzkiego i wygłosił tam odczyt pt. „Just an Illusion? On the Reality and Unreality of Time” na posiedzeniu w dniu 24 X 2002 r.

Antoni Sułek (IFiS PAN) otrzymał tytuł naukowy profesora w zakresie nauk humanistycznych nadany postanowieniem Prezydenta RP z dnia 12 V 2002 r. (Monitor Polski Nr 33).

Tadeusz Szubka (KUL) został w roku akademickim 2002/2003 zatrudniony na drugim etacie w charakterze profesora w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Szczecińskiego.

Marek Szulakiewicz (WSP Rzeszów) otrzymał tytuł naukowy profesora w zakresie nauk humanistycznych nadany postanowieniem Prezydenta RP z dnia 18 X 2002 r. (Monitor Polski Nr 57).

Max Urchs, profesor Uniwersytetu w Konstancji (RFN), jest od 2000 r. zatrudniony na drugim etacie w Uniwersytecie Szczecińskim.

VARIA

Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej wspiera publikację serii wydawniczej „Monografie FNP”, która ukazuje się od 1995 r. Seria obejmuje m.in. prace z dziedziny filozofii. Pozycje tej serii wyłaniane są w drodze stałego konkursu i rekomendowane Zarządowi Fundacji przez Radę Wydawniczą. Laureatom Fundacja zapewnia pokrycie kosztów wydania pracy. Przyjmowane do konkursu są jedynie niepublikowane wcześniej prace naukowców polskich. Dezyderatem Fundacji jest, by monografie nie miały charakteru wyłącznie specjalistycznego, ale mogły zainteresować szersze grono czytelników. Prace na konkurs należy składać w dwóch egzemplarzach pod adresem: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, ul. Grażyńskiego 11, 02-548 Warszawa. Więcej informacji znaleźć można na stronach www.fnp.org.pl.

NEKROLOGIA

Wacław Mejbaum (ur. w 1935 r. we Lwowie), profesor Uniwersytetu Szczecińskiego, zmarł 21 XI 2002 r. Po studiach na Uniwersytecie Wrocławskim pracował na tejże Uczelni, a potem na Politechnice Wrocławskiej. Doktoryzował się w 1965 r., habilitował w 1972 r. W latach siedemdziesiątych był docentem na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1985 r. przeniósł się do Uniwersytetu Szczecińskiego, gdzie pełnił funkcję kierownika Katedry Filozofii, a następnie dyrekto-

ra Instytutu Filozofii. W 1989 r. otrzymał tytuł profesora. Był współzałożycielem czasopisma „Nowa Krytyka”. Zajmował się głównie metodologią nauk. Opublikował szereg prac w „Studiach Filozoficznych”, „Studiach Semiotycznych”, „Nowej Krytyce” i „Ruchu Filozoficznym” (t. LII/2). W 2000 r. ukazała się jego książka pt. *Człowiek w świecie wartości*, a także *Ludzie i ludzkie światy subiektywne. Tło epistemiczne* oraz napisana wspólnie z A. Żukrowską *Zwierzęta zdenaturowane. Wstęp do antropologii filozoficznej*. Wcześniej wydał m.in. *Prolegomena do teorii wartości. Zwierzenie* (1994).

Tadeusz Plużański (ur. 15 VIII 1920 r. w Miechowie), emer. profesor filozofii zmarł 18 VIII 2002 r. Doktoryzował się na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem Leszka Kolakowskiego. Nauczał w kilku uczelniach m.in. w Uniwersytecie Jagiellońskim i Szkole Głównej Handlowej (Katedra Filozofii). Był członkiem Rady Redakcyjnej czasopisma „Dialogue and Universalism”, Rady Programowej „Edukacji Filozoficznej”, autorem szeregu książek, m.in. *Obrona potocznego rozumu* (1961), *Mounier* (1967), *Pascal* (1974), *Humanizm a struktury* (1980), *Teilhard de Chardin* (dwa wydania), *Przyjaciel mądrości* (1995). Był członkiem Oddziału Warszawskiego PTF.

John Rawls (ur. 21 II 1921 r.), filozof amerykański, zmarł 24 XI 2002 r. Zajmował się etyką, społeczeństwem i prawem, głosił liberalizm polityczny (por. jego książki przełożone na język polski: *Liberalizm polityczny* 1998, Biblioteka Współczesnych Filozofów PWN; *Teoria sprawiedliwości* 1994, PWN). Postulował wymóg posiadania racjonalnego planu życia, określał społeczeństwo dobrze uporządkowane, opierając się na pojęciu konsensusu co do politycznych aspektów sprawiedliwości. Miał zarówno wielu zwolenników, jak i przeciwników. Poświęcono mu książkę *Reclaiming the History of Ethics. Essays for John Rawls* (Cambridge, 1997).

Paul Weiss (ur. w 1901 r. w New Yorku), emer. profesor kilku uczelni amerykańskich, założyciel Metafizycznego Towarzystwa Ameryki oraz kwartalnika „The Review of Metaphysics”, zmarł 5 VII 2002 r. Studiował pod kierunkiem Morrisa Cohena w City College of New York oraz Alfreda N. Whiteheada i Etienne Gilson w Harvardzie. Potem nauczał w Harvardzie, Bryn Mawr i Yale (gdzie m.in. studiował u niego Richard

Rorty), a od 1969 r. był profesorem w The Catholic University of America w Waszyngtonie. Do jego głównych dzieł należą: *Reality* (1938), *Nature and Man* (1947), *Man's Freedom* (1950),

Modes of Being (1958), *Our Public Life* (1959), *World of Art* (1961), *The God We Seek* (1964), *Right and Wrong* (1969). Uważany był za najbardziej spekulatywnego filozofa w Ameryce

WYDAWNICTWO ADAM MARSZAŁEK

prowadzi sprzedaż wysyłkową książek,
a także prenumeratę czasopism:

Archiwista Polski

Athenaeum

Azja-Pacyfik

Colloquia Communia

Cywilizacje w czasie i przestrzeni

Echo Świdwina

Kognitywistyka i Media w Edukacji

Krakowskie Studia Małopolskie

Kultura i Edukacja

Monochord

Partyzant

Politica Nova

Polityka Wschodnia

Ruch Filozoficzny

Studia Europejskie

Wrocławskie Studia z Polityki Zagranicznej

Polish Political Science Yearbook

ISSN 0035-9599

wydawnictwo
adam marszałek

ul. Przy Kaszowniku 37
87-100 Toruń

e-mail: info@marszalek.com.pl

www.marszalek.com.pl

KBSA O/Toruń 15001751-502823-121750013215